

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

ИЗДАЈЕ

А. БЕЛИЋ

УРЕЂУЈУ:

А. БЕЛИЋ, СТ. М. КУЉБАКИН, СТ. ИВШИЋ и ФР. РАМОВШ

КЊИГА XII

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
БЕОГРАД, 1933

O bugarskom jeziku u svjetlosti balkanistike.

I

1. Za „Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte“, što ga u Berlinu izdaju Trautmann i Vasmer, napisao je g. 1929 Stefan Mladenov, profesor Sofiskoga univerziteta, priručnik pod naslovom „Geschichte der bulgarischen Sprache“.

Varao bi se ko bi mislio da je ovaj njemačkim jezikom napisani priručnik onakve prirode kakve su drugi njemački priručnici, da je to miran prikaz činjenica snabdjeven obilnim navodima literature i problema o kojima se još diskutuje u nauci. Ne, subjektivan, sentimentalni i strastveni elemenat u njemu se ispoljava već od prve stranice predgovora pa diljem čitave knjige na svakom koraku.

U predgovoru veli autor da je pisao ovo djelo kao bugarski rezervni oficir i da je sudjelovao u sva tri posljednja rata redom. Naročito ističe da je ovo povijest jezika bugarskoga naroda, koji je bio teško iskušavan i s kojim se veoma često nepravedno postupalo. Svojim djelom autor, očito, hoće da djeluje i na sentimentalnost čitaočevu.

Ovako maglovito nagoviještenu političku tendenciju u predgovoru ove historije autor je u toku razlaganja u knjizi sasvim jasno obilježio. Nijedan lingvista koji pripada srpskom dijelu jugoslovenskoga naroda, a bavio se lingvističkim problemima Mačedonije, odreda nije smio da ima pravo. Jedini izuzetak čini Vuk. Historija bugarskoga jezika Mladenova plod je srbofobije.

2. Bilo bi izlišno da na ovom mjestu polemišemo sa ovom protivsrpskom tendencijom Mladenova. Naša je namjera drugojačija. Mi hoćemo da, kritikujući mirno nazore autorove, damo karakteristiku bugarskoga jezika sa gledišta balkanistike.¹⁾ Pod balkanistikom razumijevamo onu nauku koja, prvo, ispituje zajedničke pojave

¹⁾ Isp. sada Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*. Problèmes et résultats, Paris 1930.

u balkanskim jezicima različite proveniencije, i, drugo, koja istražuje reperkusije, utjecaje fonetske, morfološke, sintaktičke i leksikalne što su ih ovi jezici vršili jedni na druge u toku historije. Ovoj je nauci glavno da se prije svega odredi geografska area identične pojave u različitim jezicima. Tumačenje samoga identiteta je dakako i ovdje, kao i inače, teže. Moguće je ipak ustanoviti centar iradijacije identiteta. Pitanje etničkoga supstrata izgleda nam kao lingvistička romantika. Mi smo uvjereni da se njim ne mogu naučno tumačiti balkanski identiteti.

Naše razmatranje obuhvataće 10 poglavlja. U prvom ćemo dati opće poglede i kritiku knjige Mladenova, u drugom biće riječ o nazivu „altbulgarisch“ za književni crkveni jezik svete Braće, u trećem o fonemima proizašlim iz *ǰ*, u četvrtom o onim koji proiziđoše iz *tǰ* *dǰ*, u petom o članu, u šestom o slabljenju nenaglašenih vokala, u sedmom o naglasku bez intonacije, u osmom o nestanku deklinacije, u devetom o skraćenom infinitivu i u desetom, završnom, o vezama sa rumunskim, novogrčkim, arnautskim i turskim jezikom.

Nas, prema tome, malo interesuje glavna plemenska briga zbog koje je Mladenov pisao svoje djelo. Nama je savršeno sve jedno pod koju je on plemensku kapu svrstao cijelu teritoriju srpskohrvatskog jezika južno i istočno od linije Timok — Aleksinac — Niš — Vranja — Prizren u knjizi i na karti koju je na kraju dao svome djelu. Nas ni najmanje ne uzrujava ovakva lingvistika. Ona je stvar ukusa sofiskih naučnika.

Ali, kako je djelo Mladenova pisano sa tom pretenzijom da dā posljednje rezultate do kojih je došla nauka u ispitivanju bugarskoga jezika, red je da se oglasi i balkanistika i zbog toga je nužno da navedemo nekoliko primjera iz knjige Mladenova, kako bi se vidjele osnovne nelogičnosti kao karakteristika njegova plemensko-šovinističkoga načina gledanja na bugarski jezik.

3. Na str. 75 veli da se je teritorija bugarskoga jezika prostirala „sve do današnje prijestonice Srba, — do Beograda“. Malo prije, u § 34 strpao je u bugarske Slovene i one nestale Slovene panonske nizine koji dadoše Madžarima riječi sa *št* i *žd*. Zašto sada na jednom ne veli da je teritorija bugarskoga jezika sezala do Pešte, već samo do — Beograda?

Očito je da u nazorima Mladenova igraju veliku ulogu politički obziri, ovoga puta prema Madžarima. Kad je tako, onda je suvišna svaka naučna polemika. Nekonsekvencije koje iz kolizije lingvistike i politike proizlaze — njemu ne smetaju.

Ali Mladenov hoće da piše svoju historiju i kao lingvista, i to kao lingvista najmodernijih pogleda.

On, na primjer, na str. 7, kao i Jagić, ispovijeda načelo da ima „bugarskih“ dijalekata koji pokazuju prelaz prema srpskohrvatskome. Misli da ga ovo načelo ovlašćuje da proglasi Bugarima sve Srbe koji stanuju istočno i južno od crte Timok — Niš. Očito je da autor ne dopušta da bi moglo biti srpskohrvatskih dijalekata na ovoj teritoriji koji pokazuju prelaz od srpskohrvatskoga jezika prema bugarskome. Jagićeva teorija dopušta barem jedno i drugo i ne izražava se o plemenskoj pripadnosti ovih dijalekata, kako i treba, jer je to pravo onih koji govore ovim dijalektima.

Mladenov kao moderan lingvista stoji, u teoriji, na ispravnom gledištu: da dijalektičkih granica zapravo nema, već da ima samo granica za izvjesne foneme, morfeme, riječi i sintaktičke veze. Kad autor ovako shvata pitanje granica u lingvistici, mi bismo od njega s pravom očekivali da neće ništa govoriti o plemenskoj pripadnosti, u današnjem smislu, onih Slovena koji pokazuju foneme *št*, *žd* za *t'* i *d'*, ili *ea* za *ě* itd., ili koji imaju postpozitivni član, ili *-e* mjesto *-o* u 1 l. pl. Ove pojave i onako nemaju nikakve veze sa plemenskom svijesti koja se je izrađivala u toku vjekova i u izvjesnim sociološkim prilikama.

U praksi je, međutim, Mladenov proglasio zbog ovih pojava Bugarima sve one Slovene koji su nekada živjeli u Dakiji, Panoniji, Grčkoj i Albaniji i koji su ostavili tragova u jeziku Rumuna, Madžara, Grka i Arnauta, uza sve što nema i ne može biti nikakvih dokaza za to da su se ovi Sloveni ikada zvali Bugarima.

Iz ovo nekoliko primjera jasno izlazi da su u našega historičara bugarskoga jezika dvije duše: jedna praktična koja zloupotrebljava lingvistiku u političke i plemenskošovinističke svrhe, i druga — teoriska koja je na sebe navukla naučnu lingvističku masku. Ona prva bila je dugo vremena u modi u slovenskoj nauci. Ona je odgovarala izvjesnim romantičkim tendencijama, koje su se nužno morale ispoljiti u doba buđenja nacionalne svijesti. Historija i lingvistika bile su oruđe u buđenju političke svijesti kod zapadnih Slovena na jugu i sjeveru. Ali kako među zapadnim Jugoslovenima već nikome ne pada na pamet da fonetskim, morfološkim i sintaktičkim pojavama dokazuje nekome plemensku pripadnost, na pr. da su kajkavci zapravo Slovenci itd., tako će, nadamo se, vrijeme učiniti svoje, te će ovakva tendencija zastarati i kod najistočnijih Jugoslovena, — Bugara.

Opširne polemike voditi sa Mladenovom u ovome pravcu ne vodi ni do čega. Bolje će biti zadržati se na drugom cvijeću ove „historije bugarskoga jezika“.

4. Valja ipak istaći da mu ovakvo držanje zasjenjuje ispravno shvatanje. Na str. 8 veli da bug. *e* za *ѣ* ne treba da bude srbizam, upravo onako kao što ne treba da bude polonizam bug. *a*, *e* za *ѣ*. Kad Mladenov ovo tvrdi, onda pokazuje tendenciju da nekim kineskim zidom što više odijeli bugarski jezik od srpskohrvatskog.

Isto tako veli da ni za promjenu *i* za *ѡ* ne treba misliti da je došao impuls sa zapada, iz srpske sredine, pošto se to ne da dokazati.

Za maćedonske je dijalekte barem i sam ispravno rekao da su pokazivali u vizantisko doba *ia* za *ѣ* (isp. Πρίλευπος za današnje *Prilep*) baš kao i srpski *Prizren* što je glasilo Πριζρίαννα, a danas *e*. Impuls za ovu promjenu, koja se dogodila u historisko vrijeme, morao je doći odnekud. Za promjenu *'a > e* impuls nije mogao doći ni od kuda drugo nego sa zapadne srpskohrvatske teritorije. To ćemo vidjeti i kod drugih karakterističnih pojava u maćedonskoj lingvistici.

Ako se počeci *y > i* nalaze i u ruskom i poljskom jeziku, to dakako nikako ne može da znači da je bugarska i srpskohrvatska pojava bez ikakve međusobne veze, kad i onako teritorijalno zavise.

5. Ovakvom labavom komparativnom argumentacijom operiše Mladenov i u pitanju interbalkanskih veza.

Nenaglašeni vokali slabe i u bugarskom jeziku i u maćedonskim govorima: *e* postaje *i* kao i u sjevernim novogrčkim dijalektima i u aromunskom govoru, *a* u *ǎ* kao u rumunskom govoru, *o* u *u* kao u rumunskom i novogrčkom itd. Premda je geografska povezanost sasvim očevidna, Mladenov²⁾ ipak tvrdi da ove pojave ne treba da su „novogrčke ili rumunske“, „tračke ili ilirske“.

Ako se ne zna izvor, centar iradijacije, za ove pojave, to ipak još ne može da znači da one ne treba da budu u vezi. Geografija, baš naprotiv, veli da su u vezi.

Isto tako i za sintaktičku pojavu ponavljanja zamjениčkog objekta *mene me* (str. 9) itd. veli da nije u vezi sa sasvim identičnom pojavom u arnautskom i aromunskom jeziku zbog toga što se nalazi i u udaljenijem njemačkom jeziku, sve ako je i opet geografska povezanost izvan svake sumnje.

²⁾ Skraćeno u MI. u toku ove rasprave.

Na str. 172 (§ 82) primjećuje za balkanizam, koji se ispoljava u ponavljanju naglašenoga i nenaglašenoga zamjeničkoga objekta uz glagol samo: „Beachtenswert sind die nbg. Verdoppelungen itd.“. Ovaj aforistički način tretiranja lingvističkih problema karakteriše čitavu knjigu Ml. Ne treba kazati da se ovim načinom ama baš ništa ne tumači. Suvišan je u jednoj historiji jezika.

6. Vidi se da autorova briga ide u tom pravcu da dokaže kako bugarski jezik ima posebnu svoju autonomiju. Ishodište je ovoj njegovoj brizi dakako srbofobija. U Mačedoniji i oko Sofije ne smije za boga biti srbizama.

7. Već smo gore rekli da je današnje mačedonsko *e* za *ǵ* očito srpskohrvatske proveniencije, tj. da je ova promjena nastala na ovoj teritoriji širenjem srpskohrvatskoga fonema na jug, prema Solunu. Centar iradijacije *ǵ* > *e* su srpskohrvatske zemlje; *ea* za *ǵ* ne poznaju samo Vizantinci u Mačedoniji nego i Cincari. Za Prilep vele Cincari još i danas *Pirleap*, baš kao što i za Seres vele *Sear*.³⁾ Turci, naprotiv, znaju samo za *e*: *Perlepe*. Očito je da se je srpskohrvatski fonem raširio po Mačedoniji u vrijeme ili nešto prije invazije Turaka, dakle u 14 vijeku.

Da je ova pojava u Mačedoniji skorašnja vidi se i odatle što *e* za *ia* zahvata ne samo etimologičke slučajeve gdje imamo *ǵ* nego i one gdje imamo *ia*, zbog toga što nema epentetskoga *l*. Mačedonska imena mjesta *Dobroveni*, *Iveni* nastala su očito od *dǵbrov* + *jani* odnosno *lv* + *jani*. Izvedenice su to od poznatih imena biljaka sufiksom *janinǵ*. Takvo je ime i *Dǵmbeni* od *dǵb* + *jani* (str. 60).

Očividno je da ovdje nemamo spontani razvoj *ǵ* > *e*, nego jednu inovaciju koja je došla sa sjevera i onda zahvatila etimologičke i neetimologičke slučajeve.

Pravo shvatanje mačedonske pojave moguće je, prema tome, jedino u vezi sa srpskohrvatskim jezikom, i ne valja je nekom kineskom pregradom izolovati od srpskohrvatskoga, kako bi htio Ml.

8. Što vrijedi ovdje za historiske veze između mačedonskih i ostalih srpskohrvatskih dijalekata to vrijedi i, u prošlosti, za mo-

³⁾ Isp. Capidan, *Români nomazi*, passim. Zabilježiti treba da Zlatarski, *История на първото българско царство*, sv. 2, str. 730 meče κίβρα λογος vizantiskih pisaca u „сърското дълго поле“ (između Butkova i Tahinosa). Ovo ime mjesta očito je rum. porijekla. *Cîmpulung* „dugo polje“ (u Bukovini i Munteniji) < lat. *campus longus* slaže se u vokalu *á* > *î* > viz. *i*. Prema tome bilo je u okolini Seresa Vlaha već za doba bug. cara Samuila.

gućnost uticaja tračko-ilirskoga supstrata. Valja naročito insistirati na faktu da su Sloveni zatekli trački govor još živ, kako dokazuje *Plovdiv* za tračko *Pulpudeva* „Filipov grad“.⁴⁾ Utjecaj tračko-ilirskoga supstrata, za koji govori geografija, ne može se isključiti zbog toga što se slična pojava nalazi i u nekim udaljenim jezicima koji nijesu mogli djelovati na Balkanu.

9. Ml. kao bugarskom patrioti naročito smeta *k'* mjesto *št* u *vek'e*, *vek'i* i u prilogu sadašnjem na *-k'i* u *imajki*, *gledajki* (str. 198). To ne smije za boga da bude srbizam, kad je riječ o maćedonskim dijalektima i o književnom bugarskom jeziku⁵⁾. Na str. 80 veli da je *vek'e* i „ostbulgarisch“. Ta okolnost imala bi biti dokaz da ne može biti srbizam. Ml. očito neće da vodi računa o tome kako su maćedonske pjesme mogle proširiti ovakve oblike i u istočno-bugarske krajeve upravo onako kao što su se narodnom pjesmom prenijele i mnoge riječi i fonemi sa štokavske teritorije na kajkavsku i čakavsku.

Da bi još bolje uklonio mogućnost srbizma u bugarskom jeziku, na str. 201 daje i nemoguću etimologiju za *vék'e*, *véče*. Veli da su ova dva oblika „im Nbg.“ postala od *vęštšę*.

Dok bi za *véče* to nekako išlo, dopustivši disimilaciju *štš* > *tš*, za *vek'e* nije to nikako moguće. Evo do čega dovodi srbofobija u bugarskoj etimologičkoj nauci!

10. Razvitak *-jani* > *-eni* nalazimo ne samo u Maćedoniji nego i u istočnoj Bugarskoj, kako pokazuje ime mjesta *Pavlikeni* koje Ml. bilježi na svojoj karti. Ne treba, dakle, ni istočno-bugarske dijalekte dijeliti kineskim zidom od srpskohrvatskih.

11. Mi vidimo i iz drugih, na. pr. leksikografskih, slučajeva da nije dobro dijeliti maćedonske govore od srpskohrvatskih. Uzmimo na. pr. *trpeza* u Ohridu za grčko *τράπεζα*. U toj riječi opažamo najprije metatezu nenaglašenoga *ra* u *vr* (isp. str. 82). Ova grčka riječ putuje iz Maćedonije prema sjeveru i u srpskohrv. mjesto *vr* imamo sonantno *r*, čega ne bi očekivali za grčko *ra-*. Prema tome je riječ *trpeza* kao crkvena riječ maćedonske provenijencije.

12. Historija bugarskoga jezika onakva kakvu je napisao Ml. nije zapravo historija jezika. Ml. ne pokazuje razvitak pojava nego daje samo bilješke o njima. Ovaj karakter njegove knjige najbolje se

⁴⁾ Isp. moju studiju *Beiträge zur thrakisch-illyrischen Ortsnamenforschung*, ZONF VII, str. 34 sl.

⁵⁾ Isto tako i u rednom broju *tréki* (= *treći*, Vraca), po kome je načinjen *dvek'i* (Vidin, str. 247), mać. *će* (= *k'e*, str. 262) za *šte*.

očituje u onim poglavljima gdje govori o slavizmima u rumunskom, arnautskom i grčkom jeziku i o tuđim riječima u bugarskom jeziku. § 38 je naročito značajan zbog svoje površnosti. Informacija o bugarskim grecizmima je minimalna. Po purističkom metodu razlikuje „entbehrliche und unentbehrliche Gräcismem“, što je za historisku gramatiku sasvim neinteresantno. Pored toga članak je, kao i uopće svi njegovi članci, sasvim nepregledan. O starim pozajmicama iz grčkoga, kao što je mać. *stomna* στόμνα iz novogr. jez., nema ni riječi.

13. Informacije i o važnim tuđicama sa balkanističkoga gledišta, kao na. pr. o *kópile* = srpskohrv. *kòpile*, o kojoj se dosta pisalo, veoma su slabe. Za nj je kopile pozajmica iz rumunskoga. Zašto tako misli, ne veli.

§ 38 imao bi da bude opći pregled svih tuđih riječi u bugarskome. Obuhvata germanske, grčke, rumunske, arnautske i stare i nove turske riječi. Taj materijal prevelik je i za najsumarniji pregled.

O vrlo važnom starom balkansko-latinskom elementu nema ni pomena. Ne citira ni Romanskoga rad u 15 svesci Weigandova *Jahresberichts: Lehnwörter lat. Ursprungs im Bulgarischen*.

Dok je u ovom paragrafu pretjerano sumaran, dotle je u odjeljcima u kojima raspravlja o slovenskom elementu u rumunskom, arnautskom i novogrčkom jeziku plemenski sujetan. Sav taj elemenat označuje za „bulgarisch-slovenisch“. Taj svoj zaključak osniva na samovoljnoj interpretaciji t. zv. glasovnih zakona.

Na str. 67 veli, na primjer, da arnautski slavizmi *ostę, krastavéts, kotéts* mogu da budu „nur bulgarisches Lehnwort“, pošto pokazuju „erste Vokalisation *b > e*“, a srpski se kaže *ostan, krastavac, kotac!* Silno učeno i naivno u isto doba! Vidi se da Ml. nije upućen ni u hronologiju *z, b > e > a* u srpskohrvatskome, a ne opaža ni to da su ovo prema glasovnim zakonima mlađe arnautske pozajmice, jer ne pokazuju *s > š*. Prema tome, srpska proveniencija ne može biti isključena.

14. Ml. je uvijek plemenski sujetan kad govori o nazivu jezika balkanskih Slovena. To se vidi najbolje iz terminologije koju upotrebljava baš pri prikazivanju slovenskoga elementa u neslovenskim balkanskim jezicima. Na str. 68. „altbulgarisch“ zove na tri načina: ovako i „altbulgaroslovenisch oder altbalkanslovenisch“. Sve mu je to identično sa „kyrillo-methodianische Sprache“.

Glavno je da bude svuda bugarski. Panonsko-slovenski elementi u mađarskom jeziku zovu se „bulgarisch-slovenische Elemente“. „Das Bulgarisch-Slovenische“ nalazi se dakako i u Grčkoj i u Albaniji.

Kod njemačkih je slavista „altbulgarisch“ bar označavalo slovenski jezik govoren na jednom dijelu teritorije bugarske države. Ml. opet, izgleda, ne uzima „bulgarisch“ u značenju slovenskoga jezika, jer tome adjektivu dodaje još dopunu „slovenisch“. Nigdje ne kaže u kakvom se smislu ima uzeti njegov kompozitum. Aljkavost terminologije je dakle očita. Razumljiva je samo kad se ima u vidu plemenska sujeta.

Izraz „balkan-slovenisch“ bio bi dakako dobar, ali bi morao obuhvatati i srpskohrvatski. To dakako ne bi godilo Mladenovu.

Pored ovih termina, Ml. ima i izraz „daco-slovenisch“. Ne veli nigdje izrazito da su slovenski elementi u rumunskome „daco-slovenisch“, nego „bulgarisch-slovenisch“. Čemu onda ovaj termin?

Kako je opet sve skupa „bulgarisch“, pitamo se u čudu: čemu uopće ova četverostruka terminologija sa dodatkom „slovenisch“?

Sva je ova terminologija kao neka igra bez svrhe, kad Ml-u i onako „bulgarisch“ ne označuje turski jezik Protobugara nego slovenski jezik koji su primili.

15. Kao što mu je terminologija aljkava, tako mu je veoma često i učenost šuplja.

Na str. 60 konstruiše bez potrebe i neispravno latinske imenice (nomina agentis) za rumunske glagolske adjektive na *-ătór*, *-itor* m. r., *-ătoare*, *-itoare* ž. r., za koje se općeno zna da dolaze od lat. adjektiva na *-atorius*, *-ia*, *-itorius*, *-ia*. To su elementi romanistike. Za rum. *vînzătór* veli da dolazi od lat. *vendator*, a *vîndtor* od *venator*. Kako može biti rum. *z* za lat. *d* pred vokalom *a*? U lat. ima doduše samo *venditor*, ali to mu ne smeta da rekonstruira nemogući oblik *vendator*. O tome kako treba shvatati ove rum. glagolske adjektive može se nestručnjak lako uputiti u svakom (na. pr. u Tiktinovu) udžbeniku.

16. Nerazumljivo je kako dolazi vokalna epenteza u konsonantskim grupama na početku riječi u rodopskim narječjima, kao na. pr. *kiniga kaniga*, *kinés*, *taráva* itd. u poglavlje o refleksima poluvokala, kad ova epenteza ne može biti u vezi s poluvokalima. Ukiđanja konsonantskih grupa na početku riječi ima i u rumunskim slavizmima, na. pr. *chinez*, *găvozd* itd. U Rodopima je ova pojava možda u vezi s utjecajem turskoga jezika, koji uopće ne poznaje konsonantskih grupa na početku riječi. U rumunskom je opet došlo zbog toga do epenteze što ovaj jezik u riječima latinskoga porijekla ne poznaje slov. konsonantskih grupa kao što su *kn-*, *gv*, pa ih ukida svarabhaktičkim vokalom.

17. Zamjena *a* za *ɔ* u *snɔho* je opća bugarska pojava u vokativu *snáho* (str. 103). To dakako ne smije da bude srbizam u bugarskom jeziku, već mora da bude po analogiji prema hipokoristiku *svaha* od *svast*, veli Ml.

Ni *ɔ b > a* u maćedonskim govorima (na. pr. u Prilepu *Mario* za *Morihovo* ili *Merihova*, kao i *lájca* od *lɔžica*) ne smije da bude zadnji izdanak iradijacije sa srpskohrvatske teritorije (str. 110), jer Maćedoniju valja, prema učenju Mladenova, odijeliti kineskim zidom od ove teritorije.

Ml. nam je zaboravio objasniti odakle može daleko rjeđi hipokoristik da utječe na opći vokativ. Zar se ne može misliti da ovakav stereotipni lik može da bude proširen i narodnim pjesmama sa teritorije gdje je zamjena *ɔ > a* pravilna i obična?

18. Na str. 107 uči da *Carigrad* dolazi od nominativa *carjɔ + i grad* „die kaiserliche Stadt“. U ovom slučaju bio bi posesivni adjektiv u nominativu određenoga oblika. Tome se protive najstarije ovakve složenice sa raznih strana slov. jezika, kao što su rus. *Novgorod*, kod panonskih Slovena *Nógrad*, *Csongrád < čbrnɔ grad* u Mađarskoj, *Beograd*, *Biograd* (Dalmacija), *Berat* (Albanija) itd. gdje je svagdje adjektiv u neodređenom obliku. Isp. i *Cesargrad* u Hrvatskoj. *Carigrad* kao i *Caribrod* sadrže adjektiv u lokativu⁶⁾, kako je već Jagić ispravno učio⁷⁾. Nominativ *carɔgrad* je potvrđen za *Carigrad*⁸⁾.

19. Na str. 110 uči da je *a < ɔ, b, ɤ* u rodopskim dijalektima „selbstverständlich kein Serbismus“. Rekli smo već gore da Mladenov piše svoju historiju više u vidu pojedinačnih bilježaka i aforističkih tvrđenja bez veze, a ne u vezi kako treba kad se raspravlja. Tako radi i u ovom slučaju. On u pitanju ovih refleksa pušta iz vida geografski momenat. Ne će da kaže u isti mah da je ova ista pojava raširena i na prostranoj teritoriji maćedonskih dijalekata. Propagacija pojave sa srpskohrvatske teritorije preko ovih dijalekata čak u Rodope nije nipošto isključena.

U ovoj zamjeni imamo pred sobom istu pojavu kao i onu gore *e > ɔ* u maćedonskim govorima. Radi se u oba slučaja o skorašnjoj pojavi koja je, propagirana sa sjevera, ovdje zahvatila šire razmjere.

Promjena *e > ɔ*, kako smo gore vidjeli, zahvatila je i *ja* od *-janinɔ*. U ovom je slučaju promjena *ɔ, b > a* zahvatila i *ɤ > ɔ* u

⁶⁾ Isp. moj članak u *AfslPh* XXXV, 346 sl.

⁷⁾ *AfslPh* XX, 520.

⁸⁾ Miklošič, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, str. 1104 s. v. царь.

laka, kadela, pat, gradi (okolina Skoplja) itd. Ona je čak zahvatila i turski poluvokal *ɣ*, na pr. u *tépelak*⁹⁾ (= u Bosni *těpeluk* „biserom urešena ženska kapica za vrh glave“, t. *tepe* + *lšk*, okolina Skoplja), *Kárgalak*⁹⁾ (kraj kod Skoplja u Skopskoj Crnoj Gori, t. *karga* „svraka“ + *lšk*).

20. U § 50 uči da je praslov. *ɥ* bio vokal „high-mixed-narrow“ koji je nastao tako što je i.-e. *ū*, došavši „in das mittlere Gebiet“ izgubio „Lippenrundung“. Ovo je nemoguća nauka. Kad bi se i.-e. *ū* bilo već u praslov. doba izgovaralo bez zaukruživanja usnica u palatalnom položaju, onda bi zacijelo glasilo već u st. c. slov. jeziku *i*.

Protiv učenja Ml. valja istaći činjenicu da *ɥ* gubi „Lippenrundung“ tek u pojedinim slov. jezicima. Na Balkanu je *ɥ* bilo diftong, kako se sigurno može zaključiti po Konstantinovim grafijama¹⁰⁾ i po slovenskim refleksima za romansko *ui* i za mađarsko *uj*. Ostrvo koje Konstantin piše Ἰλιώπ glasi srpskohrv. *Olib*¹¹⁾. Mađarsko *Ujtlak* „Novo mjesto“ u Srijemu dalo je u srpskohrv. *Ilok*.

21. Kako Ml. piše fragmentarnim stilom, njegove je rečenice često teško razumjeti. Tako na str. 132, gdje govori o razvijanju svarabhaktičkoga vokala u grupi *črě- > bug. čere-*, veli: „Gegenüber *črěvii* steht nbg. *čarvúl*, bei Porphyrogenn. *τσερβουλιανοί*“. Iz ove se rečenice ne vidi što autor hoće da kaže. *čarvól* je očigledna pozajmica iz novogrčkoga *τσαρβούλ* (Makedonija, Plovdiv), *τσαρβούλι* (Mala Azija u Adramyttiju i Kydoniji). Prema tome *a* u *čarvúl* i *ε* u *τσερβουλιανοί* nemaju nikakve veze sa svarabhaktičkim vokalom. *o* kome je riječ na ovom mjestu u knjizi Mladenova.

Na str. 188 sasvim neispravno uči da je *carvúl*, *cɔrvul*, zajedno sa *τσερβουλιανοί*, izvedenica od asl. *črěvii* sufiksom *ɣul*. To isto tvrdi i za pozajmice iz rumunskoga *kačúl*, *kačúlka*, *džurúl*, *džurúl'ak*. Baš odjeljak o tvorbi riječi, koje je inače hvalila kritika knjige Ml., obiluje svim i svačim: šupljom učenošću, brkanjem damaćih i tuđih riječi, novobugarskoga i st. c. slovenskoga, živim i neživim sufiksima, sve bez ikakva reda i tačnijega razlikovanja. Šuplja učenost vidi se najbolje baš na ovom mjestu gdje pod sufiks *ɣul* meće i tuđe riječi kao fasul, fudul, žumbul.

22. Na str. 139 ne zna se šta mu ima da znači naziv „südostslavisch“. Tu naime govori o gubitku *t d* pred *l*, o pojavi koja je

⁹⁾ Ovo sam zabilježio pri putovanju po onim krajevima.

¹⁰⁾ Isp. moj članak *Kako bizantinski pisci pišu slovenska mjesna i lična imena*. Starohrvatska Prosvjeta, n. s. I, str. 179 sl. § 26.

¹¹⁾ Isp. moj članak *O zamjeni vlt. u > sl. y*, ČslJKZ VI, str. 1—7.

općenita u južnoslovenskom i istočnoslovenskom. Ovaj termin upotrebljava i u § 65. Ima, dakle, zacijelo da bude brahilogija za „süd- und ostslavisch“.

Na str. 158 (§ 74) govori opet o „ehemalige südslav. Sprache“ i u drugoj liniji odatle o „ehemalige südostslavische Sprache“. Ne zna se šta zapravo misli autor. Da li je to ovdje bugarski jezik?

23. U § 65 ništa ne saznajemo dokle traje i kad se završavaju t. zv. prva i druga palatalizacija. Ovo je pitanje važno kad se radi o istoriji jednog slovenskoga jezika.

24. Na str. 147 uči kao i drugi da je *kladędzь*, *kladęcbь*, danas općeno na jugoslovenskoj teritoriji *kladenьcbь*, pozajmljeno iz suponiranoga gotskoga **kaldiggs*. Ovo učenje ne vodi računa o samoj stvari, o građenju kladenaca, na. pr. u Mačedoniji¹²). Oni su zaista građeni od drveta. Stoga je ovo izvedenica od *kladenъ* od *klasti*, baš kao i *studenьcbь* od *studenъ*. *Kladędzь* rijetko je potvrđeno (cf. Miklošič, *Lex.* 287), a sačuvano je samo u istočnoslovenskom r. *колѡдязь*, m.-r. *kołód'azь*. Postavljaju se, prema tome, ova pitanja: 1. koji je oblik stariji: *kladenьcbь* ili *kladędzь*, drugim riječima, da li je prvi slavizacija ili deformacija (adaptacija) od drugoga ili obratno; 2. da li je sufiks u *-ędzь* identičan sa sufiksom u *pęnędzь* > got.-*iggs*¹³)? Na ta pitanja treba etimolog da odgovori prije nego što će da postavi teoriju o izvoru iz nepotvrđene germanske riječi i o tome kako su Sloveni slavizirali germ. oblik u *kladenьcbь*.

25. Na str. 152 (§ 68) tvrdi autor da je disimilacija *sts* > *st* „altbulgarisch und mittelbulgarisch“. Ona se može konstatovati i na čakavskoj srpskohrvatskoj teritoriji. Stari hrvatski dokumenti pišu u 11 vijeku *polsticus* (a. 1076-8 pored *poliscicus* (a. 1070), *breberisticus* (a. 1069) pored *breberberscicus* (a. 1070) *morzticus*¹⁴). To su latinski adjektivi napravljeni pomoću lat. sufiksa *icus* od slovenskih na *-bskъ*: *polbst-*, *breberbst-*, *morbst-*. Opet jedan dokaz više kako je neispravno trpati južnoslovensku teritoriju pod bugarsku kapu

26. Na str. 190 meće pod abverb *velьma*, č. *velmi*, ime mjesta *Velmevci*. Dozvoljava da bi to mogao biti i kompozitum od *měh*, sa upitnikom doduše. Oba tvrđenja su sasvim isključena. Nastavak *evci*, raširen po čitavoj Mačedoniji, obično dolazi na ime djeda ili

¹²) Isp. moj članak *Лингвистичке белешке с њуша њо Јужној Србији* (Гласник скоп. науч. друштва, књ. II, str. 284).

¹³) Zašto ne može da bude sufiks *-ędzь* identičan, na primjer, sa slovenačkim sufiksom *-ez* u *vıdez* „Sicht, Aussehen, Anschein (Pleteršnik)“?

¹⁴) Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, p. 73, 82, 113 itd.

pradjeda. U *Velm-* treba dakle tražiti takvo ime. To je očito *Velim*, skraćena od *Velimir* koja dolazi kao ime mjesta u adjektivnoj izvedenici u *Velimlja*¹⁵).

27. Na str. 192. meće pod hipokoristika na *-an* kao što su *Radan* itd. od *Radomir* i imena mjesta *Jablanica* i *Selanovci*, očito neispravno. *Jablanica* je supstantivizirani adjektiv pomoću sufiksa *ica* od *jablans*: *jablan* + *ans* + *ica* i nalazi se na raznim slov. teritorijama; *Selanovci* je opet ime soja na *-ovci* od ličnog imena *seľanin* (isp. u Hrvatskoj često prezime *Seľan*).

28. Nerazumljivo je kako se na str. 197 konglutinirani sufiks *išarče* u *golišarče* „golo mlado od ptice“ može metnuti pod sufiks *išt* = srpskohrv. *-ić*, kad znamo da postoji u srpskohrv. konglutinat *-išan* u *golišan*, *mališan* i *goliš* s. m., *golišav*, *golišavac*. Za Ml. valjda vrijedi pravilo da se u srpskohrv. jezik ne smije zaviriti kad treba tumačiti bugarska jezička fakta.

29. Pejorativni bug. sufiks *ište* nalazi se i u srpskohrv., isp. *derište*. Nema zacijelo nikakve veze sa deminutivom *-išt*, nego će biti *iskje*, isp. *čoèčište* i sl.

30. Na str. 198 uči da je bug. riječ *koptor* „peć“ izvedenica pomoću praslov. sufiksa *-bt-* kao u *lakstb* itd. od *kopstb*, imenice koja je potvrđena u rus. *kópotb*, g. *kopti* s. f. (cf. Berneker p. 565). To je osnova na *-i*, ne na *-o*. Nerazumljivo je kako je nastala odavde izvedenica na *-or*. Sufiks *-or* nije običan u ovakvim kulturnim riječima. Nije jasan ni način izvođenja sufiksom *or*, isp. *suhor* od *suh*, itd. To su apstrakne izvedenice kolektivne prirode. Kao što ne ide morfološko izvođenje, tako ne ide ni semantika. *Kopot* znači *čađ*. Peć doduše može biti čađava, ali je kod nje ipak glavno odvođenje dima da se ne stvara čađ. Peć se nalazi izvan ognjišta. Nemoguće je dakle izvođenje od čađi, jer čađ nije karakteristika peći. Ali je moguće izvođenje od riječi koje znače *peći*, *kuhati*, *variti* itd., jer za ove funkcije služi zaista peć. Slov. *kuhinja*, koja je ušla u slov. jezike preko njem. od lat *coquina*, to najbolje dokazuje. Sloveni nijesu poznavali *kuhinje* kao odijeljenog prostora od ognjišta i izbe za stanovanje. Zato pozajmiše germ.-lat. riječ. Na Balkanu pozajmiše djelimice rumunsku riječ *cuptor*¹⁶). To je glagol. adjektiv od rum. *a coace* < lat.

¹⁵) Isp. moj članak *Toponomastički prilozii 1. Črnòmelj*. ČSJKZ V, str. 1 sl. Od skraćenoga ličnoga imena **Godom* za *Godomir* izvedeno je i adjektivno ime polja niže Smedereva *Godòmin* ili *-ń* (ARJ III, 241).

¹⁶) Isp. i ispravno učenje Capidanovo, *Raporturile lingvistice slavo-române* (Dacoromania III, 223) o drugoj bug. riječi *koptór* s prenesenim značenjem iz okoline Plevne „naslani lina, lèpeški na harman da se sušat na gorivo“.

coquere: coctorius REW³ 2019. Istu su riječ pozajmili i Arnauti iz istoga vrela: *koftor*¹⁷⁾ „ognjište“.

31. Na str. 62 i 186 izvodi rumunsku riječ *custură* < **cuțitură* „mauvais couteau“ od bug., slov. *kostura* „Messer mit Knochenheft“. Za ovu posljednju riječ veli da je izvedena pomoću sufiksa *ura* od *kost*. Vidi se da Ml. ne vodi upravo nikakva računa o čisto rum. riječi lat. porijekla *cuțit* „nož“ i o mnogim izvedenicama odatle: *cuțitaș, cuțitoiū* itd. Zatim ne vodi računa da se rumunski vokal *u* sačuvao u srpskohrv. *kùstura*¹⁸⁾ „nevaljao nož“ (ARj V, 828). *o* za *u* nalazi se samo u srpskohrv. dijalektima koji graniče sa slovenačkim, tako *kostùra* u Žumberku (katolici); *u* sačuvaše i Mađžari: *kusztor*. Na srpskohrv. teritoriji ne bi se mogao objasniti prelaz *o* > *u*. On bi bio normalan samo u bugarskom jeziku gdje baš imamo *kostùra*. Valja, zatim, upozoriti i na ovu okolnost. *Kustura* označuje zaista nož kome je držak obložen košću, ali je to nož zavnut, pastirski. Ako je to pastirski termin, onda je sasvim izvjesno da može biti rumunskoga porijekla, gdje se zaista dá lijepo protumačiti iz lat. vrela, isp. REW³ 2275. Ako imamo na južnoslov. teritoriji i oblika sa *o* mjesto *u* u nenaglašenom položaju, onda to potječe jedino odatle što je rum. riječ ovdje ondje bila dovedena u vezu sa slov. riječi *kost*.

32. Na str. 207 veli za *kôrlež* „Ricinus, Zecke“ da ima sufiks *ež* kao *mladež*. Da bi se to moglo vjerovati, treba osvijetliti i osnovu. Stoga treba spomenuti srpskohrv. riječ *křľ* koja isto znači. Ali pored ove riječi dolaze u srpskohrv. oblici *krľep, křľa* i *krpeľ* u istom značenju. Sve ove paralele dokazuju da je teško govoriti o identičnosti sufiksa *ež* u *kôrlež* i *mladež*.

33. Na str. 208 veli da se u riječi *môrša* „Aas, Tierleichnam“ krije sufiks *ša* kao i u slov. *bělša* „bijela krava“ i da je osnova **mř*. Da je sve ovo neispravno opet dokazuje srpskohrv., gdje imamo *mrha* i odatle izveden abjektiv *mršav* < *mrh* + *jav*¹⁹⁾. Čemu služi ovo bugarsko izbjegavanje srpskohrv. jezika?

¹⁷⁾ Isp. Joki, *Balkanlateinische Studien*, Balkan-Archiv sv. IV, 195 sl.

¹⁸⁾ Isp. Capidan u gore spomenutom članku, str. 207 sl., gdje se spominje i drugi, nejasni, bugarski oblik *kasatura* „štȃrb, izhaben nož“ (Isp. arom. *častura* što se tăe prvoga *a*). Pușcariu, *Studii istroromâne* I, str. 285.

¹⁹⁾ Kao kod Ml.-a izvodi se *mrša, mršav* i kod Miklošiča, *Etym. Wörterbuch* 190 od *mer-*, tako i u ARj VII, 81, ali je nemoguće rastavljati *mrša* „mrcina“ i *mrša* „mršaviti“. Sufiks *ša* je hipokorističan i ne može da dođe na osnove koje imaju pejorativno značenje. Završetak *cina* u srpskohrv. *mrcina* najlakše je objasniti utjecajem balkanskoga latiniteta. *Caro morticina* sačuvalo se u rum. *mortăcină* „Aas“, isp. Pușcariu, EWR i REW³ 5694. Za lat. *cĳ* > srpskohrv. *c* isp. moj članak u ZfrPh. XLVI, str. 392 sl.

34. Uopće se može kazati da cijela nauka Ml-a o bugarskoj tvorbi sadrži sa bugarskoga stanovišta sasvim suviše stvari. Na str. 204 poučava nas da je riječ *sluga* izvedenica pomoću sufiksa *-g-* od *i-e.* osnove **k'leu*. Čemu ta pouka, kad bi daleko korisniji bio prikaz pravih bugarskih sufiksa onako kako su ih dali za srpskohrv. Leskin i Maretić?

35. Izražavanje Ml. na njemačkom jeziku često je nejasno. Na str. 223 (§ 113) veli da se stari nominativi *kamy*, *plamy* „niju osjećali dovoljno kao karakteristični“ (wurden als nicht charakteristisch genug empfunden) i da su zbog toga dobili sufiks *kv*. Prema tome oblici *kámik*, *plámik*, itd., koji se nalaze i u srpskohrv., postali su karakterističniji tim dodatkom. Ovakvo maglovito učenje zacijelo niko ne može razumjeti. Pojava postaje odmah jasna čim se uporedi sa analognom srpskohrv. Ako se stara imenica m. r. svršava vokalom *-i*, onda se uvijek još dodaje određeni konsonantski elemenat koji omogućuje shemu deklinacije m. r. Tako nastade od *sqdii* > *sùdija*, od *tepčii* > *tepčija* itd., u srpskohrv. dijalektima od *kožuh* (u dijalektima gdje se *-h* ne čuje) > *kđžun* (Žumberak).

Isto i kod tuđica: od njem. *Fürtuch* > kajk. *fèrtun*.

Osobito se to vidi kod turskih riječi, na. pr. *odá*, *kapú*. Da bi ove riječi mogle postati srpskohrv. feminina, moraju dobiti još *-ja*: *òdaja*, *kàpija*²⁰⁾. Karakterističnost nema kod toga nikakva posla.

36. Sasvim je nemoguće tumačenje koje Ml. daje na str. 236 o sufiksu u maćedonskim imenima sojeva na *-ovci*, *-evci*: *S'ojánovci*, *Dragánovci*, *Petrovci*, *Kóstovci*, *Penčevci* itd. On veli da je ovaj nastavak nastao odatle što su se spojili (kontaminirali) pluralni nastavci *ove* i *ci* „als gewöhnliche Plural-Endungen“. Kao primjer ovakve kontaminacije navodi plurale: *grošóvci*, *košóvci*, od *groš*, *koš*, zapravo **grošove*, *košove* + **grošci*, **košci*. Prvo i prvo, *Stojanovci* itd. nemoguće je odijeliti od općih južnoslovenskih familiskih imena izvedenih pomoću sufiksa *bc* od adjektiva od ličnog imena na *-ov*, *-ev* kao što su *Hodanovac* (Žumberak, ime unijata, isp. Hodan, ime Vlaha), *Markovac* itd., čime se označuje jedan iz porodice kojoj je predak bio *Hodan*, *Marko*. To su supstantivizirani adjektivi. Plural za oznaku porodice ili mjesta gdje se tako nazvana porodica (zadruga) nastanila u ovom je slučaju kao i u svim drugima (isp. *Krašići*, *Ramljani*, *Nijemci*, *Vladimirci* itd. kao ime mjesta).

²⁰⁾ Isp. sada drugojačije tumačenje dodatka *-ja* kod O. Franka, *Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*, str. 214 i sl.

Pored toga valja istaći da je Ml. posve zaboravio navesti bugarske primjere iz kojih bi se vidjelo da je *-ci* „gewöhnliche Pluralendung“. Meni je poznat samo jedan takav primjer sa srpskohrv. teritorije, koja je toliko mrska Mladenovu. To je *teoci* od *tele* u značenju *telad*. Isp. još *pilići*, plural od *pile*.²¹⁾ Među plurale na *-ci* ne računa valjda *vojnici*, *čoveci*, *učenici*, *protivnici* što ih prethodno navodi. Ove riječi nikako nijesu mogle proizvesti kontaminaciju između *-ove* i *-ci*.

37. U § 134 (str. 260) riječ je o balkanskom tvorenju futura, gdje se uzima 3. l. od *htjeti* ili *nemati* u vezi sa sporednom rečenicom sa veznikom *da* ili bez njega. Na tom mjestu Ml. krivo uči da *šte* potječe od *hštoq*. Mjesto *-e* od *šte* može da dođe u dijalektima i *-a* (*šta*, *ša*, *ža*). Taj je vokal *a* mjesto *-e* zacijelo nastao zbog asimilacije sa veznikom *da* kao i novogrčko $\delta\acute{\alpha}$ što je skraćeno od $\delta\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omega$ $\nu\acute{\alpha}$.

38. Latinica kojom se služi Ml. pri naučnoj transkripciji bugarskih riječi dijelom je srpskohrvatska, a dijelom lingvistička. Na karti sam ipak opazio da bilježi maćedonsko mjesto *Bzovik'*²²⁾ nekom smjesom njemačke i srpskohrv. latinice: *Sovič*, kako se ovo mjesto ne zove u narodu.

39. Uza sve ove nedostatke ne može se ipak poreći knjizi Ml.-a svaka vrijednost zbog toga što ne prikazuje samo fonetiku nego i morfologiju i sintaksu bugarskoga jezika. Pregled dijalekata dolazi takođe dobro, a isto tako i kratki prikaz bugarskoga književnoga jezika. U glavnom, njegova je knjiga jedina koja danas postoji o historiji bugarskoga jezika. Kakva je da je ona će za neko vrijeme ispuniti svoju zadaću. Da je pisana mirno i nepristrasno ona bi više zadovoljila onoj svrsi za koju ju je pisao Ml. negoli u ovoj polemičkoj formi.

II

1. Da bi dobili jasan pogled na razvitak bugarskoga kao jezika koji pripada južnoslovenskoj grupi treba prije svega da se objasnimo povodom jedne od osnovnih grešaka u knjizi Ml. Ta greška nije samo njegova nego je i svih njegovih sunarodnika, a i mnogih njemačkih slavista. Ta greška, osim toga, nije čiste lingvističke prirode, nego je obojena i plemenskošovinističkom sujetom.

²¹⁾ Isp. tur. pozajmicu *piliğ* „pile“ iz našega plurala (Zenker 207, 209) U Žumberku ima još sing. *pišće* „pile“, plur. *pišćanci*, gen. pl. *pišćenac*, dat. *pišćancem*.

²²⁾ Isp. moj članak citiran u bilj. 12, str. 287.

Ta osnovna greška je stalno identifikovanje jezika Ćirila i Metodija sa jednim današnjim bugarskim dijalektom. U svojoj knjizi Ml. ne čini nigdje nikakve razlike između ovoga i bugarskoga jezika. Po njemu je jezik svete Braće samo stariji stepen današnjega bugarskoga jezika. Prema tome njegova je terminologija historiskih epoha: staro-, srednje- i novobugarski period, onako od prilike kako se razlikuje staro-, srednje- i novofrancuski period u francuskoj lingvistici.

Ovakva perspektiva o jeziku svete Braće u odnosu prema današnjem bugarskom jeziku u osnovi je pogrešna. Ona stvara zabunu štetnu za nauku i *circulus vitiosus* od koga trpi baš historisko promatranje bugarskoga jezika. Potrebno je stoga metnuti stvari na pravo mjesto i tačno definisati oba pojma: šta je jezik svete Braće, a šta je bugarski jezik?

2. Ml. je i sam ispravno istakao da je jezik svete Braće književni jezik stvoren za crkvene potrebe i da on, prema tome, nema ni fonetske ni leksikalne homogenosti. Sasvim je neispravno postavljati teritorijalnu bazu ovoga jezika na teritoriju između Soluna i Carigrada, kako je Jagić činio²³⁾, sve ako je i prirodno uzeti da su sveta Braća kao Solunjani mogli da nauče njima najpristupačniji slovenski jezik na ovom prostoru. Niko još nije mogao utvrditi da se crkveni književni jezik Ćirila i Metodija poklapa posvemu s jezikom koji se govorio na teritoriji Solun — Carigrad.

Na osnovu izučavanja madžarskih, rumunskih, albanskih i novogrčkih slovenskih tuđica mi nesumnjivo saznajemo da i ove stare tuđice, koje su ušle u pomenute jezike u doba kad su Sloveni konstituisali države na velikim teritorijama Balkana i Panonije, dijele sve važnije fonetske oznake književnoga crkvenoga jezika svete Braće.

Za stare rumunske slavizme uzimam da su pozajmljeni ne od dačkih Slovena, nego od balkanskih²⁴⁾. Stoga one ne karakterišu dovoljno geografsku areu staroga crkvenoga književnoga jezika. Ali Madžarski slavizmi imperativno dokazuju da je teritorija crkvenoga književnoga jezika bila ne samo čitav Balkan, ukoliko je bio i jest slovenski, već i čitava panonska nizija. Dakle, ako već treba povući kakvu prugu od Soluna, onda se ne smije povući u pravcu na Carigrad, nego, da ostanemo u žargonu Ml. i ostalih, bar do — Pešte.

3. Ovaj crkveni književni jezik zovu sveta Braća *jezik slovensk*. Oni ga nijesu ni mogli nazivati bugarskim, jer u njihovo doba još nije nastala identičnost izraza *slovenski* = *bugarski*. Ova je

²³⁾ *Entstehungsgeschichte*, str. 230.

²⁴⁾ *Isp. Slavia VIII*, str. 277 i sl.

identičnost, koja posvemu odgovara na galoromanskoj teritoriji identičnosti značenja *lingua francisca = romanice*, kasnijega datuma. Najstarije potvrde potiču iz početka t. zv. srednjebugarskoga vremena, iz 10 vijeka, i to baš u stranim grčkim vrelima.

Sudeći prema pisanim tekstovima, ova identičnost pojavila se najprije kod Grka. Život sv. Klimenta, napisan u grčkom jeziku u 10 vijeku (isp. ed. Miklošič, 1847, c. II), upotrebljava u istom značenju τὰ σθλοβενικά γράμματα, ali ἡ βουλγαρική za jezik, i zove narod τὸ τῶν σθλοβενῶν γένος εἴτ' οὖν Βουλγάρων, iz čega se jasno vidi da su Grcima ovoga vremena izrazi slovenski = bugarski posve identični.

Naziv „altbulgarisch“ za crkveni književni jezik, prema tome, sasvim je proizvoljan i u pogledu teritorijalnom i u pogledu historičkom.

Identitet *bugarski = slovenski* ima takođe svoju teritoriju. Ta teritorija nigdje ne prekoračuje vizantiskih međa. Već zbog ovoga razloga ne može nikako da važi ovo nazivanje jezika koji se govorio na teritoriji Solun — Pešta.

Kao što svaki književni jezik ima prve svoje izvore u narodnom govoru, tako ih je bez sumnje imao i stari crkveni književni jezik svete Braće. Ali je posvemu pouzdano da se ti izvori ne slažu sasvim sa jezikom one teritorije gdje je u srednjebugarsko doba nastao identitet značenja *bugarski = slovenski*.

4. Kasniji razvitak ovoga crkvenoga književnoga govora na sjeveru od Dunava u rumunskim kneževinama, od 12 vijeka pa sve do 16 vijeka, kada se javljaju prvi spomenici rumunskoga jezika, jasno dokazuje da je ovaj crkveni književni jezik imao na istoku isti razvitak kao i latinski književni jezik na zapadu. To je jezik crkve i društveno-političkog uređenja ne samo slovenskih država na Balkanu nego i neslovenskih rumunskih država sjeverno od Dunava. Kao jezik crkve, političkoga i društvenoga uređenja on ide i u Rusiju. Kao što u lat. knjiž. jezik crkve čini koncesije narodnom govoru u raznim, romanskim i neromanskim zemljama, na zapadu, tako i crkveni književni jezik čini koncesiju u raznim slovenskim zemljama narodnim govorima. Nastaju razne redakcije itd. Sve je to predobro poznato. Na ovom mjestu valja samo istaći potpuni paralelizam između književnih jezika crkava.

Prema svemu ovome, ispravna perspektiva na odnos ovoga crkvenoga književnoga jezika prema bugarskom dobiće se ako se učini upoređenje sa romanskim jezicima.

Latinski književni jezik, zahvaljujući hrišćanstvu, postao je književni jezik crkve i društvenoga uređenja u srednjem vijeku. Iz ovoga jezika ne razvijaju se posebni romanski jezici nakon propasti rimske imperije, koja je bila politički i društveni nosilac ovoga jezika. Romanski se jezici razvijaju iz vulgarnoga lat. jezika rimskih provincija, koje su nakon nestanka jedinstvene imperije postale zasebne političke jedinice.

Paralelizam između romanskoga zapada i slovenskoga istoka i ovdje je potpun.

Što je na zapadu u srednjem vijeku književni latinski jezik crkve i države to je na Balkanu kod Slovena i Rumuna, i izvan Balkana kod Rusa, crkveni književni jezik svete Braće. Kao što se na zapadu ne razvijaju iz književnoga lat. jezika crkve i države posebni romanski jezici, tako isto i slov. jezici bugarski, srpskohrv., slovenački i ruski ne razvijaju se iz ovoga crkvenoga književnoga jezika, nego iz narodnih govora odnosnih teritorija.

Kao što na zapadu crkveni latinski književni jezik ne pretstavlja najstarije faze pojedinih romanskih jezika, nego su to vulgarni latiniteti na odnosnim teritorijama (vulgarno-latinski na galoromanskoj teritoriji, ibero-romanski itd.), tako isto ni stari crkveni književni jezik svete Braće ne pretstavlja najstarije faze ni bugarskoga, ni srpskohrv. ni ruskoga jezika. Jezik svete Braće je samo najstariji slovenski jezik koji je bio za književne potrebe crkve i države fiksiran. On može da služi samo kao uvod za djelimično poznavanje najstarije faze svakoga slovenskoga jezika upravo onako kao što lat. književni jezik može da služi djelimice kao uvod u upoznavanje vulgarnoga latiniteta po provincijama rimske imperije.

Iz svega ovoga valja povući ovaj jedino mogući zaključak koji glasi: Nikako se ne smije smatrati crkveni književni jezik svete Braće za „altbulgarisch“, jer on nije najstarija faza današnjega bugarskoga jezika, nego je samo najstariji slovenski književni jezik koji je baš time što je bio fiksiran bio i petrificiran.

Kao što se na. pr. za današnji francuski jezik ne smije kazati da se je razvio iz književnoga lat. jezika, nego iz saobraćajnoga, vulgarnoga lat. jezika, kako se govorio na određenom dijelu galoromanske teritorije, tako se ne smije kazati da se je bugarski jezik razvio iz književnoga crkvenoga jezika svete Braće.

5. Kad smo ovako postavili na pravo mjesto crkveni jezik svete Braće i našli mu tačnu paralelu u razvitku književnih jezika u Evropi, nameće se pitanje: šta je današnji bugarski jezik? To je, prije svega,

južnoslovenski književni jezik koji kao takav ima svoje karakteristike, razlike i sličnosti kad se uporedi sa srpskohrvatskim književnim jezikom kao sa svojim najbližim susjedom.

Taj današnji bugarski jezik razvio se opet iz južnoslov. govora na teritoriji, koja se da približno omeđiti kao rezultat sticaja historiskih prilika.

Bugarski jezik može se nazivati samo onaj tip između južnoslovenskih književnih jezika koji pokazuje tačno određene odlike prema srpskohrvatskom i slovenačkom književnom jeziku. Te su odlike fonetske, morfološke, sintaktičke i leksikalne prirode. Dosta je za ovu priliku da se navedu samo neke glavne: a) fonetske: različito postupanje sa *ѣ*, sa nazalima *ѣ*, *ѣ* i poluglasovima *ѣ*, *ѣ*; odsutstvo epentetskoga *l* itd., b) morfološke: *-e* mjesto *-o* u 1. l. pl. itd., c) sintaktičke: stvaranje postpozitivnoga člana iz nenaglašenih pokaznih zamjenica, zamjena padeža sintaktičkim putem itd. Te se osobine ne nalaze ni u književnom jeziku srpskohrvatskom ni u slovenačkom i zbog toga one ne označuju individualnost ovih književnih jezika nego — bugarskoga jezika.

6. Drugo je pitanje, moramo li smatrati bugarskim dijalektom svaki onaj koji sadrži barem jednu ili više od ovih odlika bugarskoga književnoga jezika. I Ml. priznaje zajedno s Jagićem i ostalima da među t. zv. bugarskim dijalektima ima i takvih koji pokazuju određene prelaze prema srpskohrvatskim (na. pr. § 199). To drugim riječima znači da se oni mogu smatrati i srpskohrvatskim kad se promatraju sa srpskohrvatske teritorije, kao što ih on smatra bugarskima zato što ih promatra iz Sofije. U stvari, to je pitanje terminologije i ukusa, neke vrste logomahije, lingvističko idolopoklonstvo. Ovo je pitanje bez važnosti za lingvistu naučnika. Ono može da bude od važnosti samo za čovjeka plemensko-šovenski raspoložena, koji hoće da od lingvistike pravi politiku. Da ovo raspoloženje nema nikakve veze s naukom, to će valjda jednom Ml. morati da prizna. Za lingvistu naučnika južnoslovenski dijalekti čine jednu cjelinu sa lokalnim varijacijama koje se grupišu geografski i čine među sobom prelaze, nijanse, veće i manje srodnosti.

Sasvim treće je pitanje, kakva mora da je svijest plemenska, politička i državna onih pripadnika koji govore ovim prelaznim dijalektima. U ovom pogledu Ml. stoji još na stanovištu slovenske lingvističke romantike iz onoga vremena kad je i lingvistika kao i historija služila buđenju narodne svijesti. On lingvistikom hoće da utvrdi pripadnost maćedonskih Slovena bugarskom plemenu.

U stvari imamo ovdje istu pojavu kao i na srpskohrvatskoj teritoriji. Lingvistički se nekada htjelo utvrditi da samo čakavci mogu da budu Hrvati po plemenu, kao što se sasvim ozbiljno tvrdilo da u pogledu jezika kajkavci ne mogu da budu plemenski Hrvati, već Slovenci. Ovo posljednje shvatanje našlo je odjeka čak i u Rječniku Jugoslavenske akademije u Zagrebu, koji se zove „Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika“. Leksički materijal kajkavskih pisaca nije obrađen u njemu. Danas na ovakvu lingvističku politiku niko ozbiljan više ne misli ni na slovenačkoj ni na srpskohrvatskoj teritoriji. Ona još jedino cvjeta na bugarskoj teritoriji kad je god riječ o Mačedoniji ili o slovenskom elementu u rumunskom, arnautskom i novogrčkom jeziku. Nadajmo se da će je i tu otpuhnuti vrijeme i zamijeniti drugojačijim gledanjem na južnoslovenske književne jezike i dijalekte njihovih teritorija.

7. U vezi sa ovim valja utvrditi još ove stvari, koliko se tiču knjige Ml.

Gore smo vidjeli da njegova terminologija u pogledu crkvenog književnog jezika svete Braće nije jedinstvena. Taj se jezik zove „altbulgarisch“, „bulgarisch-slovenisch“ i „altbalkan-slovenisch“. Ova sasvim nejedinstvena terminologija najbolje dokazuje da Ml. sam zapravo — u teoriji barem — ne zna šta bi učinio s ovim jezikom, kad je riječ o historiji bugarskoga jezika, tj. o historiji razvitka onih osobina koje označuju individualnost bugarskoga književnoga jezika. U praksi je on doduše pomiješao sve, i ovaj najstariji slovenski književni jezik i današnji bugarski književni jezik. O svemu i svačemu dao je mnoštvo dijelom slabo povezanih, aforistički napisanih primjedaba. O glavnim stvarima dakako najmanje. U odjeljku za sintaksu očekivali bismo bez sumnje da će dati historiski pregled sintakse člana. Kako ćemo još niže vidjeti, o ovoj najvažnijoj karakteristici bugarskoga književnoga jezika nema gotovo ništa. Očekivali bismo, dalje, tačan pregled razvitka arhaične upotrebe padežnih morfema i sintaktičke zamjene starih padeža. Osim primjedaba, ni o ovoj osobini nema sistematskoga historičkoga pregleda.

Najvažnije je, međutim, ovo što slijedi.

Kad već Ml. meće pod bugarsku plemensku kapu gotovo čitavu balkansku slovensku teritoriju, koliko je služila kao iradijacioni centar za slavizme u rumunskom, albanskom i novogrčkom jeziku, pa kad prelazi na sjeveru i Dunav, na teritoriju panonskih i dačkih Slovena, očekivali bismo s punim pravom u njegovoj historiji bugarskoga jezika da će nas tačno obavijestiti o historiskom razvitku samoga naziva

ovoga jezika. O ovom najvažnijem pitanju historiske gramatike bugarskoga jezika on, slovom, mramorkom ćuti.

Kako naziv *Bulgarin* nije prvobitno naziv za Slovena, nego je u historisko doba, dakle u vrijeme kad se o tome možemo obavijestiti na osnovu dokumenata, naziv Bugarin postao sinonim za Sloven, treba, prije svega, tačno utvrditi kada i gdje se stvara taj sinonim. To treba utvrditi tim prije što naziva Bugarin ne poznaju ni Rumuni ni Arnauti, ma da su prvi već u doba samostalnih bugarskih država živjeli u simbiozi sa onim Slovenima s kojima su vladali Bugari i s njima pravili balkansku historiju u sukobu sa Vizantijom. Ako se uzme kao pouzdano da su Arnauti živjeli u simbiozi sa Rumunima, onda valja odsutstvu naziva Bugarin za Slovena u ova dva jezika dati još veću važnost. Oba ova naroda znaju samo za latinski naziv Sclavus > rum. *Scłau*, arn. *Šk'a*.²⁵⁾

Naziv Bulgaros znaju na Balkanu samo vizantiski pisci. Oni ga upotrebljavaju do 10 vijeka ne da označe Slovene, nego da označe organizatore slovenske države s kojima ratuju²⁶⁾. Za Slovene oni upotrebljavaju dijelom latinski oblik u kojem je sufiks radi vulgarno-lat. deklinacije ispaao ili dijelom svoj, u kojem je slovenski sufiks *-ėnins* bio zamijenjen grčkim ktetičkim sufiskom *-ηνός* koji služi za izvođenje imena

²⁵⁾ Isp. o tome moj članak u Гласнику Скопског научног друштва sv. V, str. 337. Izvođenjima na tom mjestu dodajem sada da Arnauti što dođoše u 18 vijeku u okolinu Zadra (to je selo Arbanasi) vele za jezik susjednih Hrvata takode *škeniš* kao i u Mačedoniji za jezik tobožnjih Bugara. Latinski oblik *Sclavus*, o kome isp. moju studiju što sam je publikovao u *Mélanges de philologie et d'histoire offerts à M. Antoine Thomas*, Paris 1927, str. 413—416, nalazi se kadikad i kod samih vizantiskih pisaca, na. pr. kod Theophanesa, doduše rjeđe negoli Σδλοβενός, — ηνός, Σκλαυίνος itd. Da arn. *šk'a* potiče iz lat., to dokazuje i sufiks u *škin* f. „Srpkinja“ (u govoru sjevero-zapadnih Gega) < lat. *sclav -īna*. Sufiks *-īnus* koji u ovoj riječi upotrebljavaju Arnauti da označe ženski rod, latinskoga je porijekla.

²⁶⁾ To se vidi odatle što vizantiski pisci kad pišu o prvim kretanjima tursko-tatarskih Bugara na Haemus tačno razlikuju balkanske Slovene od Bugara. Isp. na. pr. Theophanesa koji tačno razlikuje Βούλγαροι od τών παρακειμένων Σκλαβίνων (ili Σκλαβητών). I u legendi o sv. Dimitriju tačno se razlikuju balkanski Sloveni od Bugara; isto tako i u 8 vijeku za vizantiskih bojeva protiv bugarskih kanova Tervela i Teleca (762/5). Justinijan II tačno razlikuje τους Βουλγάρους od prve mačedonsko-slovenske države koju zove τας Σκλαβίνιας. Od vremena kad turkotatarski Bugari zagospodovaše i pomenutom prvom slovenskom državom na Balkanu za kana Presijama (g. 838), lako je razumjeti što Vizantija ima u vidu samo Bugare koji su znali organizirati jake napade na Vizantiju ne samo do tada, nego i poslije toga važnog događaja i što pod tim imenom razumijevaju i Slovene koji su u njihovoj vlasti. Isp. Niederle, *Slovenské starožitnosti* II 2, str. 407, 411.

stanovnika od imena gradova²⁷⁾. Naziv Bulgaros i kod Grka kao i kod samih Bugara dobija kasnije značenje Slovena²⁸⁾. U ovom posljednjem slučaju pokazuje i novogrčku pojavu prelaza λ pred labijalom u ρ: Βούργαρος. Od Grka preuzimaju i Cincari grkomani svoj naziv *Vurgur*, kojim zamijeniše svoj stariji *Sc̄laŭ*.²⁹⁾

Za onu najstariju slovensku državu na Balkanu, koju Bugari najradije meću pod bugarsku kapu, za Maćedoniju, za zemlju u kojoj je, kako ćemo vidjeti, bila i najstarija simbioza Slovena, Rumuna i Arnauta, vizantiski pisci uopće ne znaju za naziv Βουλγαρία, nego Σκλαβηνία³⁰⁾. S ovom se činjenicom posvema poklapa arnautski naziv *Škinike*³¹⁾ za Maćedoniju, a tumači se najlakše i odsutstvo naziva *Bulgarus* kod Rumuna i Arnauta.

8 Kao što kod Hrvata nalazimo lično ime *Hrvatín*, nastalo od plemenskoga od najstarijih vremena, tako i u Maćedoniji nalazimo ime *Srbín*³²⁾ kao lično ime sve do dana današnjega. Lično ime *Hrvatín* sačuvalo se do danas samo kao prezime. Nigdje se ne nalazi lično ime Bugarin u Maćedoniji, kao što ga uopće nigdje i nema u ovoj funkciji ni na kojoj slovenskoj teritoriji, pa ni kod samih Bugara.

9. S ovom se posljednjom činjenicom slaže i to što se oni maćedonski Sloveni koji se u 16 vijeku sele na sjever u rumunske kneževine ne zovu u rumunskim dokumentima *Bulgãri*, nego *Sãrbi* i što crkvenoslovenski jezik svete Braće Rumuni u 16 vijeku zovu

²⁷⁾ Isp. grafije cara Konstantina u mojem radu citiranom u bilj. 10, str. 169, § 51.

²⁸⁾ Sa Niederleom *l. c.* mora se uzeti da se je identifikacija *Slověninъ = Blăgarinъ* dogodila nakon zauzeća maćedonske slovenske države od Bugara i nakon što se je bugarska vlast raširila na sjeveru do Srijema i na zapadu do Jadranskoga Mora. Prva potvrda za tu identifikaciju potječe iz 10 vijeka kada jedno grčko vrelo zove Slovene na poluotoku Chalkidike Bugarima. Isp. Niederle, o. c. str. 411.

²⁹⁾ Isp. Per. Papahagi, *Numiri etnice la Aromâni, Analele Ac. române*, s. III, t. III, str. 131—161.

³⁰⁾ Isp. Niederle, *Slovanské Starožitnosti* II, 2, str. 415.

³¹⁾ Ovaj arnautski naziv zemlje (isp. Jireček, *Geschichte der Serben* I, 114) odgovara sasvim lat. adjektivu, koji se pojavljuje g. 879 u pismu pape Ivana VIII: *sclavinica lingua* (isp. Vondrák, *AfslPh* XX, 143 i Jagić, *Zur Entstehungsgeschichte*, str. 21).

³²⁾ Vidi o tome moj rad o maćedonskoj toponomastici što će izaći u Гласнику Скопског научног друштва, књ. XII, стр. 209.

isključivo *sărbesc* (srpski) pored slovenesc³³). Ovaj posljednji podatak je zbog toga važan što stara rumunska pravoslavna crkva stoji u vezi sa ohridskom. Kad bi se crkveni jezik u Mačedoniji bio zvao bugarski morali bi ga i stari Rumuni ovako zvat, tim prije što im je crkva u vezi sa mačedonskom.

10. O tome kako su razdijeljeni nazivi jezika na onoj teritoriji koju obrađuje Ml. u svojoj historiji, kako se historiski odnosi naziv *slovenin*, *slovenesk* prema *blăgarin*, *blăgaresk*, *srăbin*, *srăbesc*, i o tome kako zovu oni balkanski narodi jezik Slovena od kojih posuđuju „bugarske“ riječi, Ml. mramorkom čuti. To čisto naučno pitanje ostavlja valjda „na velikosrpskote učeni“, a sebi pridržava pravo da iz lingvistike pravi sredstvo za političku propagandu.

III

1. Na str. 13 veli Mladenov da je dioba današnjega bugarskoga jezika na dva dijela (ž-Bipartition), na istočne i zapadne dijalekte, na osnovu izgovora 'a, ä, e za ð samo nužno zlo. Ovo svoje mišljenje ponavlja na više mjesta, isp. str. 316. Razlog leži, veli, u tome što za današnji izgovor Prilep daju vizantiski pisci stariji Πρίλεπος itd. Prema tome, ovaj princip nije dobar za diobu. Koliko bi i vrijedio danas, ne vrijedi po njegovu mišljenju za starije doba.

³³) Bărbulescu, *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie*, p. 239, 234—238. G. 1581 Coresi, otac rumunske književnosti, prevodi na rumunski „cartea sârbească“, a misli na crkvenoslovensku knjigu. Isto tako i Palia din Oraştie (a. 1582) prevodi se iz „limbă sârbească“ u rumunski. Kao u ova dva dokumenta, tako i u Novom testamentu iz Bălgrada (Erdelj) zovu se crkvenoslovenske knjige *sârbeşti* (pl., a. 1648). Još je očitiji Coresi u nazivu crkvenoslovenskoga jezika u propovjedi I (Cazania I iz g. 1579—1580), gdje veli da pop govori Rumunima u stranom srpskom jeziku (sârbeaşte), koji ne razumiju. Crkveni slovenski jezik zovu rumunski dokumenti i apstraktnom imenicom *sărbie* (a. 1675). Ovaj jezik govore samo popovi. Ime Mačedonca Aleksandra Velikoga znači prema rumunskom romanu iz g. 1799 u srpskom (*sârbeşte*) „izbran“. Ova se naša riječ izrijekom navodi u romanu pored rumunske *ales*. Prema tome vidimo da se u staroj crkvenoj rumunskoj literaturi zove crkvenoslovenski jezik samo srpski, nikada bugarski. Potvrde koje navodim lako se nađu u Gasterovoj *Chrestomatie română*, sv. I, str. 33, 37, 125, 24, 220. Čudim se da Tiktin nije uzeo u svoj historički rječnik (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, i s rum. naslovom) riječi *sărb*, *sărbesc*, *sărbie* koje su ipak važne za rum. jezik 16 vijeka, za t. zv. *limba veche*. Sa istim apstraktnim sufiksom *-ie*, zovu Rumuni u ovo doba crkvenoslovenski jezik i *slovenie* (u rum. molitveniku iz g. 1689). Postoji i glagolska izvedenica odatle *sloveni*, koja ima dva značenja: 1. sricati (épeler), 2. mucati i sačuvala se do danas u govoru prostoga naroda u Munteniji (*sloinni*, *slovní*, *slogni*). Prvo je značenje glagola bilo „čitati crkvenoslovenske knjige“.

Na str. 63 (§ 34) opet uči da je *ja* (*a*) za *ǰ* bila karakteristika „balkansko(bugarsko)-slovenskoga i dako-slovenskoga jezika“. Veli doduše sa rezervom: „wie es scheint“.

Kod ova dva tvrđenja autorova moramo se malo duže zadržati.

Mišljenje Mladenova o neshodnosti refleksa od *ǰ* za diobu današnjih bugarskih dijalekata može se i primiti. I drugo njegovo učenje može se prihvatiti takođe, ali s tim da se je *ǰ* izgovaralo diftongički kao *ea*, *ja* u najstarije doba na čitavoj jugoslovenskoj teritoriji, od Alpa do Soluna, a ne samo na onoj gdje se je dogodio identitet *bugarski* = *slovenski*, kako bi Ml. htio.

Da je taj izgovor važio i za najstarije doba srpskohrvatskoga i slovenačkoga jezika, to sam, nadam se, dokazao u članku „Iz slovenačke toponomastike“ što je izišao u VIII svesci „Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino“, str. 118-125.³⁴⁾ Tu sam naveo pored tuđica uzetih iz balkanskoga latinizeta i iz raznih dijalekata dosta domaćih riječi, koje su dijelom sačuvale do danas izgovor *a* u određenim položajima, a dijelom pretvorile ono *ja* što potječe iz drugih vrela u određenim pozicijama u *ǰ* > *e*, *ije*, *i*. Uslov za čuvanje arhaičkoga izgovora na srpskohrv. i slovenačkoj teritoriji je palatalno *ř* koje u toku vremena gubi palatalnost, *ř*, palatalno *ń* i djelimice *l*.

2. Upotrebljavam ovu priliku da dopunim seriju već navedenih primjera novima.

Za tip razvitka lat. *rapa* > južnoslov. *řapa* > *rěpa* ima još potvrda u tuđicama:

1. *črēmiga* „Fass“ < κεραμίδα. Isp. Berneker 160. Isp. promjene krajnjega sloga -da > -ga, isp. opće romansko osciliranje između *catreda* i *catrega*, REW³ 1768 i *ZfrPh* XXXVI, str. 646 n° 10 i *kaciga* za *cassida*.

2. Ovamo ide i ime svetitelja *Cyprianus* koje daje *Čabrěn*, *Čabrinovič*, *ZfrPh*. XLVI, str. 388 br. 4 pored b) *Čubranovič*.

3. *brenke* pored *branke* pl. „škrge“ u Dalmaciji, od *branchia* REW³ 1271a sadrži isti slučaj.

4. Isto tako i *bräche* (Boka) pored *brěče* (Bela, Stulić) < lat. *brace*, ma da se u ovom slučaju može raditi i o prelazu *á* > *e* koji se je dogodio u dubrovačkom romanskom dijalektu.

5. Pored *broskva* govori se na šibenskim otocima *brěska* < *brassica*. Ovako mi javljaju moji izvjestioci iz onoga kraja.

³⁴⁾ Ovdje indirektno odgovaram i na neke primjedbe M. Matečkoga *JØ* XI, str. 216—219 i F. Ramovša, *ibidem*, str. 319 sl.

6. Pored *benevrake* govori se i *benevreci* < *veneticae braciae*.

7. Pored *mogrâh* „šipak“ (Rab, Krk, ARj VI, 805), *mogrân* (Božava na Dugom Otoku) < *malum graneum* postoji ime zaliva blizu Budve *Mðgren* (danas kupalište, isp. i ARj VI, 805).

Imamo, dakle, dosta tuđica koje vele da je strano *r* bilo identificirano sa palatalnim slovenskim *ř*. Zbog toga došlo je do neke vrste *a* sa palatalnim početkom.

Ovo je 'a bilo identificirano sa *ř* ne samo na bugarskoj teritoriji nego i na srpsko-hrvatsko-slovenačkoj³⁵).

Tréva u Mačedoniji i bug. *trěvá* (Weigand — Dorič) za trava veli nam da je i u slovenskim riječima došlo do sličnoga osciliranja u izgovoru konsonanta *r* i zbog toga do tvorenja neke vrste diftonga 'a. Ovaj diftong bio je, dakle, i u domaćim riječima identifikovan sa *ř* upravo onako kao u Mačedoniji *řa* > *e* u *Dðbrovřani* > *Dobroveni*.

Od domaćih primjera idu ovamo još *resti* pored *rasti* i ime mjesta *Resnik* za starije *Rastinico* (JΦ VI, str. 78, no 45).

Možda se ovako može tumačiti i *rebâc* na Rabu (Kušar 7), *orebac* u Bakru i Vrbniku (ARj IX, 162), *oreb*, *orebica* i ime naselja *Orebić* na Pelješcu, koje je nastalo po prezimenu porodice iz Bakra. Isp. i madž. *veréb* prema rum. *vrabie*, srpskohrv. *vrabac*.

Domaća imena lična pokazuju takođe ovu pojavu. Dubrovačka vlasteoska porodica *Grade* (hipokoristik od *Gradislav*) zove se u dokumentima *Grede*. Primjer je nesiguran iz istoga razloga kao i *brěče*, g. *brěča* za *brâče*.

Za potvrdu tipa obratnoga razvitka koji se vidi u lat. *pěrsica* > južnoslov. **prěsbky*, *prěsbka* > srpskohrv. *praska*, *praskva*, na čitavoj teritoriji od Cresa (Tentor 155) do Prizrena, imamo još jedan primjer u *bratvěla* (Božava na Dugom Otoku) „mastietto“ < **vertibellum* REW 9251.

Pored arhaizma *praska*, *praskva* općenit je i oblik *breska*, *breskva*, ikavski *brěska* (Žumberak, katolici):

Ovakvu oscilaciju pokazuje i domaći prefiks *prě* > 1. *pre*, 2. *pra*. Za *pradjed*, *prababa* u štokavskom govoru veli se na Cresu (Tentor 155) *prenono*, *prenona*. Drugi dio ovoga komposita je italijanska riječ *nonno*, *nonna*.

Mislim da ovamo treba računati i riječ *škrâpa* koja se čuje u Dalmaciji u značenju pukotine među karsnim kamenjem. Pored ovoga

³⁵) Kad je konsonant *ř* itd. izgubio palatalizaciju, ostalo je samo *a* (isp. *a* za *ř* poslije *r c* u lovečkom dijalektu, Ml. str. 92), koje se nije dalje razvijalo, jer nije bilo diftong.

oblika govori se i *škip*. Gdje, o tome nijesam još obaviješten. Zore, *Paljetkovanje* (Rad 114, str. 227), zabilježio je za *òsredak* i *ograđenik*, riječi koje se govore u Konavlima, značenje koje ovako definiše „škrapica zemlje u stijenju za pašu“. Značenje riječi *škrapa* navodi nas na lat. deverbalnu izvedenicu *crēpa* REW³ 2313, od *crēpare* „raspuknuti se“, koja se često upotrebljava u kotorskim dokumentima kao naziv mjesta u pećinama okoline Kotora (danas Kaštio). Ovi dokumenti pišu de *crepis*, *criapis*³⁶). Proteza *s-* je česta u italijanskim riječima.

Arhaizam *š* > 'a nalazi se na srpskohrvatskoj teritoriji i u tipovima poslije *l*. Pored primjera navedenih na citiranom mjestu evo još novih.

Romanskim tuđicama tipa *Spaletum* > *Split*³⁷) valja još pribrojiti ove: 1. *lèbrak*, g. *lebráka* (Budva) pored *lumbrak* (Split), *lòmbrāk* (Dubrovnik) < lat. *labrax*, ak. *-acem*; 2. *levorika* „der Lorbeer“, *levòrnica* (Muo u Boci prema Rešetaru, *Der štokav. Dialekt*, str. 246) pored *lavorika*, *lovorika* u drugim krajevima, od lat. *laurus*.

Od domaćih riječi ide ovamo *lěbūt* (Dubrovnik, Vrančić, Stulić, *ARj* V, str. 944) pored *labud*.

Ovi primjeri dokazuju da je i *l* kao i *r* nekada imao tanku palatalizaciju³⁸). Zbog toga je i poslije njega nastalo 'a, koje je opet bilo krivo identifikovano sa *š*.

³⁶) Isp. A. Mayer, *Nastavni vjesnik* XL, str. 35: a. 1356 *de Crepi*, a. 1331, 1338 *de Crepis*; a. 1419, 1436, 1550 sa romanskom ili slovenskom veoma interesantnom diftongizacijom *Creapis*, *Criapis*, *Criapi*. Ova diftongizacija potvrđuje vezu sa lat. *é*. Da bi *Crepis* bio ostatak predrimskoga ilirskoga lokativa plurala kao *Crepsa* > *Cres*, kako veli autor, sasvim je suvišna supozicija. To je jednostavni ablativ plurala *a-* ili *o-* deklinacije. Plur. *-i* za lat. *-ae -i* je obična ital.-rumunska pojava.

³⁷) Najnovije tumačenje A. Mayera, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* L, str. 104—101, nikako se ne može prihvatiti. On suponira već za 7 vijek prelaz naglašenoga dalm.-roman. *á* > *ú* > *š* kao i prelaz nenaglašene penultime *a* > *e* > *š*, za što nema nigdje nikakvih primjera ni dokaza. Lat. *cómitem* > *kəmet*, na koje bi se eventualno moglo upozoriti, ako je etimologija ispravna, nikako ne potvrđuje Mayerovih supozicija. Kad se već poziva na Bartolia, zašto prećutkuje baš za *Spálatum* tako važan veljotski primjer kao što je *kám̄b* > *cánaba* i srpskohrv. *rakno* > *rácanu*, Bartoli II § 308 i 317 i REW³ 1569 i 6983. Sva tri primjera pokazuju jednako tretiranje nenaglašene penultime. Prema tome, Rešetarovo mišljenje da se u *Split* radi o slov. likvidnoj metatezi, kao i, primjerice, u *Mélita*, staro-dalm. *Melita* > *Mljet*, ostaje na snazi. — Problem stoji jedino u *á* > *e*, o čemu se mogu praviti razne supozicije i nagađanja.

³⁸) Možda onakvu kakva se čuje oko Bitolja i u arnautskom jeziku. Grci čuju slov. *l* kao *l*, koji je mek. na. pr. κράλης „kralj“, isp. u mać. *Krali Marko*.

Stoga sasvim je razumljivo što *ǰ* poslije *čl* daje oba rezultata, stariji i noviji. Na Cresu (Tentor 153, 189) imamo *čjèn* ili *čjènek* u značenju koljeno, u Dubrovniku *sklèn* „articulus“, u Travniku ikavski *člǎn* „nož „mit einem Griff versehen“ (Rešetar, o. c., str. 231), *učliniti*, *člǎjen* (Nast. vjesnik X, 265). Pored ovih novijih refleksa imamo i arhaizme: *člân* „dio vinograda“ (Zore, *Paljetkovanje*, Rad 108, str. 220, ne veli gdje se tako govori), *članak* i *škljanak* „zglob *čklánac* „Gelenk“ (Ozrinići) od noge povrh pete“, općeno srpskohrv. *član*; slovenački *člen* i *članek*.

I za položaj poslije protetičkoga *j-* ima stranih i domaćih primjera. Lat. *agrĕstis* REW³ 295 daje *jegrist*, *jegrišt* i *egres*³⁹⁾. S ovim se primjerom slaže *Jedrĕj* na Cresu (Tentor 191) pored *Jadre*, ime mjesta *Jadrtovac* (ital. *Castel-Andreis*), od ličnoga imena *Andreas*.

Od domaćih riječi treba spomenuti ime mjesta *Jesenice* u Dalmaciji i Sloveniji (ovdje njem. *Assling* za starije *Jasenice*).

Za obratan tip *ǰdǝ* (Berneker 271) imamo *jâd* „ijed“, *jâdati se* „jediti se“ pored *naǰĕn* „najeđen“ na Rabu (Kušar 3), zatim na istom otoku *jâdro*, *jâdrit* za *ĕdro* (prema ARj IV, 562).

Za čuvanje arhaizma poslije *ń* kao u tipu *nâdra nâdarnica* (Žumberak, katolici) dolazi u obzir kao paralela *gnazlo* (Milčetić u *Radu* 121, str. 109), *gñâzdǝ*, *gñâzdĭt se* „komešati se“ na Rabu (Kušar 3).

U vezi s ovim veoma je interesantno promatrati naziv morske ribe *lubĭn*, koji dolazi od lat. izvedenice *lŭpĭnus*⁴⁰⁾. Na ikavskoj teritoriji u Dalmaciji bilo je *i* identifikovano iz nepoznatih razloga sa onim *i* koji je nastalo od *ǰ*. Stoga nalazimo ovu istu riječ na ekavskoj čakavskoj teritoriji u obliku *lubĕn* (istočna Istra, Rešetar, o. c. 248). U Boci Kotorskoj sačuvao se, kao neko čudo, arhaični izgovor ovoga krivoga *ǰ*. U Dobroti se govori *lubijǎo*, gen. *lubijala*, u Mulu *ľubľaj* (isp. *ľŭbľāj*, ARj VI, 196), u Prčanju *lumbijǎo*, gen. *-ǎľǎ* sa umetnutim *m* kao u *dumbok* za *dubok* (Rešetar o. c. 153 § 74). Što se tiče *ie > ia* u Boci isp. gore bilj. 36.

Na srpskohrvatskoj i slovenačkoj teritoriji imamo u svemu oko pedeset pouzdanih primjera koji su sačuvali arhaični izgovor

³⁹⁾ Potvrde vidi u ARj, sv. IV.

⁴⁰⁾ REW³ 5170 ne navodi potvrdu iz romanskih jezika za ovo značenje, ali kako ital. *lupo* znači i „Seebarsch“, a u kat., španj., portug. izvedenice odatle *llobina* znači istu morsku ribu, nema sumnje da i naš *lubin* ide u pozajmice iz staroga dalmatinskoga jezika. Za *p > b* isp. *nebut*, *nebuča* < *nepote*, *nepotia* u Boci. O ovom posljednjem problemu drugom zgodom.

ea, ia 'a, a za ĥ. Prema tome valja zaključiti da su se današnji srpskohrvatski refleksi *e, ije, i* razvili iz istoga prajugoslavenskoga diftongičkoga izgovora kao i bugarski *'a, e*, sve ako se na ovoj teritoriji ovaj refleks ravna kadikad kao i rumunsko *e*, prema završetku riječi. Južnoslovenska je teritorija bila jedinstvena i u ovom pogledu. Mačedonski dijalekti i u ovom pravcu činili su u prošlosti kao i danas prelaz prema srpskohrvatskima.

Iz ove činjenice valja povući i dalji zaključak da se Ml. apsolutno vara ako zbog *ĥ > ea* u rumunskim, grčkim i arnautskim slavizmima zaključuje da oni moraju da potječu iz bugarskoga vrela. Iz ovoga refleksa smije se povući samo hronologički zaključak koji ovako glasi: Ove tuđice mogu da potječu, ali ne moraju, iz najstarijeg doba južnoslovenskih dijalekata uzetih kao cjelina. Proizvoljno je nazivati ovo doba „altbulgarisch“. To smo vidjeli već gore u poglavlju II. I ovdje mora da vrijedi pravilo „qui bene distinguit bene docet“.

3. U pitanju kako se ima nazvati ovaj prvi period južnoslovenskih dijalekata iz kojih potječe i crkveni književni jezik svete Braće valja postupiti na isti način kao i kod naziva onoga jezika iz kojega se razvio današnji rumunski jezik. Zna se da se taj jezik razvio iz vulgarnog latiniteta kako se govorio na Balkanu. Bilo bi sasvim krivo, i niko to dosada nije ni činio, nazivati starorumunskim onaj period koji je služio kao osnovica razvitku današnjega rumunskoga jezika. O rumunskome se može da govori samo od vremena kada glasovi, oblici i sintaksa i leksikon ovoga balkanskoga latiniteta počinju da pokazuju pojave koje sačinjavaju individualnost današnjega rumunskoga jezika, dakle od onda kada na primjer: 1) naglašeno *a* pred nazalom pokazuje *i*, a nenaglašeno *a* kada postaje *ǎ*; kada intervokalno *l* postaje *r* itd., 2) kada pluskvamperfekat konjunktiva dobiva značenje pluskvamperfekta indikativa itd., 3) kada se futur I počinje opisivati sa *volere*, kl. lat. *velle* ili praviti sa prezentom od *habere* i sporednom rečenicom, kada se počinje razvijati postpozitivni član itd.

Ako ovo sigurno spoznanje apliciramo na bugarski jezik, onda slijedi da se o bugarskom jeziku može govoriti tek onda kada se počinju razvijati bitne oznake današnjega književnoga bugarskoga jezika, dakle kada se počinje javljati skraćeni infinitiv, postpozitivni član, gubitak deklinacije itd. Prosta je proizvoljnost proglašivati stari južnoslovenski period, koji je bio na pr. u pogledu izgovora *ĥ* jednak od Alpa do Soluna, iz bilo kakve sujete bugarskim. To znači samo brkati pojmove i ne razlikovati kako treba etape jezičkoga razvitka.

4 Ovom prilikom treba ispraviti još neka kriva učenja Mladenova, koliko se odnose na *š*.

Na str. 90 uči da je rumunsko *izmană* „košulja“ nastalo iz abg. *izměna* „mit geschwundener Palatalität der (ispravnije: des) vorhergehenden Konsonanten“ i upoređuje radi objašnjenja nbg. *prešána*. *Izmană* nastalo je iz *izmeană* kao i *vac* iz *veac* < *věkъ*. To je čisto rumunska pojava i ne tiče se bugarskoga razvitka *š* > *ea* > *ia* > 'a. Isp. udžbenik Tiktinov § 21.

5. Rumunski refleksi za *š* kao i grčke grafije Δεάβολις (Anna Komnena), Σβενεάπολις < *Zvbně pol'e*, Βεανίτζα < *Věpncb*, 'Ρεάχοβος < *Orěhovica* itd. dokazuju da je najstariji južnoslovenski izgovor bio *ea*. Ovo *ea* nije još izazivalo palatalizaciju prethodnoga konsonanta. To se vidi najbolje iz rum. *deal* „brijeg“ < *děľš*. Kad bi bilo ispravno tvrđenje Ml.-a, onda bi morali očekivati u rumunskom nešto kao **zalu*. Ovo se nigdje ne nalazi.

6. Dalji razvitak diftonga *éa* u *i*, tj. asimilaciju vokala *e* prema slijedećem naglašenom jačem vokalu ne pokazuju rumunski refleksi, nego grčke grafije kao Πριζδριάννα za *Prizrěňš*, τὸ Στριάνμον za *Srěmš*, Διαβαινά < *Děvna*, Τριάδιτζα > *Srědcbš*. Ovaj stepen pokazuju i grčki slavizmi: ἀστριάχα < *strěha*; γκασιανίτσα < *gōsēnica*; κολιάντσα < *kolěno* + *šce*.

7. Kako je naglasak diftonga prešao na najjači vokal *éa* > *iá*, jasno je da je *i* moralo biti u toku vremena tretirano kao da je u hiatu tj. da je moralo postati *i* i izazvati, baš kao u romanskim jezicima, primjerice lat. *radia* > rum. *rază*, palatalizaciju prethodnoga konsonanta. Palatalizacija se mogla i izgubiti: *ia* postaje 'a, a. Ovaj stepen bilježe Vizantinci grafijama kao što su Τράλιτζα za *Srědcbš*, Πρίλιατος u dokumentu Vasilija II Bugaroubice, κρασιμέρη kod cara Konstantina < *Krěšimerš*. Ovaj stepen pokazuju i slavizmi u novogrčkom i arnautskom jeziku, nikako u rumunskom. Novogrčki su primjeri: ἀστριάχα < *strěha*, σανόν, alb. *sanë* < *sěno*, τσαδίλα τσαντίλα < *cědilo*, χράνος < *hrěňš*.

8. Na najstariji stepen *éa* valja nadovezati i srp.-hrv.-slovenačko (kajkavsko) *e*.

Ovaj je stepen iradijacijom došao sa srpskohrvatske teritorije i na bugarsku.

Ml. uči sasvim krivo na str. 91 da je *e* na bugarskoj teritoriji „Resultat späterer Umlautprocesse“. *e* < *š* kao rezultat prijeglasa *dā* se potvrditi samo na t. zv. istočnobugarskoj teritoriji, nikako na onoj što je Bugari zovu „zapadnobugarska“, gdje računaju dakako i Mačedoniju i cijelu čisto srpsku teritoriju od Timoka preko Niša do Prizrena.

Na ovoj teritoriji $e < \text{š}$ nije nikada bilo rezultat prijeglasa. On je nezavisan od vokala u krajnjem slogu. To dokazuju i novogrčki i arnautski slavizmi koji potječu sa ove teritorije: Πρεσδλάβα > *Prěslavъ* kod Manuela Philesa, στρέχα, όστρέχα, arn. *strehê* < *streha*, βέδρον, βεδρά, arn. *vedrê* < *vědro*; βερβερισα < *věverica*, δρεβενίτζα < *drěvbn + ica*, λέσα < *lěša*, μέρζα, arn. *mrežê* < *mrěža*, μπέλα, arn. *beikê* < *běla*, πόδρεζα < *podrěza-ti*, σέμπρα < *sěbrъ*, χρένον < *hrěnъ*. Nemoguće je objasniti ove oblike na osnovu bilo kakva prijeglasa.

Nada sve je značajan grčki slavizam έσβος „jazavac“ < *jazvъ* koji pokazuje zamjenu ia sa š baš kao i oni primjeri srpskohrvatski što smo ih gore vidjeli ili kao *ez* (Kukuš-Voden) < *jazъ* „ja“ es i έσβος jasno pokazuju da je gubitak jotacije mlađa pojava od $\text{ea} > e$. Isp. obratno *jadê* > *ade* < *šde* (str. 81).

9. Na najstarijem južnoslovenskom izgovoru $\text{š} > \text{éa}$ osniva se srpskohrv.-slovenačko e koje je nastalo kao asimilacioni produktat $\text{éa} > \text{éä} > e$. Ovaj rezultat nalazi se i na čakavsko-ikavskoj teritoriji pod uslovima koje još treba objasniti.⁴¹) Kao tipičan primjer navodim *dělo* > *dělo*, *dělati* ali *nedìla*, *pondìljak* (Žumberak, katolici). Vidi se da je djelimice i na srpskohrvatskoj teritoriji prelaz $e, i < \text{š}$ vezan za neke posebne uslove, danas još nepoznate, baš kao i na istočno-bugarskoj teritoriji („umgelautete Aussprache“ od $\text{š} > e$ u *leten*, *letni*, str. 93). I opet je ovo jedan dokaz kako lingviste tipa Ml. sasvim nenaučno rade kad nasilno trgaju t. zv. bugarsku teritoriju od srpskohrvatske.

10. Srpskohrvatski razvitak *ije, ie* (takođe kajkavski), i osniva se opet na $\text{éa} > \text{iä} > ije, i$. Kako smo vidjeli gore, i za bugarsku teritoriju vrijedi razvitak $\text{ia} > \text{ja}$. Ovaj razvitak sačuvao se i na srpskohrv.-slov. teritoriji kao arhaizam, ali samo poslije konsonanata r, l, n, j , slično kao što se $\text{ja} > a$ sačuvalo i na t. zv. zapadnobugarskoj teritoriji (Sofija) poslije c : *cal* „cio“, *capi* „cijepa“, *cani se* „cjenka se“ (isp. Ml. str. 91).

11. Teza Ml., koju je izrekao na str. 92, da je *abg. š* imalo „den Lautwert 'a ('ä)“ mora se ispraviti i dopuniti prema gornjim izvodima. Ml. miješa novobugarski izgovor sa starim južnoslovenskim. Greška je psihološki razumljiva, kad se ima u vidu da Ml. i ostali miješaju bez potrebe stari crkvenoslovenski jezik sa kasnijom bugarskom fazom.

⁴¹) Isp. L. Jakubinskij, *Die Vertretung des urslav. š im Čakavischen*, *ZfslPh* I (1925), str. 381. Jelka Ivšić, *JΦ* X, 171—8 i moj članak u *AfslPh* XXXII, str. 366 § 14, Matecki, *Archivum neophilologicum* I (1930), str. 13—26, Vaillant, *RES* XI, str. 258.

Kriv je dakle politički panbulgarizam za ovakvu lingvistiku. Na str. 99 govori Ml. ovako: „Der Ekavismus im Bulg. hat also seine eigenen Gesetze, die von den serbischen und russischen grundverschieden sind. Mit dem Spuk des ekavischen Panserbismus ist endlich aufzuräumen“. Da se vidi da je ovo lingvistički pamflet, a ne lingvistička nauka, dosta je ovo što je rečeno.

12. Za bugarsku teritoriju vrijedi za razvitak od *ѣ* još utjecaj akcenta. Utjecaj akcenta očituje se i kod drugih vokala. Koliko je akcenat po srijedi i na srpskohrvatsko-slovenačkoj teritoriji, to još treba ispitati.

U nenaglašenim slogovima (str. 95) imamo pored 'q još 'ä, e, i, 'ž. Iz ovih se rezultata i opet vidi da se mora poći od staroga izgovora *éa* koji je bio nezavisan od akcenta kako se vidi i iz *caluvam* (str. 212). Element *a* bio je oslabljen u nenaglašenom položaju ovdje kao i u drugim slučajevima.

Nerazumljivo je stoga što Ml. tvrdi (str. 95) da je „unbetontes *ê* wiederum umgelautet: *gnězdo* > *gnezdó*“, kad je ova pojava drugojačije prirode.

Dobro je ovom prilikom upozoriti na analognu pojavu u rumunskim slavizmima. Kako je općeno poznato, rumunski jezik poznaje kao i bugarski slabljenje nenaglašenih vokala. Za *lěpiti* imamo rezultat *lipi* baš kao u Loveču što imamo *sviti*. Značajno je da u rumunskome daje isti rezultat i nenaglašeno slovensko *ja-*, na. pr. *ivì* < *javiti*.

13. Vrijedno je potaći sada prigodom rasprave o rumunskim slavizmima pitanje: da li je dako-rumunski oblik *vreme*, koji je nastao iz starijega *vreame*⁴²⁾ < *vrême* identična pojava sa istočnobugarskim prijelaslom? Ako se ima u vidu da je i ovdje *e* nastalo iz starijega *ea* zbog toga što je na kraju palatalni vokal *e* *ĩ*, onda bi se moglo reći da je pojava identična. U dakorumunskom je ova pojava obična koliko u slavizmima toliko i u domaćim lat. riječima. Poređenje sa rumunskim svakako dokazuje da je i na istočno-bugarskoj teritoriji *e*, koliko je uslovljeno prijelaslom, nastalo iz starijega *ea*.

IV

1. U pitanju lokalizacije domovine crkvenoga književnoga jezika svete Braće smatrao se kao najvažniji fonem *t' > št, d' > žd*.⁴³⁾ „Das ist nur im Bulgarischen, in keiner anderen slavischen Sprache“, veli

⁴²⁾ To zaključujem iz starorumunskih ćirilskih grafija *времѣ* (16 vijek) za koje donosi obilne potvrde Gaster u hrestomatiji citiranoj u bilj. 33 str. 7, 13, 16, 19, 20 itd. Tiktin ne daje u svome rječniku *vreame* za *limba veche*. Ne znam zašto to ne čini.

⁴³⁾ Isp. Jagić, *Entstehungsgeschichte*, str. 270 sl.

Leskien u „Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache“ str. XXVII, § XV. Za nj kao i ostale, a naročito Bugare, bila je ova konstatacija dovoljna da se književni jezik svete Braće nazove „altbulgarisch“ i da nastane zbog toga velika pometnja pojmova.

Red je dakle da ogledamo i ovu pojavu već i zbog toga što je od važnosti i za lokalizaciju iradijacionoga centra onih rumunskih i madžarskih slavizama koji pokazuju *št*⁴⁴) i *žd* (tipovi rum. *maštehă*, *grajd* < *gradžb* „stabulum“, madž. *nyüst* < *ništi* „niti, konci“, *mostoha* < *mašteha*, *mezsgye* < *mežda*, *rozszda* < *ržzda*). Ml. veli da su ove riječi iz jezika koji se zove „altbulgarisch“, „bulgarisch-slovenisch“.

Već smo gore rekli da je ova terminologija proizvoljna i zavodljiva. Proizvoljna zbog toga što za teritoriju odakle mogu da potječu ove rum. i madž. riječi nije dokazan identitet slovenski = bugarski, za koji potječe najstarija potvrda iz 10 vijeka, i to zaista samo sa bugarsko-vizantiske teritorije.

Zavodljiva je ova terminologija zbog toga što bi se moglo misliti da su samo oni balkanski Sloveni koji su prigrlili ime bugarsko bili i širitelji slavizama kod Rumuna i Arnauta. Ovakvo mišljenje išlo bi doduše za Rumune, za koje se zna da su na Balkanu živjeli u simbiozi i sa Bugarima i s njima zajedno pravili i historiju⁴⁵) (na. pr. drugo vlaško-bugarsko carstvo).

Ne valja, međutim, smetnuti iz vida činjenicu da su balkanski Rumuni živjeli u simbiozi i sa Srbima i Hrvatima u ranom i kasnijem srednjem vijeku⁴⁶) i da se može postaviti kao pravilo da svugdje ondje gdje na Balkanu ima Slovena ima i Vlaha.

⁴⁴) Rumunskih narodnih slavizama koji pokazuju *t' > št* ima malo. Ml. navodi kao potvrdu samo *sfešnik*, riječ koja je crkvenoslav. porijekla. Ovake rumunske riječi kao što su *peštera* „spilja“, *sfešnic* „svijećnjak“ < *svěštoniko*, (os) *feštanie* „bogoavljenje“ (danas zamijenjeno prevodom *sfintirea apei* „osvećenje vode“), *odăjdil* f. pl. „odežda“ itd. iste su prirode kao i naše *opština*, *peštera*, *sveštenik*, *odežda* itd. To su termini pravoslavne crkve i ne smiju se navoditi kao dokaz za razvitak od *t' d'*. Mjesto na *sfešnic* bolje se je pozvati na rum. *mašteha*, od čega Rumuni stvoriše i masc. *mašteh* „očuh“. Ovaj oblik kod Slovena, razumije se, ne postoji. Drugi su dobri rum. primjeri za *št*: *praştie* „praća“, *strânşte*, *strişte*, *trişte* „sreća“ i za *žd*: *dajdie* „porez“, odatle odjektiv *dajnic* „koji mora plaćati porez“ *preajm* „okolo“ < *прѣжаи + прѣмо*, *primejdie* „pogibelj“ < *прѣмѣжани*.

⁴⁵) Isp. ove činjenice: a) Bugare zamjenjuju s Vlasima zapadna vrela; b) papa naziva Kalojana (1197–1207) vladarem Bugara i Vlaha; c) za drugoga carstva Vlaha ima u bugarskoj vojsci. Isp. osim Jorge *Istoria Românilor din peninsula balcanica* (Bucureşti 1919) Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, str. 234, 377.

⁴⁶) Isp. o tome Kadlec, *Valaši a valašské právo*, passim, i osobito Puşcariu, *Studii istroromâne I*, passim.

Nikako se ne može uzeti da mađarski slavizmi potječu od onih bugarskih Slovena kod kojih se zaista opaža identifikacija narodnih naziva *bugarski=slovenski*. Slovenska imena mjesta u Mađarskoj pokazuju takođe $t' > št$, na pr. *Pest* < *peť* < **pekti*⁴⁷). Mora se dakle uzeti da su Mađari pozajmili riječi tipa *mostoha*, *roszda* od panonskih Slovena, kod kojih nema ni traga identifikaciji *bugarski = slovenski*.

2. Da bi se stvari postavile na pravu mjeru nema druge nego pokušati odrediti geografsku areu fonema $t' > št$, $d' > žd$ za prvi i najstariji slovenski period na Balkanu i u Panoniji.⁴⁸)

Za restituciju historiskih area najzgodnije su sredstvo imena mjesta, koliko su etimologiski evidentna. Ova njihova služba priznaje se danas općenito u toponomastici.

Na današnjoj mađarskoj teritoriji dva su imena mjesta koja nam omogućuju povući granicu prema sjeverozapadnim slovenskim jezicima. To je najprije ime mjesta *Pest*, koji se općenito identifikuje sa peč. Drugo je ime mađ. *Pécs*, srpskohrv. *Pečuh*, *Pečuj*, *Pečuv* (što se tiče potvrda isp. *ARj IX*, 743 sl.).

Da bi se upoznala važnost ovoga posljednjega imena u pitanju koje nas zanima valja objasniti etimologiju.

Ime je identično sa lat. *Quinque ecclesiae*, njem. *Fünfkirchen*. Slovenski naziv sadrži gen. pl. (gradъ) *peťju* (*crkьnъ*). Što se tiče mađ. $é < ę$ isp. *kenéz* < *kъnędzъ*.⁴⁹) Što se tiče nastavka u gen. pl. *-ju* isp. *dvoju dvaju*, *triju*, *četiriju*, ruski i *pjatyju goda ni*, g. d. l. i polj. *pięciu*

⁴⁷) *Pest* je riječ koja se često nalazi u novoj i staroj mađarskoj toponomastici. Dolazi sama za se i u složenicama. Isp. iz Szamota i Zolnai, *Magyar oklevél szótár*, str. 768: a. 1148/1291 portus *pest*, a. 1266/1283 sub rupe *Munuchpest*, a. 1383 mons *Kupest* („kamenja pećina“), a. 1391 mons *Pestkiv* (isto značenje), a. 1401 fovea *Mezespesth* („pećina pčela“). Šteta je što nemamo geografske podjele ovoga naziva po danas mađarskoj teritoriji. U nizini Tise ne možemo, naravno, naći potvrda za ovaj toponomasticum.

⁴⁸) Panonska nizina nije bila jedinstvena u pogledu refleksa od t' u vrijeme dolaska Mađara. Pored *mostoha* i *Pest* imamo i *lencse*, *szerencse*. U nizini Tise Elemér Moór nije mogao naći nijednoga mjesnog imena koje bi pokazivalo $št$, $žd$, nego je našao za d' mađ. *gy* (*Medwgye*, *Zagya* < *Medvěd'a*, *Sad'a* itd.), za t' mađ. *cs* (*Szerencs*, *Vencsellő* itd.). Ovo se slaže sa slovačkim dz i c . Isp., *Die slawischen Ortsnamen der Theissebene*, ZONF VI, 122 sl. Da li bi se ove dvije aree, koje su Mađari zatekli u panonskoj nizini, dale geografski ograničiti, o tom bi nas mogla poučiti samo imena mjesta.

⁴⁹) Isp. još naročito imena mjesta *Vencsellő*, *Vencse* pored *Vécse* i *Vécs* u nizini Tise. Ova imena dolaze od *Vet'eslavъ* i hipokoristika stvorenog od prvog elementa. Isp. E. Moór, *Die slaw. ON der Theissebene*, ZONF VI, 120 § 180.

(Vondrák, *Vgl. sl. Gr.* II 79). *-h* može biti kao i u polj. *dwuch trzech, czterech* iz pronominalne deklinacije, ali ne mora da bude tako. To može biti i konsonatski dodatak prema imenicama kao *kožuh, pastuh*, da bi se oblik mogao deklinirati (isp. konsonantske dodatke *-n* u u *merčln, fěrtun*). Ovu poslednju misao potvrđuje mađarski oblik *Pécs*⁵⁰) koji je nastao iz slov. **Peču* na taj način što se je *-u* smatralo mađarskim sufiksom *-u* koji ne pristaje ovome imenu mjesta (isp. Simonyi, *Die ungarische Sprache* str. 323). Zbog toga su Mađari odbacili slov. dočetak *-u*.

Pečuj nam daje prema ovom tumačenju dragocjeni podatak za određivanje istočne granice razvitka *t' > č* kakav se nalazi u slovenačkom jeziku.

Potrebno je još da utvrdimo južno-zapadnu granicu na srpsko-hrvatskoj teritoriji. Držim da sam i za ovu granicu našao jednu pouzdanu tačku. To je naziv ždrijela, pećine i spilje u njoj *Pěstinj, Pěstinj grād*⁵¹) u kršu na putu iz Kotora za Njeguše. Ime se pominje u 14 vijeku u srpskim dokumentima, u kojima se određuje granica Kotora, a živi još i danas. Lokalitet sam pokazuje put kojim valja poći da bi se utvrdila etimologija. *Pestinj* je adjektiv izveden pomoću sufiksa *-jb* od pećina = *peština*,⁵²) augmentativna izvedenica od imenice *pešt* „σπήλαιον, mons“ (cf. Miklosich, *Lex.* 562). Pada u oči samo pro-

⁵⁰) Najstarija mađarska potvrda za *Pécs* je iz god. 1297 *cives de Peech*; njem. naziv *Fünfkirchen*, iz g. 1445, dok je lat. naziv *Quinque ecclesie* potvrđen iz g. 1183. K tome još u složenici *Pécsvárad*, a. 1384 *Pechvaradiensis*. Isp. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza* II, str. 457, 463, 465. Po mjestu zove se i rijeka na kojoj leži.

⁵¹) *ARj* IX, str. 802 piše *Pěstin grād*. Ja sam čuo onako kako sam napisao. Smičklas, *Codex* XII, str. 62 Carstaz in Pestigny grad, a. 1351. Ova potvrda pokazuje da je najstariji oblik bio određeni adjektiv *Pestiñi*.

⁵²) Vuk je zabilježio i oblik *Pěstin grad* za isti lokalitet, ali ga ja nijesam čuo, *ARj* IX, str. 807. U staroj srpskoj državi postojao je drugi adjektiv od *pešt*: *Peštno*, isp. *ARj* IX, 807. Takvo ime mjesta postoji u Žumberku *Pěčno* (selo). Ovo ime mjesta nehotice izaziva upoređenje sa riječima *lomušće* „abgebrochenes, dürres Gezweig“ (*-šte > šće* prema *lišće*), *ogñ* ili *ostac* („sirće“) *palušti*, što ih je Rešetar zabilježio u Prčanju (Boka), v. *Der štokav. Dialekt*, str. 247, 263. Poznato je da dubrovački pisci upotrebljavaju *gorušti* (Držić u Plakiru), *letušti*, u čakavaca *-šći*, isp. *ARj* VI, 21 sl. Obično se tumače ovi oblici kao da su nastali pod utjecajem staroga crkvenoga jezika. Protiv toga govori naprije činjenica da se nikako u pomenutim riječima ne radi o crkvenim terminima i institucijama kao što su *sveštenik, odežda, opština* itd., nego o prostonarodnim izrazima. Nije li ovo upravo onaki arhaizam kao i *Pestinj-grad* nad Kotorom? Ovi arhaizmi mogli su se sačuvati zbog toga što se je izgubila veza sa glag. part. na *-ći*.

mjena *št* > *st* za koju ne znam pouzdano kako je nastala. Možda disimilacijom zbog *ń*⁵³⁾ u vrijeme kad je val razvitka *t' > ć* doveo riječ *pećina* i u ove krajeve. Ali bi se moglo raditi i o utjecaju ital. izgovora.⁵⁴⁻⁵⁾

Pestinj-grad ili Peštin grad je utoliko važnija potvrda što se nalazi oduvijek na srpskohrvatskoj teritoriji i što nam i ovo ime mjesta kao i Pest imperativno nalaže da smatramo *št* i *žd* ne kao osobine govora onih Slovena koji prigrliše identifikaciju *bugarski =slovenski* nego kao karakteristiku jedne geografske aree koja je zahvatala čitavu slovensku teritoriju na istok od linije Pešta-Kotor.

3. Pošto smo ovako na osnovu dosada poznatoga, na žalost mršavoga toponomastičkoga materijala, od prilike ustanovili važnu zapadnu granicu razvitka *št < t'*, red je da ogledamo kako se fonetski odnosi ovaj istočni razvitak prema zapadnima.

Na str. 148 Ml. uči da su *št žd* opći bugarski refleksi od *tj d*, i da pretpostavljaju kao najbliže stepene *štš*, *ždž* koji kao arhaizmi žive u Mačedoniji. Veli dalje da je razvoj bio *tj > tš > štš*. Mekoća je bila „anticipirana“, a nakon toga da je zbog disimilacije ispalo drugo *š, ž*.

Ogledajmo da li lingvistička geografija može da odobri ovu lingvističku konstrukciju. Drugoga puta nema koji bi vodio do saznanja u ovom pogledu.

Na zapadu od linije Pešta-Kotor vidimo da se *tj d* razvija u onom pravcu u kojem i romansko *gđ dđ* u tipovima kao što su *attegia*, *modius*, *modiolus* itd.⁵⁶⁾ Slovenski se fonemi razlikuju od romanskih samo utoliko što kod Romana nema paralelizma u razvitku između *tj* (tip *rațione* > srpskohrv. *račun*) i *dđ*, dok je kod Slovena paralelizam potpun. Gdje ima *žd*, tu imamo i *št*, gdje je *đ, j*, tu imamo *ć, č*, itd.

Na zapadnoj se južnoslov. teritoriji spirant koji se razvio iz vokala *i* u hiatu sažima u nastaloj konsonantskoj grupi sa prethodnim

⁵³⁾ Isp. sličnu disimilaciju u bug. *čuzd* pored *čuzd < tjudjo*.

⁵⁴⁻⁵⁾ Zbog toga što ital. govor ne poznaje grupe *št*. Ovom romanskom utjecaju ili disimilaciji ima se pripisati i to što se arhaizam mogao sačuvati. *Pestinj* je izgubilo u jezičkoj svijesti vezu sa *pećina*. O tome kako ital. izgovor može da djeluje na oblik srpskohrv. imena mjesta isp. *JΦ* VI, 77 br. 44. K tome još *Medvĕa* (Istra) mjesto *Medveja < medvĕd'a* (isp. u Bosni *Mededa* ARj VI, 568). Gubitak *-j-* ima se pripisati utjecaju ital. završetka *-eo, -ea* u učenim i pozajmljenim riječima kao *torneo, mediterraneo* itd.

⁵⁶⁾ Ovdje se prvi put kuša uporediti romanski razvitak sa južnoslov. Za romanski razvitak najbolje je uzeti Meyer-Lübke, *Roman. Grammatik* I, §§ 509, 510, Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, 3. izd., § 175.

dentalom, koji se kod *dj* može i izgubiti upravo onako kao što se je u francuskom jeziku danas izgubio dentalni element u *tš dž > š, ž* (tipovi *chanter, gendre*). Tako nastade od *tj > t' > c* (srpskohrvatski) odnosno *tj > t' > k'⁵⁷* > *č* slovenački. Analogno od *dj > d'* (srpskohrvatski) odnosno *j* (čakavski, slovenački).

Na istoku od linije Kotor-Pešta razvitak je u toliko različit što imamo mjesto slivanja dvaju konsonanata u istoj grupi i u istom slogu anticipaciju palatalnoga elementa, onu pojavu koju u romanskim jezicima opažamo u bezvučnim i zvučnim dentalnim i likvidnim vezama *tj, sj, rj > iz. jr. tj, dj* daju ovdje *št, žd*.

Uzeti s Ml. za *št* kao prethodni stepen *štš* nije nužno, niti se to dâ dokazati. Mačedonsko *šč* nije starije od *št*, nego mlađe, kako ćemo malo niže vidjeti.⁵⁸⁾

4. U ovom pitanju dolazi u obzir i opet historija rumanskoga jezika. Zapaženo je naime odavna da se u rumunskom jeziku lat. konsonantska grupa *sc^{ei}* razvila ne u *šč* kako bismo očekivali prema *c^{ei} > č*, nego u *št*, kako ne bismo očekivali (tip *cunoaște < cognoscere*). Lingvisti koje se bave historijom rum. jezika pripisuju ovaj razvitak utjecaju balkanskoslovenskoga govora.⁵⁹⁾ Na teritoriji ovoga govora živjeli su, kako se zna, Rumuni u simbiozi sa Slovenima. Prema tome je utjecaj slovenskoga fonetizma sasvim razumljiv.

Lat. *sc^e* razvilo se najprije u rum. u istom pravcu kao i lat. *c^e*, ali u danom momentu susrela su se oba razvitka, rumunski i slovenski.

Za romansku palatalizaciju uzimaju se ovi stepeni razvoja: klas. lat. *c^e* (= *k^e*) > vulg. lat. *k' > t' > rum. tš*. Na drugom sam mjestu⁶⁰⁾ utvrdio činjenicu da se je rumunska palatalizacija dogodila posle dolaska Slovena na Balkan, dakle poslije 7 vijeka. Prema tome na stepenu kad su i-e. *kt* i *tj* glasili kod Slovena *xt > st'* našao se ovaj

⁵⁷⁾ Stepene *t'* i *k'* potvrđeni su u germanizaciji mjesnih imena *Želeče (Bled)* a. 1060—65: *Cilintun, zilnta*, a. 1075—90 *zilecca*, danas *Schalkendorf, Mohliče* (podjunski izgovor *Muhlče*), njem. *Möchling*. Isp. Ramovš, *Histor. gram. slov. jezika*, str. 265—268.

⁵⁸⁾ Isp. o ovom pitanju i razvitak bug. tuđice *čužd < *tjudjo*. To je slov. adj. od got. *biuda*, kojom se slavizira germ. adj. *fiudisk*. *tj* je dalo *tš* kao lat. *ratione > račun*. Do metateze *tš > št* nije došlo zbog disimilacije prema *žd < dj*. Druge je vrste disimilacija u *tjudjo > tudjo*, srpskohrv. *tuđ*, čak. slov. *tuj*.

⁵⁹⁾ Isp. kao posljednjeg autora koji se tim problemom bavio Sandfelda o. c., str. 146.

⁶⁰⁾ *ZfrPh* XLVI, str. 409 sl.; L, str. 502 sl. § 12. Moja teza nije bila dosada kritikovana ni sa koje strane.

fonem u koincidenciji sa balkanskolatinskim $sc^e > sk' > st'$ i dalje se razvijao u istom pravcu kao i slovenski, tj. $s't'$ (sa asimilacijom oba elementa) $> št$ (sa disimilacijom drugoga elemenata).

Dalji razvitak $šč$ koji nalazimo u Makedoniji nije mogao nastati iz prvotnoga $štš$, kako misli Ml. (§ 69 i § 68), nego iz $s't' > šč$. To je razumljivo i sa stanovišta lingvističke geografije. $šč$ za $št$ je lokalna i izolirana pojava, koja se ne pojavljuje na većoj teritoriji ni u povezanosti niti porazbacana.

I u ovom je pogledu rumunski paralelizam potpun i vrlo poučan. U aromunskom dijalektu u Crnoj Reci (Vardarska banovina) nalazimo mjesto općerumunskoga $št < lat. sc^e > šč$, na. pr. 2. l. sg. $eščă$ za opće rumunsko $ești$. I u ovom je jeziku ovo izolirana i lokalna pojava. Ne može se, dakle, ni u rumunskom kao ni u slovensko-mačedonskom fonemu govoriti o jednom starijem stadiju $šč$ iz kojega bi izišlo mlađe $št$, nego o općem starijem $št$, iz kojega se razvio mlađi i lokalni oblik $šč$ (isp. Capidan, Meglenoromîni, sv. I, str. 137). Kojim povodom i pod kojim utjecajima, to će imati da utvrde potanje dijalektološke studije.

5. Kako se je odvijao proces palatalizacije u konsonantskoj grupi tj , za to nam daje dovoljnu pouku druga slov. konsonantska grupa kt , koja kod Slovena daje isti rezultat. U ovoj se tački bitno razlikuju slovenski jezici od romanskih. Kod Romana nikako ne daju isti rezultat tj i ct ⁶¹⁾ (isp. franc. *raison* $< *rašon$ i *fait* $< *fat'$). I opet nam služi jedna lat. tuđica kao vodilja u ovom problemu. To je lat. *lactūca*, riječ koja je kao $rāpa > fāpa > rēpa$ ⁶²⁾ ušla iz balkanskoga latiniteta u sve slovenske jezike. Na drugom sam mjestu⁶³⁾ razložio da su dugo lat. *u* balkanski Sloveni čuli disimilirano $ū > uu > iu$ ili ui ⁶⁴⁾ i da su ga zbog toga identifikovali sa svojim diftongom što ga pretstavlja u . Zbog *iu* bio je palataliziran t u *lactūca* $> *laktjuka > *lakt'yka > *lak't'yka > loštika$. Drugim riječima palatal k' asimilirao se slijedećem dentalnom palatalu upravo onako kao kod katolika u Žumberku što se asimilira $č$ dentalu n u s: *svišnica* $< svēčnica$ ⁶⁵⁾. Imamo, dakle, najprije asimilaciju $kt' > k't'$ da opet nastane asimilacija i disimilacija zajedno: $št$. Takav proces morao se događati i

⁶¹⁾ I za ovu grupu može neromanisti da posluže najbolje djela citirana u bilj. 56, dakle Mayer-Lübke u § 459, Bourciez u § 180.

⁶²⁾ *ZfrPh* L, str. 485 § 2.

⁶³⁾ *ZfrPh* L, str. 499 § 10.

⁶⁴⁾ Isp. i moj članak citiran u bilj. 11.

⁶⁵⁾ *AfslPh* XXXII, str. 376 § 53.

u konsonantskoj grupi $t\dot{x} > tx' > t'x'$ i odatle a) \acute{c} , \grave{c} , c bez metateze, ili b) $x't' > x't > \acute{s}t$ sa metatezom palatala.

6. Drugo je važno pitanje: zašto se dogodila metateza u grupi $t'x'$?

Dva su razloga za nju. Jedan je razlog opšte prirode, koji nam objašnjava romanska dijalektologija. Savojski francuski dijalekti⁶⁶⁾ poznaju istu metatezu u grupi $t\acute{s} > \acute{s}t$ (tip lat. *calorem > \acute{s}taló*, novofr. *chaleur*). Zna se da artikulacija spiranta zahtijeva daleko veću energiju negoli artikulacija dentala. Jezik nastoji, kao i pametni ljudi, da obavi najprije teži posao, a onda lakši. Tako nastade od $t'x' > x't$.

Pored ovoga generalnoga razloga ima i specijalni slovenski.

Rekli smo gore da se na romanskoj teritoriji nije dogodila konfuzija od $t\dot{x}$ i kt , a na slovenskoj jest. Na slovenskoj je teritoriji grupa kt dala kt' , kao, na primjer, na srpskohrvatskoj i na zapadno-romanskoj što dade $gn > g\acute{n} > \acute{n}$ (isp. *gnoj > g\acute{n}oj*, čakavski *n\acute{a}žl\acute{o}* za *gn\acute{e}ždo*). Sada nastaje opet asimilacija i otvaranje zatvorenoga konsonanta k' zbog disimilacije kao i u romanskim jezicima: $k't' > x't$. Ova grupa može se unificirati u t' (isp. provansalski *fa\acute{c}* i španjolski *hecho < factus*). Na slovenskoj je teritoriji moralo doći do konfuzije $t\dot{x}$, kt , pa je $x't < kt$ moralo izazvati i metatezu $tx' < t\dot{x}$.

To bi bila prehistorija ovoga važnoga općega južnoslovenskoga fonema.

7. Ispitujući areu metateze palatala u $tx' > x't > \acute{s}t$, $dg' > g'd > \acute{z}d$ (isp. za ovu posljednju metatezu još *k\acute{s}to > srpskohrv. tko > ko*, *gdo > do* i *cydonia*⁶⁷⁾ $> dgu\acute{n}a > gu\acute{n}a$ pored $gdu\acute{n}a > du\acute{n}a$) vidjeli smo da ona nikako ne koincidira sa onom teritorijom gdje se je dogodio identitet naziva *slovenski = bugarski*. Stoga smo u pravu kad kažemo da je naziv „altbulgarisch“ za ovaj fonem proizvoljnost i netačnost u njemačkoj nauci, a kod Ml. i ostalih njegovih zemljaka plemensko-šoviništička politika mjesto objektivne nauke.

8. Najstarija zapadna granica aree u kojoj se dogodila metateza palatala u konsonantskoj grupi $tx' < kt$, $t\dot{x}$ bila je, rekosmo, linija Pešta-Kotor. Međutim je ova linija prekoračena već u najstarije vrijeme, pa je asimilacija oba konsonantska elementa $tx' > t'x' > t' > \acute{c}$, k'

⁶⁶⁾ Meyer-Lübke, o. c. I, str. 334. Gilliéron, *Atlas linguistique de la France* N: 233, 630, 1115 ima za općine Verrens-Arvey i Hauteluze u départementu Savoie $st < ch$. Analogna je metateza $ts > st$ na istoj teritoriji o kojoj govore Dauzat, *Essais de géographie linguistique* II, str. 91—93 i sada Duraifour, *Phénomènes généraux d'évolution phonétique dans les dialectes franco-provençaux étudiés d'après le parler de la commune de Vaux* (Revue de linguistique romane VIII, str. 236).

⁶⁷⁾ Isp. moj članak u *ZfrPh* XLI, str. 148 № 4.

prešla ovu liniju daleko prema jugoistoku u pravcu prema Solunu i prekrila prvobitni teritoriju metateze, tako da danas i u mačedonskim i u bugarskim dijalektima imamo refleksu *t'* i *k'* i (sa gubitkom palatalnog elementa) *k* (*vet'e, vek'e, veke*).

Badava se Ml. buni protiv toga da bi to bio srbizam. Istina je naprotiv da je iradijacioni centar asimilacije bila srpskohrvatska teritorija upravo onako kao što je bila i za *ǰ > e* i za *ǰ > a*.

Srpskohrvatsku teritoriju još karakteristiše borba dvaju rezultata u konsonantskoj grupi *dǰ > dg'*: 1. asimilacija: *g'* ili *d'* (zabilježena prvi put kod cara Konstantina polovinom desetoga vijeka u Μεγυρέρζυς < *Megurěčb*⁶⁸), b) gubitak dentalnoga elementa *j*. Karakterističan je primjer ove borbe ime mjesta *Ljubovija*. Ovo se mjesto nalazi na rijeci *Ljuboviđa*⁶⁹, koja se sliva u Drinu. Ime mjesta i ime rijeke identično je. To je adjektivna izvedenica pomoću sufiksa *-jǰ* od ličnoga imena *Ljubovid*⁷⁰) upravo kao što su *Goražde* i *Goražda* (u Bosni i u Boci) takva izvedenica od *Goražd*.

Danas još nijesmo u stanju da odredimo tačno aree od *ǰ* i *j*. Ne možemo naročito da odredimo one aree gdje je bilo miješanja oba rezultata kao ni one gdje su bili *ǰ* i *j* vezani za posebne uslove (kao *j* iza palatalnih vokala, tipovi štokavski i jekavski: *prǰje*, štokavsko-ekavski *prǰ = prǰže*, a *ǰ* poslije ostalih, ili gdje je mjesto akcenta vršilo neku ulogu kao u ital. *sdraiare < ex-radiäre* pored *rǰđu > raggio*, ako ima za takvu razliku srpskohrvatskih potvrda).

V

1. U dosadašnjim poglavljima vidjeli smo kakva objašnjenja može da dâ balkanistika kad je riječ o najznačajnijim pojavama bugarskoga književnoga jezika.

Ogledajmo sada najvažniju sintaktičku pojavu bugarskoga jezika, t. zv. postpozitivni član i pitajmo se koliko može da objasni balkanistika njegovo postanje.⁷¹)

U § 4 Ml. se je izjasnio protiv teorije supstrata tj. protiv tračke teorije kojom je Miklošič htio da objasni postanje ovoga člana. On

⁶⁸) Isp. moj članak citiran u bilj. 10, str. 181 § 31.

⁶⁹) *ARj* VI, str. 304 sl.

⁷⁰) Nijesu mi doduše poznate potvrde za ovakvo muško ime, ali ono sasvim odgovara drugim kao što su *Ljubodrag, Ljubivoj, Ljubisav* itd. za koje donosi potvrda *ARj* VI, 299, 289, 296.

⁷¹) Ovdje ću dati svoje poglede na problem kojim se bavi Sandfeld o. c. str. 165—173.

je protiv mišljenja da se zajedničke pojave među balkanskim jezicima mogu tumačiti iz zajedničke tračke osnovice. Ima u toliko pravo što je zaista nemoguće i nepotrebno svesti sve zajedničke balkanske pojave na tračku osnovicu. Nemamo nikakve podloge za tvrdnje da je arnautski i rumunski postpozitivni član tračkoga porijekla prosto zbog toga što ne znamo da li je trački jezik poznavao član. Nekoji natpisi govore baš protivno, da trački jezik nije poznavao člana.

Ali Ml. je i protiv toga da se zajedničke crte na. pr. između bugarskoga i rumunskoga jezika tumače na osnovu međusobnog utjecaja, i to zbog toga što se slične pojave nalaze i u jezicima koji su daleko jedan od drugoga, gdje je međusobni utjecaj isključen.

Ovdje se u njegovu mišljenju ukazuje jedna logička greška. Istina je da i jezici koji ne stoje ni u kakvoj geografskoj povezanosti pokazuju veoma često iste rezultate za koje se kadikad da dokazati da su postignuti različitim načinom. Ovdje, dakako, identični rezultati nijesu ni u kakvoj neposrednoj uzročnoj vezi, upravo kao što ne treba da postoji uzročna veza između istih bolesti koje se istodobno pojavljuju na. pr. u Jugoslaviji i u Kini.

Iz ove činjenice ne slijedi apsolutno ništa u pogledu uzroka istih pojava na teritorijama koje su susjedne ili izmiješane kao što su balkanske⁷²⁾.

Ako dvojica koji žive u istoj ili u susjednim sobama i u jednakim prilikama pokazuju iste simptome bolesti, onda je veoma velika vjerovatnost da je uzrok tim bolestima isti.

U § 3 Ml. tvrdi da su Rumuni koji, kao i Arnauti, imaju postpozitivni član romanizovani Tračani. Ovo doduše nije potpuna istina, ali je istina utoliko što su Rumuni zaista proizašli djelimice od onih dunavskih i kontinentalnih Tračana čiju teritoriju zauzeše oni Sloveni kod kojih je nastao identitet naziva bugarski = slovenski.

Dalje, potpuna je istina da su ovi Vlasi stvorili sa Bugarima t. zv. drugo bugarsko carstvo. Da je do toga moglo doći, morali su s njima živjeti u simbiozi. Istina je opet i to da Vlasi žive u srednjem vijeku po svim slovenskim zemljama na Balkanu kao nomadski pastiri, koji su bilingues i koji imaju slovensku društvenu i političku organizaciju

Kad se ima sve ovo u vidu, tvrditi da bugarski postpozitivni član nema nikakve veze sa rumunskim postpozitivnim članom (isp. str. 215), već da se je bugarski razvio nezavisno od rumunskoga, auto-

⁷²⁾ Isp. ispravno mišljenje Meillet-ovo u prikazu knjige Ml.-a u *Bulletin de la Société de Linguistique* XXX, str. 201 sl.

nomnim putem, upravo onako kao da su ova dva naroda živjela na udaljenim geografski nepovezanim teritorijama, jedan u Evropi, a drugi u Americi, prosti je apsurd.

2. Da bi istakao bit bugarskoga člana Ml. na str. 214 veli da je to „innige Verknüpfung eines Supst. mit einem nachgesetzten Pronomen“, da se ova pojava nalazi i u ostalim slovenskim jezicima koji člana ne poznaju i upućuje na *-cb* u sveslovenskom adverbu *дъньць*.

Ovo posljednje je vrlo rđavo upoređenje, jer pokazna zamjenica u ovoj vezi nije nikakav član.

3. Valja imati u vidu bit člana. Član je u romanskim jezicima, kao i u svim ostalima koji ga razviše iz starijega stadija bez člana, stvorio za svaku riječ kao izraz određenoga pojma dva oblika: 1. oblik koji označuje pojam sam zase, bez veze sa realnošću, kada je zamišljen, a ne viđen čulima ili kad nije gramatički поближе određen raznim komplementima i 2. oblik koji važi za pojam kad je gramatički поближе određen raznim dopunama ili kad je projiciran na realan predmet, koji je čulima ili drugim načinom određen.

Morfološka odlika bugarskoga člana, ono što Ml. drži njegovom bitnošću, uska veza sa imenicom, izlazi odatle što član nigdje nije naglašena zamjenica, nego čini s riječi na koju se odnosi jednu fonetsku cjelinu. U tom se nema tražiti bit člana. To svojstvo nalazi se i kod ostalih zamjenica, koliko su komplementi glagolu ili imenici.

4. Da li je bugarski postpozitivni član u ikakvoj vezi sa određenim pridjevom u slovenskim jezicima, ne može se dokazati.

Na str. 280 autor, izgleda, kao da ga meće u vezu.

Prvo i prvo valja istaći da hronološka veza između ova dva „člana“ nikako ne postoji. Postpozicija demonstrativne zamjenice *jb* uz adjektive pojava je baltičko-slovenska. To i Ml. ispravno ističe na str. 280.

U bugarskom se jeziku određeni oblik adjektiva nikako ne osjeća kao član. Određeni oblik adjektiva dobiva isto tako član kao i svaka druga imenica, na. pr.: *zlyot rab*, *novišt*. Čak i posesivne zamjenice dobivaju određeni oblik i član: *našiišt*, *vašiišt*.

5. U pogledu hronologije bugarskoga člana autor veli da je već „altbulgarisch“ (str. 214) i navodi 2 primjera iz Suprasalskog zbornika⁷⁸⁾. To nikako ne stoji, kako je već Miklošič rekao u svojoj Sintaksi, str. 128 § 4.

⁷⁸⁾ O tome kako slovenski prevodilac grčkoga teksta u ovom spomeniku postupa sa grčkim konstrukcijama koje sadrže član, isp. sada Marguliés, *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis*, § 46, str. 119—126. Mjesto grč. člana

Da doista bugarski član ne može biti tako star, vidi se iz ovih razloga.

Najstarija zabilješka iz bugarskoga saobraćajnog jezika, što se nalazi kod Kedrenosa (ed. Bonn, 2, 466): *běžite*, < o > *cēsar*⁷⁴) ne može se jasno tumačiti u ovom pogledu zbog toga što pred *cēsar* stoji *o*. Ne čini mi se nikako vjerovatno da bi onaj dodani grčki prepozitivni član *o* mogla biti kakva zamjena za bugarski postpozitivni član, nego bi prije mogla biti svojevolutna grčka dopuna prema ὁ καίσαρ. Kedrenos je po svom jezičkom osjećaju mogao misliti da ovdje svakako valja staviti član zbog toga što je riječ *o* sasvim određenom vizantiskom caru Vasiliju II i o slovenskoj riječi *cēsar*^b koja je identična sa grčkom pozajmicom ὁ καίσαρ. Ako je ova interpretacija grčke zabilješke ispravna, onda u prvoj polovini 11 vijeka maćedonski Sloveni još nijesu poznavali člana.

Značajnije mi izgledaju za hronologiju člana ove činjenice što nam ih daje balkanistika.

dolaze ovdje slov. demonstrativi *тз* i *сз*. Prema tome trebalo bi zaključiti da je ovaj spomenik poznao u najmanju ruku dvostruki član, što nigdje ne dolazi. Ako se izbliže promotre oni primjeri koji na današnjeg Bugarina mogu da čine utisak upotrebe člana, vidjeće se ipak da nigdje nije reč o članu, tj. o determinaciji pojma, nego uvijek o većem ili manjem stepenu demonstrativnog značenja. To se vidi najbolje iz primjera kao što su τὰ θελήματα τοῦ διαβόλου. Prvi član τὰ koji veli da je pojam determiniran pomoću dodatka u genitivu, slovenski prevodilac nije preveo. Drugi član τοῦ, koji upućuje na prethodni spomenuti, predmet slovenski je prevodilac preveo, i to ne postpozicijom, kakvu traži bugarski član, nego prepozicijom, kakvu ne poznaje bug. član: *позилѣннѣ тогѣ дѣвола*. Prema tome, ona dva primjera koja navodi Ml. iz Suprasalskog kodeksa za potvrdu velike starosti bug. člana: 1. *бѣши бо мѣжъ тз* (= muž taj) *ни прѣстз* = ἦν γὰρ ὁ ἀνὴρ πανούργος, 2. *да риданнѣ мѣсто то* (= to mjesto) = ἴδωμεν τὸν τόπον *itd.* nijesu nikakve potvrde za postojanje člana u starom crkvenoslov. književnom jeziku svete Braće. Zamjenica *тз* može da stoji u tom spomeniku i pred imenicom, na pr. *тз огнь* za *ἐκεῖνο τὸ πῦρ*. Zašto Ml. ne veli da je u ovom slučaju riječ *o* prepozitivnom članu u jeziku svete Braće? Zna se da je prepozitivni član nepoznat u slov. dijalektima na Balkanu.

⁷⁴) Cio stav u kojem se nalaze ove riječi glasi ovako: Τοῦτο γινόντες οἱ τοῦ Ἰωάννου σκόποι μετὰ φόβου πρὸς τὸ τοῦ Ἰωάννου στρατόπεδον ἔρχονται, καὶ διελίας καὶ παραχρῆς τοῦτο ἐνέπλησαν, μηδὲν ἄλλο βοῶντες εἰ μὴ βεζεῖτε, ὁ Τζαίσαρ· ἢ, prema drugoj varijanti, *τζέσαρ*«. Varijanta je važna utoliko što nam veli kako treba čitati diftong *αι* u *Τζαίσαρ*. Prema tome nema sumnje da se i drugi diftong *ει* u *βεζεῖτε* mora čitati novogrčki kao *i*. Nije u pitanju nikako današnji imperativ *běgai*, *běgaiťe* nego stari imperativ *бѣжи*. -нѣ. Iz citiranoga stava jasno je zašto nema uz subjekat *cēsar* predikata *dolazi*, *ide* *itd.* To je zbog toga što su preplašene Ivanove izvidnice koje su vikale ove riječi mogle da se, zbog straha, izraze samo u eliptičkim rečenicama.

Arapske riječi koje je pozajmio španjolski jezik sadrže samu arap. riječ s članom (tip arap. *el kādī* „kadija“ > španj. *alcalde*).

Moglo bi se, prema ovome, očekivati da će slovenske riječi što udoše u neslovenske balkanske jezike, ako je član doista star, „altbulgarisch“, kako veli Ml., pokazivati istu pojavu kao i arapske tuđice u španj. jeziku, ako ne redovno, a ono bar ponekad. Međutim slovenske riječi što udoše u rumunski, novogrčki i arnautski ne pokazuju ni traga „bugarskome“ članu, čak ni u onom obimu koliko ga pokazuju srpskohrvatski dijalekti jadranske zone koji ovdje ondje pozajmljuju iz staroga romanskoga govora u Dalmaciji artikulovani oblik⁷⁵⁾ pored neartikulovanoga (tip *lovrāta* pored *ovrāta* < lat. *aurata*) ili, obratno, ispuštaju početno l- u romanskoj riječi, jer ga smatraju članom (tip *javor* < *laurus* pored *lovor*).

Dosada se nije mogao u rumunskom jeziku konstatovati ni jedan slučaj gdje bi slovenska riječ ušla u rumunski jezik zajedno sa postpozitivnim članom⁷⁶⁾.

⁷⁵⁾ Da se član doista može pozajmiti, to vidimo na Balkanu kod meglen-skih Vlaha. Ovi Vlasi, uza sve što imaju opći rumunski postpozitivni član, pozajmiše još i „bugarski“ -ta u nekim slučajevima, tako u adverbu *dimineaŝata* „jutrom“, skraćeno *dimineaŝta*, gdje je -ta uzeto prema *днесъ ушринуѡа*. Sufiks -sta prenosi se odavde i na lat. *mane* > megl. *moini*: *moinista* „jutros“. Ovo -ista izopačuju ovi Vlasi na nerazumljiv način u -tiza: *mōntiza* „le lende-main“, valjda zbog toga što su u s htjeli vidjeti svoju riječ *zu(i)ŝa* < *dies*. Na *mōntiza* oni dodaju još jednom -ta: *mōntizata*. Ovaj član dodaju i na imena dana prema *denta*, tako od *marŝi* „utornik“ prave *marŝata*. Isp. Capidan, *Meglenoromāni* I, 97, 129, 179 i Pascu, *Sufixeŝe romāneŝti*, str. 377.

⁷⁶⁾ Conjev *Езиковни взаимосѡи между българи и ромъни*, str. 26, navodi kao primjere rum. pozajmica sa članom rumunska imena mjesta *ŝipot* i *Pustiēta* i ime lično *Mangiuca*. Od ovih imena *ŝipot* nikako ne sadrži člana, nego je to opća rum. riječ koja znači „izvor“. Onomatopoejskoga je porijekla kao i opća slov. *sopot*. Za *ŝi*-mjesto *so*- isp. *Slavia* I, 494 no. 14 *ŝiroi* „torrent“, *ŝivoiŝ*, *ŝuvoiu*, *ŝioiu* „pluie torrentielle, torrent“. Ime mjesta *Pustiēta*, doduše, na prvi pogled moglo bi biti rum. *pustie* „pustinja“ < st. c. slov. *поустыини* „de-sertum“ sa članom. Ali se ovo ime mjesta nalazi u srezu Roman u Moldavskoj (isp. Iliev, *Ромънска шойонимия ошъ славяно-български произходъ*, str. 66), dakle na teritoriji koja je nekada pripadala ukraïnskom jeziku, isp. moj članak *Sur quelques noms de lieu d'origine ukraïenne en Roumanie* (Збірник заходо-знавства, Харків-Київ II, 1930, 73—77). Pored toga, naglasak ne leži na *i* nego na *e*: *Pustiēta*. Može prema tome, kako ispravno misli Iorgu Iordan, *Rumānische Toponomastik* I, § 76, str. 141, biti u pitanju moldavski izgovor *iē* za *iā*, dakle o prošlom participu **pustiīdāta* „opustošena“ (sc. zemlja *ŝara*), koji, uza sve što nije potvrđen, mogao je ipak da postoji u moldavskom rum. govoru. Da lično ime *Mangiuca* sadrži član, proizvoljna je supozicija.

U novogrčkom i arnautskom jeziku nije takođe dosada zapažen nijedan ovakav slučaj.

Može li se pretpostaviti da su svi ovi balkanski narodi znali tačno da razlikuju i da rastavljaju slovenski član od same imenice? Ili se mora uzeti da su ovi narodi pozajmili slovenske riječi u doba kad se još nije upotrebljavao član s imenicom?

Ja ne ću da pripisujem ovom negativnom faktu osobitu dokaznu moć zbog toga što ni turski jezik, a preko njega ni balkanski jezici, ne pokazuju kod pozajmljenih arapskih riječi arapskoga člana.

Bilo bi, naime, sasvim naopako iz ovoga fakta zaključivati da arapski jezik ne poznaje člana. Ali je ipak dozvoljen zaključak da onaj milieu, — a to je u ovom slučaju turski jezik — preko kojega su ušle arapske riječi u balkanske jezike, jer nije uopće poznavao člana, nije mogao pozajmiti ni arapskoga člana. To je doista istina. Turski jezik ne poznaje člana. Španjolski je jezik pozajmio arapski član zajedno s arapskim imenicama, jer i sam ima svoj član.

Moglo bi se ipak misliti da se je u onim krajevima gdje su se pozajmljivale slovenske riječi, u t. zv. centrima simbioze Slovena sa Rumunima, Novogrčima i Arnautima, znalo tačno razlikovati slovenski artikulovani oblik od neartikulovanoga, da se je znalo kako glasi slovenski postpozitivni član i da se nije pozajmljivao upravo onako kao što ni Sloveni ne pozajmiše uvijek rumunski postpozitivni član, kao na pr. u slučaju *koptor*, ali ga posudiše u ličnim prezimenima *mînzulu*, *draculu*, *Radulu*, *şerbulu* > *Radula*, *Serbula*, *Mynzula* (Moldavija).

Za veliku starost bugarskoga člana, da je on već „altbulgarisch“, kako veli Ml. zbog toga što se ovdje ondje nalazi i u Suprasalskom zborniku, govorila bi samo jedna fonetska činjenica. Ako imenica m. r., koja se svršuje na konsonant, dobije član *t*, onda se poluglas izgovara i prelazi, kao i inače *ʒ*, u *o*: *zlyot rabʒ* (Dobrejšino jevanđelje, 13 vijek), ili, sa ispadanjem od *-t*, *vólko* (Mačedonija), *grádo* (Prilep) < градътъ.

Za ovu pojavu imamo potpunu paralelu u rumunskom jeziku. Zna se da se krajnje *-u* izgovaralo u starorumunskome u svim slučajevima, i kad je dolazilo poslije konsonantske grupe kao i poslije jednostavnoga konsonanta (tipovi: *lupu* „vuk“, *codru* „šuma“). Sloveni identifikuju ovo *-u* sa akuzativom *-a* deklinacije i prave odatle novi nominativ na *-a* (tipovi: *Basarabu* > *Basaraba* bez člana, sa članom *draculu* > *Drakula*). Danas se ovo rum *-u* izgovara samo poslije konsonantskih grupa, inače se ne izgovara (*lup* ali *codru*). Kad riječ dobije

postpozitivni član, onda se *-u* izgovara i danas u svakom slučaju (*lupul* kao i *codrul*). Paralela s bugarskim je tim veća što u ovom slučaju i u bugarskom (u dijalektima) i u rumunskom krajnji konsonant člana (rum. *-l*, bug. *-t*) može da ispadne. *Lupul* izgovara se danas *lupu* „vuk (određeno)“, dok se je u starije doba izgovarao i *-l* (isp. naše prezime *Lupulović*, bug. *Jankolov*, zatim ime mjesta kod Vrane u Dalmaciji *Jankulovica*).

Paralela je i zbog toga što sam dokazao⁷⁷⁾ da su Rumuni identifikovali krajnje slov. *-z* u svojim slavizmima sa svojim krajnjim *-u* i da je to znak velike starosti njihovih slavizama.

Ipak bismo se prevarili ako bismo na osnovu ove paralele zaključili da je bugarski član star, da je već „altbulgarisch“, kako hoće Ml.

Zna se da bugarski jezik razlikuje oba poluglasa *z* *b* (*dobitok*, *kotec*). U imenicama sa članom nema traga tome razlikovanju. Za *-b* > *e* nemamo nikakva refleksa. Dok imamo *gradz̄t̄s* > *grádo* (Mačedonija), veli se samo *pr̄slopta* (Mačedonija, Prilep).

S druge strane, opet, vidimo da se *-ot* < *-z̄t̄s* analogički prenosi i na slučajeve gdje to ne bismo očekivali. Imamo *zlyot* (Dobrejšino jevanđelje) kao i onda kad je *-z̄t̄s* poslije konsonanata.

Stoga *z* > *o* u *vólko*, *grádo* itd. ne treba da bude direktan ostatak staroga *-z̄* na kraju. Može to da bude vokal *z* > *o* koji služi za uklanjanje konsonantske grupe na kraju, dakle ona ista pojava koju opažamo i u sasvim mladim srpskohrvatskim tudicama: *factum* > *f̄akat*, gen. *fakta* isto tako kao i u najstarijim *Siscia* (izgovori *Siskia*) > *Sisak* gen. *Siska*. Isp. još na srpskohrvatskoj teritoriji: *j̄zavac*, dijalektičko *j̄zovac* (Žumberak, unijati) > *jazv̄s* (isp. katoličko prezime *Jazvo* u Livnu, Bosna, u kojem nema umetnutoga vokala kao ni u *j̄zbac*, Žumberak, katolici).

Ako ovaj momenat ne može da govori o velikoj starosti bugarskoga člana, ima jedan drugi koji odlučno govori da je bugarski član mlada lingvistička pojava. Taj je momenat geografsko-lingvističke prirode. Koliko sam se dosada mogao obavijestiti, član u mačedonskim dijalektima je trovrstan. U ovim se dijalektima vezuje imenica sa personalnim demonstrativnim zamjenicama *ov̄z*, *t̄z*, *on̄z* prema blizini predmeta s obzirom na subjekat koji govori: *krava-va*, *krava-ta*, *krava-na*. Kad je tako, onda ono *ot* < *z̄t̄s*⁷⁸⁾ može biti i ano-

⁷⁷⁾ *Slavia* IV, str. 131 sl.

⁷⁸⁾ *o* > *z̄* je u ovom slučaju veoma stara pojava, isp. *rabot̄s* > *rab̄s* *t̄z* L. 12, 43 u Zografskom i M. 18, 26 u Asemanovu jevanđelju.

logički prenos vokala o- od *ovz*, *onz* (isp. u Žumberku kod kato-
lika: *otâj* pored *tâj* prema *ovâj* pored *vâj*, *onâj* pored *nâj*).

Trostruki član obuhvata još i rodopske dijalekte.

6. Na ostalim je bugarskim teritorijama za član generalisan demonstrativ za 3. lice baš kao i u romanskim zemljama što je generalisan *ille* ili *ipse* već prema krajevima.

Za razliku prema bugarskome, na romanskim teritorijama nemamo nikakva dokaza da su demonstrativne zamjenice za 1. lice *hic* i za 2. lice *iste* ikada služile u funkciji člana, premda je i ovdje nekada moglo biti kao i u bugarskome, jer se zna da je latinski jezik poznao i razlikovao personalne demonstrativne zamjenice.

Prema tome je određivanje imenice prema blizini ili udaljenosti od subjekta koji govori sasvim naravna i zacijelo najstarija forma determiniranosti.

7. Treba još istaknuti ovu okolnost.

Ja sam nastojao dokazati⁷⁹⁾ da se je današnji postpozitivni arnautski član, koji nije trostruk, nego jedinstven, razvio iz trostrukoga člana.

Dalje, može se iz izvjesnih lingvističkih činjenica zaključiti⁸⁰⁾ da se rumunsko-arnautska simbioza ima staviti baš u Mačedoniju. Ovamo idu i Sloveni.

Ako su Arnauti nekada poznavali trostruki član, kao što ga još i danas poznaju mačedonski Sloveni, onda imamo i opet jednu važnu geografsko-lingvističku paralelu.

Držim da se ne varam ako kažem da je ono stanje člana kako ga prikazuju mačedonski i rodopski slovenski dijalekti najstariji oblik člana i da se je dogodio na teritoriji gdje je postojala simbioza slovensko-rumunsko-arnautska.

8. Generalisanje demonstrativa 3. lica za postpozitivni član, koje se nalazi u istočno-bugarskim dijalektima i u književnom bugarskom jeziku i koje tačno odgovara rumunskome postpozitivnom članu, koji je takođe demonstrativ 3. lica, držim da je mlađa pojava nego što je mačedonsko-rodopski trostruki postpozitivni član.

Generalisanje se razvilo iz trostrukoga člana u momentu kad je jezički osjećaj htio da izrazi ili čist pojam ili pojam projiciran (apliciran) u realnost, a nije htio da izrazi udaljenost ili blizinu predmeta prema subjektu koji govori.

⁷⁹⁾ *Arhiv za arbanasku starinu* itd. III, 173–74.

⁸⁰⁾ O tome raspravljam naširoko u članku *Zum Balkan-latein IV* koji će izaći u *Zfr.Ph.*

Za ovu posljednju funkciju imao je jezik na raspoloženju i onako naglašene demonstrativne zamjenice baš kao i romanski jezici, koji *ille*, kad ne služi kao član ili kad služi kao lična zamjenica za 3. lice (mjesto klas. lat. *is*), pojačavaju sa *eccum* ili *ecce* i upotrebljavaju šire oblike deklinacije (vulg. lat. *illuius*, *illaeius* mjesto klas. lat. *illius*).

9. Valja opet baciti pogled na kartu i opaziti da maćedonski govori koji pokazuju trostruki član pokazuju prelaz prema srpsko-hrvatskom jeziku koji nema člana.

Ako Srbin ili Hrvat ispituje maćedonski član, on zaista može imati osjećaj da u maćedonskim govorima i nije pitanje o članu, već o određivanju udaljenosti od subjekta koji govori. Ali izbliža opažanja ipak pokazuju da se i ovdje radi zaista o članu.

Potrebno je doduše još ispitivanja u ovom pravcu, da bi se tačno saznale sve gradacije koje vode od srpskohrvatske upotrebe imenica bez člana preko maćedonskorodopskoga trostrukoga člana, koji je neki mixtum-compositum od označivanja udaljenosti i blizine prema subjektu koji govori i determiniranja pojma, do čiste bugarske upotrebe jednostrukoga postpozitivnoga člana.

Već ovom prilikom valja istaći da u pogledu člana, kao osobitosti bugarskoga jezika, nije riječ o nekome jazu koji bi, kao provalija, dijelio bugarsku teritoriju od srpskohrvatske.

10. Uza sve što u pogledu mjesta člana, t. zv. postpozicije postoji savršena skladnost između arnautskoga, rumunskoga i bugarskoga jezika, treba istaći razliku između ovih jezika u pogledu člana.

Dok arnautski i rumunski jzik upotrebljavaju kao postpozitivni član onu demonstrativnu zamjenicu koja je etimologički identična sa zamjenicom za treće lice, i to arnautski jezik vokalsku zamjenicu srodnu sa lat. *is*, *ea*, *id*, a rumunski vulgarno-latinsku zamjenicu za 3. l. sg. *ille*, dotle bugarski jezik, osim maćedonskih i rodopskih govora, nije generalisao slovensku demonstrativnu zamjenicu za 3. l. sg. *onъ*, nego onu za 2. l. sg. *tъ*.

Varali bi se, dakle, ako bi htjeli zaključiti da je bugarski član jednostavni „calque linguistique“ arnautsko-rumunskoga jezika.

Treba, međutim, istaći i još jednu drugu važniju razliku između ova tri člana.

Rumunski i arnautski jezik razviše osim postpozitivnoga člana koji se dodaje imenicama i zamjenicama još jednu, pleonastičku, vrstu člana. Ovaj je prepozitivan, nenaglašen isto tako kao i postpozitivan, ali dolazi pred ponavljanje adjektivne ili imeničke dopune (rum.

al = alb. i). On je u neku ruku ponavljanje postpozitivnoga člana i služi vezivanju dopune sa prethodnom imenicom.

Arnautski se jezik još samo razlikuje utoliko od rumunskoga ukoliko poznaje ovaj prepozitivni član i onda kad su u pitanju izvesne kategorije imenica bez ikakve dopune (tip *i biri* „sin“).

Bugarski jezik nije u ovom pravcu slijedio ove balkanske jezike.

I opet valja zaključiti da bugarski član nije jednostavan „*calque linguistique*“, nego da ima u njemu i elemenata samostalnosti.

Dalje valja istaći da je rumunski jezik stvorio i treću vrstu člana, t. zv. apozitivni ili intenzivni član koji se upotrebljava kad dopuna služi kao apozicija (tip. *Ștefan cel Mare* „Stjepan Veliki“). I ovaj je član prepozitivan i pleonastičan. Za razvitak od prva dva, u ovom se slučaju upotrebljava naglašena demonstrativna zamjenica.

Ni u ovom pravcu nije bugarski jezik slijedio svoje uzore.

11. Kad smo ovako okarakterisali sličnosti i razlike treba da se osvrnemo još na pitanje koje se je postavilo, a to glasi: da li je pojava bugarskoga člana u vezi sa gubitkom deklinacije?

Ml. poriče svaku vezu, i s pravom. Tragovi padeža, kao arhaizmi obilno su se sačuvali u bugarskom jeziku, i Ml. ih je naveo u obilnoj mjeri. Ima i dosta tragova i deklinaciji člana: *popət popatogo* — *poputomu* (str. 215).

U ovom pogledu postoji takođe paralelizam između rumunskoga i bugarskoga jezika, jer na. pr. *lupuluī* (genitiv i dativ sing. od *lupu-l*) odgovara tačno lat. dativu sing. *lupo* + vulg. lat. dativu sing. *illūi* (za klas. lat. *illī*), gen.dat. od *țerei* odgovara lat gen. dativu *terae* + gen. dat. sg. vulg. lat. *illaei*.

U ovom pogledu bugarski bi član mogao da bude potpuni „*calque linguistique*“ rumunskoga u tipu *popa togo popu tomu*.

12. Bugarsko sklanjanje oba elementa, i imenice i člana, bezuslovno dokazuje da se je član razvio još u vrijeme dok je postojala deklinacija u bugarskom jeziku u potpunom opsegu.

Ako uzmemo da su još u 15 vijeku Turci zatekli na teritoriji gdje se upotrebljava član slovensku deklinaciju u potpunom cvjetanju, onda moramo uzeti da je bugarski član daleko starija pojava, da se razvio za vrijeme drugoga vlaško-bugarskoga carstva, kad je simbioza slovensko-vlaška bila najintimnija.

13. Naše je dakle mišljenje da bugarski član nikako nije u direktnoj vezi sa nestankom deklinacije i da nije posve identičan sa rumunskim članom u toj mjeri, da bi ga trebalo smatrati „*calque linguistique*“ rumunskoga člana, ali da se on razvio u simbiozi s balkanskim

Vlasima zbog toga što je slovensko-vlaška simbioza bila najjača na onim teritorijama gdje se danas govori član.

Valja u ovom pravcu primjetiti i to da je slovensko-vlaške simbioze bilo u obilnoj mjeri i na srednjevjekovnoj srpskohrvatskoj teritoriji, ali ovdje ipak nije došlo do razvitka člana.

14. Da je bugarski član doista nastao u slovensko-vlaškoj simbiozi za to su najjači lingvistički dokaz mnogobrojne identične crte u sintaksi oba člana, rumunskoga i bugarskoga.

Ml. je sintaksu člana potpuno prećutao u svojoj knjizi. On nas je hranio teorijama o postanku bugarskoga člana, ali nam nije dao podataka o njegovoj sintaksi.

Uparedna sintaksa balkanskih članova (u novogrčkom, rumunskom, arnautskom i bugarskom jeziku), koja bi stajala na visini nauke, još je pium desiderium balkanistike. Imamo samo rad D. Mihova *Die Anwendung des bestimmten Artikles im Rumänischen, verglichen mit der im Albanesischen und Bulgarischen*, koja je izašla u 14 svesci Weigandova Jahresberichts (Leipzig 1908). Nju Ml. citira. To je dosada jedina studija koja obrađuje ovu balkansku pojavu uporednim metodom. Iz upoređenja što ih daje Mihov vidi se da se bugarski član upotrebljava u mnogo slučajeva kao u rumunskom jeziku. Ali u ovom pravcu treba još mnogo da se radi.

VI

1. Među balkanističke, neautonomne pojave bugarskoga jezika treba ubrojati i slabljenje⁸¹⁾ nenaglašenih vokala (isp. § 42.)

Nenaglašeno *o* može postati *u* (tip *vudá* str. 87). Nenaglašeno *e* može da se pretvori u *i* (tip *nivesta*, str. 83). Nenaglašeno *a* reducira se u *ɜ* (*ǎ*) (tip *cǎricǎ* str. 81).

Treba odmah istaći da su ne samo stepeni redukcije različiti, nego i da su različite i izoglose. Nekoja slabljenja su konsekvantnije provedena nego druga. Slabljenje jednoga vokala ne korespondira uvijek sa slabljenjem druga dva.

Jovan Sterija-Popović u svojoj komediji „Kir Janja ili tvrđica“, na primjer, gotovo konsekvanto je proveo slabljenje *e > i* u nenaglašenom slogu kad daje karakteristiku govora glavnoga junaka.

Glavni junak govori gotovo bez izuzetka slabljenje $\rightarrow e > i$: „*Očimo da padnimo sviju preko nos* (I č., sc. 9)“. „*Oci da idi prokleti*

⁸¹⁾ Ovdje govorim o pitanju koje je dodirnuo Sandfeld o. c., str. 12—13, 124—125 № 3.

na *notarius* (ibidem)". Nenaglašeno *o* ili *a* ne slabi Sterija gotovo nikada.

Prema ovome bi se moglo zaključiti da je u govoru onih maćedonskih Cincara koji karikira Sterija-Popović bila provedena samo redukcija $\perp e > i$, a ne i redukcija $\perp o > u$ i $a > \check{a}$ (*đ*).

Sterija-Popović je u ovom pogledu mogao imati smisla za opažanje dijalektičkih osobina onako kao i Molière što je imao izoštren smisao za ovakve karakteristične razlike u govoru svojih komičnih lica.

U dijalektima maćedonskim na pravcu Prilep—Kajmakčalan i okoline Skoplja, koje sam u svoja dva putovanja imao prilike slušati, provedena je takođe samo redukcija $- e > i$, a ne i redukcija $- o > u$, $a > \check{a}$ (*ž*).

2. Kod ovakvog stanja stvari postavlja se više mogućnosti.

Jedna je mogućnost hronologička. Redukcija $\perp e > i$ mogla bi biti starija od ostale dvije, itd.

3. Nas malo zanimaju mogućnosti, a više bi nas zanimalo znati kako su geografski rasprostranjene ove redukcije i gdje su centri njihovih iradijacija. Ml. pruža malo indikacija za ova pitanja.

Zašto bismo to htjeli znati? Zbog toga što rumunski dijalekti pokazuju istu pojavu.

Meglenski dijalekat nam je danas vrlo dobro poznat, blagodareći studiji profesora Capidana. Ovaj dijalekat živi sasvim usred m(o)eglenskih Slovena. On poznaje slabljenje nenaglašenoga $\perp a > \check{a}$ kao i dakorumunski ili aromunski dijalekat. Nenaglašeno *e* prelazi i ovdje kao *i*, djelimice, kod Aromuna u *i* (tip *birbeatsi* za dakorum. *berbece*).

U ovom je pogledu slaganje Rumuna sa Slovenima potpuno.

Nenaglašeno *o* prelazi takođe redovno u *u* (tip *murar* za dakorumunsko *morar* „mlinar“).

Aromunski dijalekti pokazuju svi od reda redukciju $\perp a > \check{a}$. Ali se ne slažu u pogledu ostalih redukcija.

Ima ih koji pokazuju redovno redukciju $e > i$ (tip *fi*, pored *fe* dakorum. *ce* kad je nenaglašeno ili *flivar* < februiarius), ali ih ima koji pokazuju *e* kao i dakorumunski (tip. *flevár* < *februariu* na Olimpu). Kod nenaglašenoga *o* pokazuju ovi dijalekti najviše slabljenje kao i meglensko-vlaški dijalekat (tip *murar* < *molarium*).

Onaj rumunski dijalekat koji se po svoj prilici formirao na srpskohrvatskoj teritoriji, kako hoće Pušcariu, to je istrorumunski, ne pokazuje slabljenja $e > i$ (tip *fetsoru* „dječko“), kao što ga ne pokazuje, uglavnome, ni dakorumunski dijalekat (tip *férece* < lat. *filice* „paprat“).

Istarski rumunski se dijalekat uopće slaže u pogledu redukcija sa dakorumunskim. Ova dva dijalekta pokazuju samo redukciju $a > \check{a}$ kad je u završetku riječi.

4. Iz ovoga brzoga pregleda izlazi da u rumunskom jeziku mora biti najstarija redukcija $-a > \check{a}$.

Ima, doduše, i u dakorumunskom tragova redukcije $e > i$, $o > u$. Ali ova nije karakteristična za ovaj dijalekat. Ili je vezana za izvjesne uslove.

5. Ako uporedimo stanje redukcija u rumunskom jeziku sa stanjem što smo ga vidjeli u bugarskim dijalektima, onda opažamo u isto doba i znatnu razliku i znatnu sličnost.

Razlika je u tome što je redukcija $+a > \check{a}$ u rumunskom općenita, a u bugarskom je samo regionalna.

Redukcija $-e > i$ nalazi se kao redovna pojava samo u maćedonskim slovenskim dijalektima i od rumunskih u meglenskom i aromunskom dijalektu.

Redukcija $o + > u$ je u meglenskom i aromunskom govoru prilično pravilno sprovedena, dok u maćedonskom slov. govoru nije tako redovno sprovedena (isp. str. 87).

6. Pita se sada da li postoji veza između bugarske i rumunske redukcije?

Kako se iz gornjeg prikaza vidi, ta veza zaista i postoji u geografskom i fonetskom pogledu. Samo reparticija nije posve identična.

Držim da je i ovdje kao i kod člana moguća ista hronologija.

U § 46 naveo je Ml. najstarije potvrde za redukciju $o > u$ iz srednjebugarskog doba. Tu navodi i primjere, ali vrlo sporadične, za doba koje on naziva „altbulgarisch“.

Ja uzimam i ovdje kao i kod člana drugo vlaško-bugarsko carstvo kao doba kad se je ova pojava mogla prenijeti iz jednoga jezika u drugi.

7. Zašto valja u rumunskom jeziku smatrati redukciju $-a > \check{a}$ kao daleko stariju pojavu negoli $o > u$ ili $e > i$?

Kad ne bi bilo nikakvoga drugoga razloga geografskog, to jest da je $+a > \check{a}$ opća rumunska pojava, a $e > i$, $o > u$ da su samo regionalne, već bi sam ovaj dokaz koji se dobija iz interne rumunske lingvističke geografije bio dovoljan da proglasimo $-a > \check{a}$ kao najstariju redukciju.

U tome baš i leži razlika između bugarske i rumunske redukcije. Kod bugarske se je moglo dokazati na osnovu tekstova samo za redukciju $+o > u$ da je najstarija.

8. Ako uporedimo rumunske redukcije sa arnautskima, onda opažamo da se u pogledu redukcije $a > \check{a}$ oba jezika slažu. Samo što je arnautski jezik u ovoj redukciji daleko radikalniji negoli rumunski. Reducirano $a > \check{e}$ u arnautskom može da ispadne, dok u rumunskom ne ispada.

Koincidencija je između arnautskoga i rumunskoga tolika da, na primjer, $\check{e} + a$ daje isti rezultat u oba jezika (isp. *cabállus* > rum. *cal*, arn. *kal*).

Ima se, prema tome, kao izvjesno uzeti da je rumunski jezik razvio redukciju $+a > \check{a}$ u doba rumunsko-arnautske simbioze na Balkanu, u Dardaniji, u današnjoj Mačedoniji.

Značajno je za arnautski jezik što ne poznaje redukcije $+e > i$ (tip *pak'e* „nir“), dok kod *o* poznaje i redukciju *u* i ispadanje (tipovi *puštet* < *potestáte* pored *ftua* < *cotón-eu*).

9. Na koncu se postavlja pitanje: kako se odnosi novogrčka ⁸²⁾ redukcija prema ovim balkanskima?

Da i ona stoji geografski s njima u vezi, o tome ne može biti nikakve sumnje. Zna se da novogrčka redukcija $+e > i$, $o > u$ obuhvata sjeverno-grčke dijalekte koji graniče sa slovenskim, aromunskim i arnautskim (tipovi *épisa* < *έπεσα*, *kupéla* < *κοπέλλα*). Ovi novi vokali mogu, u daljoj evoluciji, i ispasti ako se nađu među izvjesnim konsonantima.

Ova sjeverno-grčka redukcija odstupa od rumunske i arnautske utoliko što nikako ne poznaje redukciju $-a$ (tip sarakačanski *katúrsa* < *κατούρησα*).

Ali i ona ima nesumnjivih veza sa arnautskom i mačedonskom. Najprije redukcija, pa onda sinkopa nenaglašenoga *i* u pojava je nesamo sjeverno-grčka (sarakačanska) nego i arnautska (ovdje samo sporadična). Uslovi arnautske sinkope imaju tek da se utvrde. Možda će biti jednaki kao i u sarakačanskom govoru.

10. Ovom prilikom hoću da spomenem samo tri interesantna primjera sinkope u slavizmima aromunskim, grčkim i arnautskim. To je, prije svega, ime mjesta: arn. *Korča*, arom. *Curčao*, grč. *Koritza*, koje dolazi od slov. *gor'ca*, zatim arom. *ponž* < slov. *podn'ca* i arom. *gorŕu* „(divlja) kruška“, gr. *kortsia* > *gorn'ca*, bez sinkope u arn. *gor'itsë*.⁸³⁾

⁸²⁾ Isp. K. Hoeg, *Les Sarakatsans*, sv. I, str. 97—147.

⁸³⁾ Isp. moj članak *Contribution à l'étude des rapports albano-roumains*, *Revistă filologică* I, str. 35—39.

Pitanje koje se ovdje stavlja jest: ne krije li se u ovim sinkopama, koje konstatujemo u gore navedenim pozajmicama iz slovenskoga, isto pravilo kao i u bugarskom dijalektu u Loveču gdje imamo iz *pani'ca* > *pnú'cə* > *pán'cə* sa prenosom akcenta (isp. str. 81)? Ja naginjem mišljenju da je u pitanju ista pojava.

VII

1. U § 42 Ml. je dobro protumačio pojavu redukcije nenaglašenih vokala *a* > *ə* (*ǎ*), *o* > *u*, *e* > *i* rekavši da uzrok ovoj pojavi leži u tome što je bugarski jezik napustio stari slovenski kvantitet i intonaciju u vezi sa akcentom.

Bugarski jezik zna, za razliku od srpskohrvatskoga, samo za ekspiratorni akcentat.

Pošto smo vidjeli da kod redukcije nenaglašenih vokala zaista postoje geografske i analogičke veze između bugarskoga i ostalih balkanskih jezika koji poznaju istu pojavu, moramo se pitati: da li je i napuštanje kvantitete i intonacije opća balkanska ili unutarnja, autonomna bugarska pojava?

Ako sa Ml. držimo redukciju kao rezultat ekspiratornoga akcenta, a ovu smo redukciju, doduše u različitim varijacijama, ustanovili na povezanoj geografskoj teritoriji, onda nema sumnje da i ekspiratorni akcentat u pomenutoj grupi balkanskih jezika moramo smatrati balkanskom pojavom.

Za to govori, prije svega, ista i neprekinuta teritorija. Gdje je redukcija nenaglašenih vokala tu je i ekspiratorni akcentat i nestanak razlikovanja kvantiteta (osim u opreci naglašenih i nenaglašenih slogova) i intonacije.

2. U novogrčkom je sprovedeno pravilo⁸⁴) da su vokali dugi samo onda ako su naglašeni i ako nijesu na kraju (tip *lētē* λέγετε „kažete“). Krajni naglašeni vokali su kratki, kao i uopće svi nenaglašeni vokali što su kratki (tip *filō* φιλω „ljubim“). Stari je grčki kvantitet sasvim iščezao u jeziku današnjih Grka.

3. Mislim da je današnji novogrčki akcenatski tip *filō* nekada vrijedio i u rumunskom jeziku. To zaključujem odatle što naglašeno latinsko *-á* na kraju postaje isto tako reducirano *ǎ* kao i onda kad je nenaglašeno, na. pr. klas. lat. *dāt* > vulg. lat. *da* > rum. *dă*, kl. lat. *stāt* > vulg. lat. *sta* > rum. *stă* itd., perf. kl. lat. *cantavit* > vulg. lat. *cantiāt* > *cantiā* > rum. *căntă*.

⁸⁴) Isp. Pernotovu definiciju u *Grammaire grecque moderne*, str. 8, § 3.

Inače latinsko *a* ako je naglašeno, a nije na kraju, ne mijenja se, osim ispred *n* (*pace, alb < albu*, isto tako i kontrakcije *đ* ili *ađ > a*: *jurá > jurabat, cal < caballu* prema *pđgin < paganu*). Ovo različito postupanje sa naglašenim *a* vezano je samo za kraj, gdje je bilo isto tako skraćeno kao i u nenaglašenom položaju. Takvo pravilo nalazimo danas na Balkanu samo još u novogrčkom jeziku.

4. Danas već rumunski jezik ne poznaje različiti kvantitet vokala, nego se svi vokali izgovaraju srednje dugo.⁸⁵⁾

Da je ovo pravilo zaista skorašnje, to se najbolje vidi iz različite sudbine što je doživješe latinski vokali u naglašenom i nenaglašenom položaju.

5. Ima još jedan razlog koji nam kaže da je prarumunski (*urrumänisch*) jezik znao za isto pravilo kao i današnji novogrčki jezik.

Dok italijanski jezik poznaje diftongizaciju od *ę* i *ø* samo u otvorenom slogu, dotle rumunski jezik diftongira samo otvoreno *ę* u naglašenom slogu bez obzira na to da li je slog otvoren ili zatvoren (tip *pierde < pęrdere* kao i *ied < haedus*).

Na osnovu ove činjenice ima se zaključiti da u starom rumunskom jeziku nije važno današnje italijansko pravilo za kvantitet, a koje je bilo i vulgarno-latinsko. To pravilo veli da su samo vokali u otvorenom slogu dugi. U starom rumunskom dugi su bili svi naglašeni vokali kao i u novogrčkom.

Rumunski jezik, prema tome, pokazuje u pogledu kvantiteta isti razvitak kao i današnji novogrčki jezik.

Kao što je i novogrčki jezik sačuvao mjesto akcenta koje je riječ imala u starogrčkom jeziku, tako se i rumunski akcentat nalazi na istom slogu na kojem je bio i u vulgarnom latinskom jeziku.

Samo je u balkanskom latinitetu nastupilo opće duljenje naglašenih slogova i opće skraćivanje nenaglašenih, sasvim paralelno kao i u novogrčkom jeziku.

6. Za arnautski jezik mora da je važno nekada isto pravilo, sudeći po redukciji nenaglašenoga *a > ě*.

Gore smo vidjeli da se u ovom pogledu arnautski jezik potpuno slaže s rumunskim. To slaganje ide tako daleko da se u oba jezika reduciraju gotovo isti vokali *a* i *o*, dok se *e* reducira u *i* samo u maćedonsko-rumunskim govorima, a ne reducira se u dako- i u istro-rumunskom govoru.

⁸⁵⁾ Isp. Tiktinovu definiciju u njegovu *Elementarbuch*, str. 14 § 15.

Današnji arnautski govor razvio je i svoju posebnu dužinu⁸⁶⁾. To je onda ako se reducirani vokal nikako ne izgovara, kao na pr. u sjeverno-arnautskim govorima (tip *k'ērki*, mać.-arn. *šuršī* < gr.-lat. *cerasiā*). Ova dužina, izgleda, nije stara i ne ide još u doba rumunsko-arnautske simbioze.

7. Izgleda mi kao sigurno da akcenat novogrčkoga i rumunskoga (donekle i arnautskoga) jezika ide zajedno i da se nijesu autonomno razvili, nezavisno jedan od drugoga.

8. Ako je ovo istina, onda se moramo pitati: može li se primiti kao izvjesno da su južnoslovenski dijalekti na pravcu od Prizrena, Šar-Planine, preko Vranje, Niša, Aleksinca do Timoka napustili staro slovensko razlikovanje kvantiteta i intonacije u svom autonomnom razvitku ili pod uticajem ovoga neslovenskoga balkanskoga društva?

Geografsko-lingvistički momenat govori očito protiv autonomnoga razvitka, a za uticaj ovoga društva.

Za to imamo još jednu lingvističku indiciju.

Poznato je pravilo arnautskoga jezika da se akcenat može naprijed pomaknuti. Kao što opažamo u arnautskom jeziku pomještanje akcenta na. pr. u *Dúrēs* < *Dyrrháchion* preko **Duré(á)s*, tako nalazimo na. pr. i u Loveču *pāncō* < *pānicō*, *ugēs* < *ugēsī* itd.

9. Sve su ovo problemi koje treba još u detalje studirati.

Kad se budu znali detalji arnautskoga i bugarskoga pomještanja akcenta u vezi, i ako veza zaista postoji, trebaće postaviti pitanje: kako se odnosi srpskohrvatsko pomještanja akcenta i da li i ono stoji u kakovoj vezi sa balkanskom pojavom.

10. Da strani jezik može zaista djelovati na promjene u akcentu i kvantiteti, dokaz su nam čakavski dijalekti srpskohrv. teritorije. Mnogi ispitivači čakavskoga naglaska postavljaju kao pravilo da neki od ovih dijalekata poznaju danas samo dva akcenta, jedan za kratke, a drugi — za duge slogove⁸⁷⁾. Ovo pravilo moglo je nastati samo u blizini romanskih apeninskih govora koji poznaju isto tako samo dva akcenta, jedan za kratke, a drugi — za duge slogove.

⁸⁶⁾ Isp. Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache*, str. 46.

⁸⁷⁾ Za Rab isp. Kušar, *Rapski dijalekat* Rad CXVIII, str. 7, za Božavu Cronia, *JΦ VII*, str. 89 § 53, za Pazin Nemanić, *Čakavisch-kroatische Studien I*, str. 5 sl. O približavanju ital. akcentu govori i Tentor za Cres, *AfsI Ph XXX*, str. 159. U Žumberku opažao sam akcenat ljudi koji su proveli 20—30 godina u sjevernoj Americi na radu, pa se vratili natrag. Ovi ljudi kad govore domaćim svojim govorom pokazuju tendenciju napuštanja srpskohrv. intonacije.

VIII

1. Ako smo utvrdili istinu da je bugarska redukcija nenaglašenih vokala i ona sila koja ju je proizvela, a to je bilo napuštanje praslavenskoga razlikovanja kvantiteta i intonacije, jedna opća balkanska pojava, onda, pošto smo proučili važno pitanje iz balkanske sintakse o članu, treba postaviti i pitanje: nije li i gubitak padeža takode balkanska pojava? Treba li ovaj gubitak tumačiti samo kao autonomnu bugarsku pojavu, kako čini Ml., ili uzeti⁸⁸⁾ da su i ovdje bile na djelu pobude iz balkanskoga milieua?

2. Prije nego pređemo na ispitivanje balkanskih pobuda za nestajanje ili redukciju padeža treba utvrditi hronologiju gubljenja padeža.

Zna se da je književni crkveni jezik svete Braće poznao padeže u potpunoj mjeri. Ima se, dakle, uzeti da u njihovo vrijeme na pravcu Solun—Pešta nije bilo nikakve redukcije padeža. Oni su kao morfemi živjeli punim životom, ako i imamo slučajeva gdje su funkcije pojedinih padežnih morfema već onda mogle biti zamijenjene sintaksom.

Ostataka padežnih morfema kao arhaizama ima u današnjem bugarskom književnom jeziku i u dijalektima dosta. Ml. je baš ovom pitanju posvetio naročitu pažnju i ima se upisati u dobro njegovoj knjizi što nam je dosta detaljno popisao gotovo sve karakteristične padežne arhaizme.

Pita se sada: do kada su padežni morfemi bili živo izražajno sredstvo u maćedonskim i bugarskim govorima?

Da bi se riješilo ovo hronološko pitanje mislim da su najbolje sredstvo turski refleksi slovenskih imena mjesta na ovim teritorijama. Zna se kad Turci dolaze na Balkan i kada počinje u ovim krajevima intenzivnija tursko-slovenska simbioza. To su v. 14. i 15. Ako imamo turski refleks *Perlepé* za slov. *Prilěpъ*, danas *Prilep* (vizantisko Πρίλαπος, aromunsko *Pirleap*), onda možemo zaključiti po onome krajnjem *-e* da je to ostatak slovenskoga lokativa *vъ Prilěpě* i to zbog toga što Turci ne običavaju dodavati tuđim imenima mjesta ovakovo *-e*, isp. na. pr. novogrčko *Volos* > turski *Golos*.

Prema ovom turskom refleksu slovenskoga lokativa u Maćedoniji moramo zaključiti da je slovenska deklinacija u 15. vijeku morala ovdje biti živa.

⁸⁸⁾ U ovom poglavlju obrađujem problem koji je postavljen kod Sandfelda, o. c. str. 171—172, gdje se daje pregled toga pitanja.

Do istoga nas zaključka dovodi i turski refleks *Lovča* (isp. u Bosni muslimansko prezime *Lovčalić* „sin čovjeka iz Loveča u Bugarskoj“) za slov. adjektivno ime mjesta *Loveč*⁸⁹). Krajnje tursko *-a* u *Lovča* ne može tačno da kaže o kojem padežu je riječ, o gen. sing. ili lokat. singulara, jer su vokali u turskom podvrgnuti vokalnoj harmoniji, ali da je u pitanju jedan od tih padeža, to je izvjesno.

3. Izvjesno je, prema tome, da je redukcija padeža i njihova zamjena sintaksom u bugarskom jeziku skorašnja pojava.

Koji su razlozi ovoj skorašnjoj pojavi? Zašto su morfemi zamenjeni sintaksom?

Ovaj se isti proces vrši doduše u raznim indoevropskim jezicima i na raznim teritorijama i može da bude spontan, autonoman i nevezan na vanjsku pobudu.

Imamo li na Balkanu vezanost ili nevezanost? Da li je gubitak padeža mogao nastati spontano u bugarskom jeziku, ili je mogao dobiti i pobuda iz drugih balkanskih jezika? Šta može da kaže balkanistika po ovom pitanju?

4. Držim najprije da romanistika može da da vrlo korisnih obavještenja po ovom pitanju. Redukcija padeža, koja se vršila u pojedinim romanskim jezicima, opći je romanski fenomen. Niko ne svodi ovu redukciju na vanjske pobude, već je svako nastoji tumačiti ili fonetskim razlozima ili sintaksom.

5. Ako uporedimo bugarski jezik sa susjednim balkanskim u pogledu padeža, onda ne opažamo ni identiteta.

Rumunski je jezik sačuvao kod imenica lat. dativ-genitiv singulara kao živ padež. Ovaj je morfem vrlo ekspresivan, osobito kad je imenica snabdjevena određenim postpozitivnim članom (tipovi m. *lupul*: g. d. s. *lupului*, f. țara: g. d. s. *țarei*). Bugarskoga identiteta ovdje nema, ako i imamo dijalekata koji su sačuvali deklinaciju imenice i člana u isto doba kao arhaizam (tip. *popotomu*).

Ako nema bugarsko-rumunskoga identiteta, ima rumunsko-arnautski, gdje imamo isto tako dobro sačuvan i ekspresivan morfem za g.-d. s. m. i f. Iz ovoga identita se jasno vidi da međusobna uzročna zavisnost balkanskih jezika nije nikakva imaginarna misao već realnost.

6. Tu zavisnost ne potvrđuje samo rumunsko-arnautski identitet već i novogrčki primjer. Za razliku od starogrčkoga, novogrčki jezik

⁸⁹) Na srpskohrv. teritoriji glasi ovakvo adjektivno ime mjesta *Lovča* ili *Lovče*, *ARj* VI, 166.

ne poznaje posebnoga morfema za dativ singulara nego samo morfem genitiva singulara, koji služi u isto doba i za dativ.

Prema tome opažamo kao zajedničku balkansku crtu svođenje genitiva i dativa pod jedan morfem.

7. U pluralu su identiteti još veći.

Genitiv plurala je u novogrčkom na putu da sasvim iščezne U rumunskom nije uopće nikada ni postojao.

Arnautski genitiv plurala na *-ve*, mislim da sam to dokazao,⁹⁰⁾ prevođenje je („calque linguistique“) rumunske veze plurala imenice + *lor* < lat. *illorum* za oba roda (tipovi *fraților*, *țerelor*).

Značajno je da su se u bugarskom pluralni padeži, osim nom.-ak., rjeđe sačuvali kao arhaizmi od singularnih (isp. § 121 prema § 115—119).

8. Što nema potpune identičnosti između bugarskoga jezika i ostalih neslovenskih balkanskih u pogledu reduciranja genitiva i dativa⁹¹⁾ singulara u jedan živ padežni morfem koji bi se sačuvalo do danas, tome je, mislim, razlog skorašnjost napuštanja padeža u bugarskom jeziku. Oni su potpuno izgubili svoju ekspresivnost tek poslije 15 vijeka. To znači da su još bili živi u doba najaktivnije bugarsko-vlaške simbioze za doba drugoga bugarskoga carstva.

9. Ako nije moglo doći do balkanskoga identiteta u pravcu čuvanja jedinstvenog morfema za genitiv-dativ i u bugarskom jeziku, mogla je slovenska deklinacija dobiti udarac iz balkanskoga milieu-a na drugi način.

Za latinsku deklinaciju može se reći da je bila potkopana u romanskim jezicima nestankom potrebe da se jezički izrazi posebnim upitnim adverbima kretanje u pravcu i mirovanje na mjestu. Latinski je klasični jezik tačno razlikovao *ubi* „gdje“ i *quo* „kamo“. Već vulgarni latinski jezik ne poznaje ovoga razlikovanja, nego je za oba slučaja generalisan *ubi*. Ovim generalisanjem nestalo je potrebe za posebne padežne morfeme koji su izražavali mirovanje („ubi“) i kretanje („quo“). Nestalo je potrebe da se razlikuje lokativ od akuzativa.

⁹⁰⁾ Isp. članak citiran u bilj. 79.

⁹¹⁾ Sintaktičko jednako izražavanje genitiva i dativa pomoću prijedloga *na*, dakle nerazlikovanje oba padeža ni u sintaktičkom pogledu, takođe je balkanizam, za koji je bugarski jezik dobio pobuda bez sumnje od rumunskoga jezika. Isp. Conjev, *Езиковни взаимности* itd., str. 4 § 4. Ovak autor pomišljao je izjednačenje genitivnog i dativnog morfema u rum., alb. i novogrčkom jeziku sa sintaktičkim izjednačenjem u bug. Isp. *Slavia* IV, str. 130.

Slovenski dijalekti na Jadranu dokazuju nam da se pod uticajem romanskih govora „gdje“ i „kamo“ mogu generalisati, uza sve što postoje padežni morfemi u potpunom cvatu. U Dalmaciji i u Crnoj Gori govori se isključivo *de ideš* mjesto „kamo ideš“ za pravac kretanja kao i za mirovanje „de si bio“, a padežni morfemi još su uvijek u potpunom životu. Općenito se s pravom drži da je upotreba „gdje“ u dva značenja nastala na Jadranu pod utjecajem romanske sintakse.

Zna se da ni arnautski (*ku* „gdje, kamo“) ni rumunski (*unde* „gdje, kamo“) ni novogrčki (*ποῦ* „gdje, kamo“) jezik ne razlikuju kretanja od mirovanja u jeziku.

Ta pojava prenesena je i na sve slovenske dijalekte od Prizrena preko Kosova sve do Dunava.

Kao što je u latinskom jeziku ovo nerazlikovanje mirovanja i kretanja doprinijelo nerazlikovanju lokativa i akuzativa, tako je to isto moglo proizvesti i u bugarskom jeziku.

Sa logičkoga je gledišta i onako suvišno razlikovati u upitnom adverbu kretanje i mirovanje, kad to izriče glagol. Ovaj razlog važi takođe i za pozajmljivanje izraza, za calque linguistique *gdje = kamo (kuda)*. Pozajmljuje se samo ono što treba ili što se ne protivi logici, ili što izgleda bolje, što ima veći prestiž.

Ovo izjednačenje samo za sebe u morfemu za kretanje u pravcu *kamo* (akuzativ) i za mirovanje na pitanje *gdje* (lokativ) ne bi zacijelo bilo dosta da se potkopa deklinacija⁹²). Da je to tako dokazuju najbolje crnogorski i dalmatinski dijalekti gdje je deklinacija potpuno očuvana i živa, ma da je ovo izjednačenje sprovedeno u upitnom adverbu mjesta.

10. Druga je jedna balkanska pojava bila još fatalnija za slovensku deklinaciju.

Zna se iz arnautske i rumunske sintakse da se dativ i akuzativ kao komplementi glagolu, ne samo ako se nalaze pred njim, nego i onda kad stoje iza njega, pojavljaju pleonastičkom zamjeničkom dopunom u dativu i akuzativu.

⁹²) K. H. Meyer, *Der Untergang der Deklination in Bulg.*, § 15 i str. 75, pridaje takođe ovom momentu odlučnu važnost u pitanju gubljenja deklinacije u bug., samo što Meyer ne pripisuje vanjskom uticaju izjednačenje kretanja i mirovanja. Da je ovo izjednačenje moglo da nastane samo na vanjsku pobudu, a ne zbog unutarnjeg bug. razvoja, za to govori baš utjecaj ital. jezika u jadranskoj zoni gdje se *gdje = kamo* očevidno može da pripiše samo ital. uticaju.

Iz romanske se gramatike zna da se kod imenica deklinacija izgubila, ali da se kod zamjenica sačuvala u dosta obilnoj mjeri. To isto imamo i u rumunskom i u arnautskom jeziku.

Prema tome, po ovoj sintaksi sasvim lijepo može riječ pred glagolom stajati u „casus generalis“, a da ne nastane nikakva dvoumica o značenju rečenica. Na kakvu vrstu glagolske dopune misli onaj koji govori, to će se vidjeti sasvim jasno iz zamjeničke dopune. Isp. primjere za to kod Ml. str. 284. To znači, drugim riječima, da je sasvim bez potrebe za izražajnu sposobnost rečenice razlikovati dativ i akuzativ kao morfeme, kad ih mogu zamijeniti pleonastičke zamjeničke dopune.⁹⁸⁾

Pojava pleonastičkoga ponavljanja zamjeničke dopune glagolu, ako se imenica na koju se dopuna odnosi nalazi na početku rečenice, vrlo je rana pojava u balkanskom latinitetu. Na kršćanskom natpisu iz Splita, CJL III 9508, iz 4. vijeka čitamo ovu rečenicu: *Peregrinum filium in lege sancta christiana collocabi eum* gdje je *eum* zamjenička pleonastička dopuna baš kao i u rumunskom i arnautskom. Za imenicu kao komplemenat poslije glagola nijesam našao primjera.

Tako je dakle bugarski jezik mogao dobiti pobudu iz balkanskoga milieua za nerazlikovanje padeža kad su dopune glagola. Morfemi nijesu potrebni kad imenice služe kao dopune glagola, jer ih mogu da zamijene zamjenički objekti.

11. Da li su padeži potrebni kad služe kao dopuna drugim imenicama, pridjevima, brojevima i zamjenicama ?

Današnji ih bugarski jezik ni u ovom slučaju ne upotrebljava, kao ni kad služe kao dopune glagolima. To je najbolji dokaz da nijesu potrebni ni ovdje kao ni ondje i da ih i ovdje jezik može da zamijeni sintaksom kao i kod glagola.

Samo se pitamo i ovdje kao i tamo, da li je bugarski jezik i u ovom slučaju mogao dobiti pobudu iz balkanskoga milieua ?

Kod jednog je slučaja balkanski utjecaj sasvim izvjestan.

Ako je imenica dopuna broju od pet dalje, onda i u bugarskom stoji u svim dijalektima u nominativu plurala baš kao u novogrčkom, arnautskom i rumunskom, a ne u gen. plurala kao u ostalim slovenskim jezicima.

12. Za druge slučajeve, tj. kad je imenica komplemenat drugoj imenici, mogu se takođe naći balkanske pobude za bugarsko napuštanje padeža.

⁹⁸⁾ Isp. Sandfeld *o. c.*

I za izražavanje genitivnoga odnosa bez morfema mogao je bugarski jezik dobiti pobuda spolja. To se vidi najprije u konstrukciji koja se upotrebljava u rumunskom kad imenica bez člana služi kao dopuna drugoj imenici (tip: *apa izvoruluī* pored *apa de izvor, de puř, de ploae* „voda iz određenoga bunara“ pored „izvor-voda, bunarska voda, kiřnica“). U ovom sluĉaju rumunski jezik nije nikada upotrebljavao morfem, nego sintaktiĉko opisivanje sa *de*. Znaĉajno je da bugarski jezik moţe da upotrebljava za ovakve sluĉajeve takoĉe prijedlog *ot* = rum. *de*, koliko se ne sluţi slovenskim kvalitativnim pridjevima.⁹⁴⁾

13. Paralelizam izmeĉu bugarskoga jezika i rumunskoga je u ovom sluĉaju gotovo potpun. U 16 i 17 vijeku izraţavao se u rumunskom jeziku genitivni odnos prijedlogom *a* tamo gdje se danas redovno upotrebljava *de*, na pr. *sufletul a om botezat* „duh krřtena ĉovjeka“, *undele a ape multe* „valovi mnogih voda“. Danas se upotrebljava *a* mjesto *de* samo pred brojevima ili poslije *tot*, na pr. *tatāl a doī fī* „otac dvoje djece“.⁹⁵⁾ Ovo *a* dolazi od latinskoga *ad*.

Bugarska upotreba prijedloga *otz* i *na* u sluĉajevima kad je imenica dopuna drugih imenica nije niřta drugo nego „calque linguistique“ rumunske konstrukcije.

Ako je tako, onda nema nikakve sumnje da se je bugarski uzus naknade slovenskih padeţnih morfema sintaktiĉkim konstrukcijama poĉeo po malo razvijati u vlařko-bugarskoj simbiozi za vrijeme drugoga bugarskoga carstva.

IX

1. Pořto smo oĉledali fonetske, akcenatske i sintaktiĉke balkanske pojave u bugarskom jeziku, moramo obratiti paţnju na joř jedan karakteristiĉni balkanski morfem. To je t. zv. skraĉeni infinitiv koji susreĉemo u rumunskom i bugarskom jeziku.

Ml. raspravlja o skraĉenom infinitivu u § 138.

Do danas se je saĉuvao infinitiv u obliku supina na *-t* samo kao arhaizam.

Ml. ne tumaĉi postanje skraĉenoga supina bez *-t*, niti spominje analognu rumunsku pojavu. On veli samo na str. 268: „Sehr beliebt (podvuĉeno od autora) ist der verkürzte Infinitiv ohne *-t* nach *mōga, nedeī, nemoī*“. I to je sve.

⁹⁴⁾ Isp. *uĉenik ot gimnāzijata* pored (*gimnazist*) i *gimnazijalen direktor*.

⁹⁵⁾ Vidi Tiktina s. v. a. Isp. bug. *řāpkata na uĉitela* „uĉiteljev řesir“ kao i *koncērtot na Muzikalnoto drūţestvo*.

Za pitanje infinitiva sa balkanističkoga gledišta Ml. i ne spominje važnih radova Kr. Sandfelda. Spominje samo gubitak infinitiva u bugarskom i zamjenu sporednim rečenicama sa *da*. Ovu balkansku pojavu, kojoj je izvor u novogrčkom jeziku, proučio je baš Sandfeld u svim detaljima, i njegov rad ne smije da se mukom obiđe.⁹⁶⁾

I u ovom slučaju imamo istu pojavu koju smo vidjeli i u bugarskom gubitku padeža. Pobuda za gubljenje morfema i za naknadu sintaksom dolazi slovenskom balkanskom jeziku iz balkanskoga milieu-a.

Pita se samo: da li direktno iz grčkoga ili preko rumunskoga ili arnautskoga?

Sloveni su živjeli u simbiozi sa svim tim narodima. Izgledalo bi dakle na prvi mah da je ovo pitanje nerješivo.

2. Ima, međutim, jedan zajednički balkanski morfem, — a to je skraćeni infinitiv — koji se ne nalazi u novogrčkom i arnautskom jeziku, a nalazi se u rumunskom. Ova okolnost nam veli da je i utjecaj koji je učinio da neki jugoslovenski dijalekti zamijene infinitiv sintaksom mogao da izvrši samo rumunski jezik za vrijeme najjače slovensko-vlaške simbioze drugoga bugarskoga carstva.

Ako se rumunskom utjecaju ima da pripíše stvaranje skraćenoga infinitiva kao posebnoga morfema, onda se zacijelo ima pripisati i sintaktičko opisivanje infinitiva rečenicama koje počinju sa *da*. Ne mislim da bi iko mogao rastavljati ove dvije pojave, osim ako drži kao Ml. koji se doduše ne izjavljuje po ovom pitanju, da su se ove dvije pojave razvile spontano u jugoslovenskim dijalektima, nezavisno od balkanskih jezika.

3. Da vidimo najprije rumunsku pojavu. Ona je vrlo kuriozna. Još u početku književnoga jezika, u 16. vijeku, u t. zv. *limba veche*, rumunski je jezik poznavao potpuni latinski infinitiv na *-are, -ire, -ěre, eare* (*purtare, durmire, ungere, vedeare*). Međutim i u tom vijeku ima potvrda za skraćeni infinitiv bez *-re*: *purtà, durmì, unge, veda*. Ovaj je infinitiv danas generalan u položaju kad dolazi poslije modalnih glagola. Kad je pred njima, onda se u nekim slučajevima pojavljuje još i danas potpuni infinitiv sa *-re* kao arhaizam.

Potpuni infinitiv dolazi danas u rum. općenito u supstantiviziranom obliku sa postpozitivnim članom u ž. r.

⁹⁶⁾ *Ru aenske Studier* i njemački izvod odatle u Weigandovu Jahresberichtu IX, str. 75 - 137; za tim o. c., str. 173 i sl.

U ovom posljednjem slučaju nema koincidencije sa bugarskim jezikom, koji ne poznaje supstantiviziranoga infinitiva. U druga dva slučaja je koincidencija skoro potpuna.

4. Kako je došlo do skraćenoga infinitiva nije protumačeno, koliko znam, ni u bugarskoj ni u rumunskoj lingvistici.

Ne bi valjalo tumačiti gubitak *t* iz internih slovenskih sredstava.

Zna se da je opća balkanska pojava stvaranje futura s pomoćnim glagolom *htjeti*. Kad bi se gubitak *t* htio tumačiti iz srpskohrvatskih jezičkih sredstava, kako čini Sandfeld, reklo bi se da je oblik futura kad je infinitiv pred glagolom, na pr. *pitacu*, gdje je nastala asimilacija završetka supina prema *ću*, bila generalisana i na onaj slučaj kad infinitiv stoji poslije pomoćnoga glagola (*ja*) *ću pitati*.

Takvom se tumačenju protivi činjenica, prvo, što se baš u srpskohrv. nigdje ne nalazi skraćeni infinitiv *i*, drugo, što se u onim južno-slovenskim dijalektima koji poznaju skraćeni infinitiv futur ponajviše pravi sasvim prema novogrčko-rumunsko-arnautskom načinu. Uzima se 3. l. sg. *š.e* (mać. *će, ke*) i prezent glagola, ili se još meće pred taj prezent veznik *da*: *će jadim* (mać.) itd. Isp. kod Mladenova na str. 291.

Na ovoj je, dakle, teritoriji ova sintaktička perifraza djelimice sasvim potisnula infinitiv kao morfem.

Koliko se sačuvao u skraćenom ili neskraćenom obliku, to je arhaizam.

Prema srpskohrvatskom tipu *pisa-ću = ću pisati* ne može se protumačiti kao ni prema bugarskom *pisa štã* (normalno) - *štã pisa* (t. zv. neodređeni futur). Posljednje ima potpunu paralelu u rumunskom skraćenom infinitivu i futuru: *oi lãudã = lãudã oi* (hvaliću).

5. Mi, doduše, imamo i drugih slučajeva gdje se krajnje *-tã* gubi na Balkanu. To je, najprije, u postpozitivnom članu *-tã* u maćedonskim govorima (tip. *vólko* Prilep) i, onda, u trećem licu sg. i pl. Može li se kao treći slučaj ovamo svrstati i gubitak *-tã* u supinu? Ne mislim da se može u sva ova tri slučaja tumačiti gubitak nastavka *-tã* na jednaki način.

6. Gubitak *-re* u rumunskom infinitivu isto tako nije lako protumačiti. Jedan pokušaj je dao pokojni Weigand u 3. svesci *Jahresberichts des Instituts für rumänische Sprache* (1896), str. 150—151. On uzima da je u futuru *lãudãre-võiü* „hvaliću“ i u kondicionalu *lãudãre-vreã* „hvalio bih“ onaj slog *-re* „durch den häufigen Gebrauch und die Unbetontheit“ bio skraćen, „genau wie im Slavischen“. To

doduše nije nikakvo tumačenje, jer ni sam autor nije dao nikakvih paralelnih primjera u potvrdu svoje teze.

7. Nema druge nego uzeti da su u starorumunskom postojala dva tipa infinitiva, tip potpuni, koji je sadržavao karakteristične vokale konjugacije *a*, *ea*, *e*, *i+re*, i skraćeni, koji je sadržavao samo karakteristične vokale konjugacije bez *re*.

U ovom posljednjem pogledu slaže se rumunski jezik sa mnogim italijanskim dijalektima, koji imaju u velikoj mjeri infinitiv bez *re* (isp. Meyer-Lübke, *Italienische Grammatik* § 273) i koji razlikuju apstraktnu imenicu na *-are* od infinitiva na *-á*.

Po mojem je mišljenju rum. infinitiv bez *-re* nastao pod utjecajem klasičnih infinitiva modalnih glagola bez *-re*, kao što su *esse*, *posse*, *velle*. Vulgarno-latinski analogički tip *essere* bio je u opoziciji prema klasičnom *esse*.

Ovu svoju teoriju ne mogu zasada dokazati, ali ne znam drugoga razloga koji bi mogao dovesti do ovoga čudnog razlikovanja između čistoga infinitiva koji je skraćen i supstantiviziranog infinitiva koji nije skraćen.

Glasovnih razloga za gubitak *-re* nema, upravo kao što ih nema ni za gubitak *tz* u bugarskom supinu.

Izgleda mi takođe kao izvjesno da se rumunski skraćeni infinitiv ne može tumačiti odjelito od italijanskoga dijalektičnoga. Ovu činjenicu nije Weigand uopće uzimao u obzir pri svome tumačenju skraćenoga rumunskoga infinitiva.

8. Ako je tako, onda ne može biti ni govora o tome da bi se rumunski skraćeni infinitiv mogao tumačiti slovenskim uticajem, koji je bio osobito jak. Uostalom dosada niko nije ni pomišljao na taj uticaj.

Kad nije moguće tumačiti rumunski skraćeni infinitiv slovenskim uticajem, pita se: nije li, obratno, moguće shvatiti bugarski skraćeni infinitiv kao imitaciju rumunskoga skraćenoga infinitiva? Ova se je imitacija mogla lako dogoditi u doba najjače rumunsko-slovenske simbioze za drugoga bugarskoga carstva. Ostavljam ovo pitanje zasada pri ovom upitniku.

X

1. Ml. je u svojoj knjizi uzeo u razmatranje i slovenske elemente u rumunskom, arnautskom, mađarskom i novogrčkom jeziku (§§ 33, 34 i 35). Jedan paragraf, vrlo sumaran, posvetio je pozajmicama i tuđicama u bugarskom jeziku. Sve to metnuo je, malo nezgodno

doduše, u IV poglavlje pod naslovom Äussere Geschichte des Bulgarischen (§ 38).

U svim ovim paragrafima daje više svoje primjedbe, utiske, koje je valjda prigodom pojedinih riječi pisao. U njima se vidi bez sumnje i učenost. Ali u priručniku njemačkoga kova očekivali bi smo prije svega tačnije informacije koliko ih dopušta sadašnje stanje istraživanja u ovim oblastima.

Ja ću se ograničiti takođe samo na svoje primjedbe.

2. Kad je riječ o slovenskom elementu u rumunskom leksikonu, onda treba tačno razlikovati dvije vrste rumunskih riječi slovenskoga porijekla: 1) riječi koje su Rumuni uzeli od slovenskoga naroda živeći u simbiozi s njime, 2) riječi koje su ušle u njihov jezik iz slovenskoga crkvenoga i državnoga jezika.

Ovakvo razlikovanje nalazi se i u zapadnim romanskim jezicima. U svakom zapadnom romanskom jeziku imamo mots populaires i mots savants. Obje vrste su latinskoga porijekla, ali je put kojim su ušle u romanske jezike sasvim različit.

Rumunske slovenske riječi kao *svešťanie*, *svešťnic* „svijećnjak“, *odăjzii* što ih Ml. navodi na str. 59 upravo su onakve prirode kao i *sveštenik*, *odežda* u srpskohrv. One ništa ne dokazuju za reflekske slov. fonema *tj*, *dj*. To su učeni slavonizmi.

3. Za *št* < *tj* navodi se kao potvrda na istoj strani i rum. *moştean* „nasljednik“ i *moşteni* „naslijediti“ i veli se da dolaze od abg. *моштанъ* = *moćan*. Da je ova stara etimologija kriva, pokazao sam u Bărbuleskovu Zborniku.⁹⁷⁾

4. Rum. *păstrav*, *păstrăv* „pastrva“ ne dolazi od bug. nom. sg. *pastrva*, nego, kao i *circov*, od akuz. sg. *păstrăvb*, nom. **păstry*. Ova riječ, kao ni *văduviđă*, ne sadrži dokaz za *ɔ* > *ă*, jer *ɔ* daje u rum. obično *e* (cf. *pestriț*, rumunska izvedenica od slov. *pěstrě*), nego *ă* stoji mjesto *e* zbog prethodnoga labijala kao u *văzut* od *vedeà*, *treapăd* < *trepidus* itd. To je interna rumunska pojava.

5. U *dobitoc* nemamo, kako veli Ml. „den Reflex der uralten ersten Vokalisation“, jer riječ ne pokazuje *u* za *u*, nego *i*. Ne može biti stara pozajmica.

Da rum. *sâmbată* ne može biti od slov. *сѣбота*, to se vidi odatle što slov. naglašeno *o* ne prelazi nikada u rum. naglašeno *a*. Ovaj rum. oblik je čisti rumunski refleks za vulg. lat. *sambata*.⁹⁸⁾

⁹⁷⁾ *De l'Étymologie roumaino-slave* (Omagiu profesorului Ilie Bărbulescu, str. 207 i sl.).

⁹⁸⁾ Isp. moj članak *La semaine slave*, RES V, str. 19.

6. Isto je tako neispravno kad Ml. navodi rum. *gîsca* „guska“ kao dokaz za razvitak nazala $\kappa > \varkappa$ kao u bugarskom. *Gîsca* je nastalo rumunskim skraćivanjem konsonantske grupe *nsc*, kako očito dokazuje masculinum *gînsac* „gusak“ gdje te grupe nema.

Rum. *oglindă* je rumunska tvorevina. To je postverbal od *oglinđi*. Samo glagol može da služi za studiranje fonetskoga refleksa za \blacktriangle .

Rum. *sfînt* ne može služiti kao primjer rumunskoga refleksa za slov. nazal \blacktriangle (СРАТЪ), jer je ovaj rumunski pridjev nastao ukrštanjem lat. riječi *sanctus* > *sînt* + СРАТЪ. Za studiranje refleksa od \blacktriangle može da služi samo glagol *sfînți* < *svętiti*.

Rum. *rînd* za **rind* je takode interna rumunska pojava kao *vînt* < *ventus*, *cuvînt* < *conventus*. Ništa ne dokazuje za refleks $\blacktriangle > \hat{in}$, kako tvrdi Mladenov. Normalni rumunski refleks za taj slov. nazal je *in*, kako i Ml., protivno Bărbulesku, dobro ističe.

Rum. *crunt* (p. 61) ne sadrži rum. refleks za slov. nazal κ , jer riječ ne dolazi od *krpъ* (cf. srpskohrv. *okrutan*), nego od lat. *cruentus*.⁹⁹⁾ Diftong *ue* bio je valjda već u vulg.-lat. stegnut u *u*, isp. *Truentus* > ital. *Tronto*.

7. Rumunski refleksi *în*, *un* za κ osnivaju se zacijelo na različitim južnoslovenskim izgovorima nazala prve dobe: 1. $\varphi > un$, 2. $\hat{a} > \hat{in}$. Da li stoje ti refleksi u kakvoj vezi sa srednjobugarskim izgovorom $\varkappa n$, kako hoće Bărbulescu, ne možemo znati sasvim tačno, ali bi to moglo biti, jer vidimo da se i rumunski nazal *în* koji je nastao iz lat. grupe *an* ponekad pretvara pod uticajem slovenskoga razvitka u *î*. To vidimo u *cît* < *quantus* i *tît* < *tantus* mjesto **cînt* (isp. *cînd* < *quando*), **tînt*.

Ovo miješanje slovenskih i latinskih nazala sasvim se lako moglo dogoditi za vrijeme drugoga vlaško-bugarskoga carstva, kad je rumunsko-slovenska simbioza bila najjača na Balkanu.

8. Kao dokaz kako se je izgovaralo \mathfrak{b} mogu da služe samo rumunski slavizmi tipa *veac*, *leac*, a nikako *pleavă*, *treabă*, *mreajă*, kako krivo navodi Ml. na str. 61. U ovom posljednjem je tipu rumunski diftong *ea* mogao nastati i onda ako se je u onom slovenskom dijalektu iz kojega su ove rumunske riječi za \mathfrak{b} govorilo *e*. *Vreme* je zacijelo nastalo iz *vreamē*. Rumunski jezik mijenja pravilno svako naglašeno *e* u *ea*, ako je na kraju *ă*, a *ea* u *e*, ako je na kraju *-e*. Dokaz za izgovor *e* nije ni *trebue*, odatle glagol *trebui*.

⁹⁹⁾ Isp. sada i REW³ 2343.

Rum. *plivi*, *bili* ne dokazuju ništa za bugarsku redukciju nena-
glašenih vokala, jer se u rum. *ia - ie - iă* obično reduciraju u *i* kad
su nenaglašeni (isp. *javiti* > *ivi*).

9. Ml. se doduše ne izjašnjuje sasvim decidirano o pitanju:
odakle zapravo potječu rumunski slavizmi, da li iz južnoslovenskih
dijalekata južno od Dunava ili sjeverno od Dunava; izgleda (str. 62)
kao da naginje mišljenju da potječu iz dako-slovenskoga. On dakako
i ovaj jezik drži za „altbulgarisch“. Biće da uzima i on kao i drugi da
su se Rumuni formirali na sjeveru i na jugu od Dunava.¹⁰⁰⁾

10. Između današnje rumunske fonetike i bugarske ima zaista
izvjesnih sličnosti, koje Ml. nije istakao. Tako za metatezu *ɛr < ra*
(str. 82), odakle nastaje i sonantno *r* (isp. srpskohrv. *trpeza* < gr.
τρᾶπεζα), imamo i rumunskih primjera, i to ne samo u slavizmima
kao što su *gărdină* (Tiktin 695), nego i u lat. riječima kao što je
izvedenica od *frate*: *firtat* „pobratim“.

Kod Pavlikiana oko Plovdiva i u Rodopama postaje *i > ɛ' = ы*
poslije *r ž ċ š* (str. 145). S tom pojavom možemo isporučiti rum. *i > i*
poslije *r* i palatala kao *rid < rido* „smijem se“, osobito u Moldavskoj.

S oblikom *śurmah < sǎrmasi* (Pavlikiani) „siromah“ mogu se
isporediti rum. slavizmi *sărman*, *sărac* istoga značenja.

Prijelaz nenaglašenoga *u > o* koji se nalazi u nekim bugarskim
dijalektima (§ 46) nalazi se i u rumunskom na početku, kao u *ogoi*
< *ugojiti* itd.

Drugi prijelaz *ú > i* (str. 89) nalazi se takode u rumunskim
slavizmima kao u *ibovnic*, a nalazi se i kod Aromuna i Sarakačana:
klič, *klitsa* < *ključ*, isp. *Glasnik Sk. naučnog društva* III, 170.

Isto tako i prijelaz *oĭ > o* (tip *dođufti < dođohte*, str. 143) nalazi
se i u rumunskim slavizmima kao što su *donița* „kabao za muženje“
> *dojnica*.

Naročito treba zabilježiti bugarsku metatezu poluglasova ръ, рь,
лъ, ль > ɛr, ɛl (str. 133) iz koje se razvilo i srpskohrv. sonatno ɣ.
Ova se metateza nalazi i u rumunskim slavizmima: *pîlc* „puk“, *pîlnie*
„entonnoir“ isp. srpskohrv. „punje“ (sc. vino), *vîrf* „vrh“. Ali valja
pribilježiti da sa *îr* Rumuni reprodukuju i srpskohrv. sonatno ɣ (tip
Sîrb) i da ima dosta rumunskih slavizama koji ne pokazuju metateze
poluvokala (tip *îndrăsnî*, *îndrăsnef*, *îndrăsnea'ă* „drznuti se“ itd.

¹⁰⁰⁾ Na početku § 33 veli naime da se domovina Rumuna može tražiti
gdje mu drago. Na str. 61 i 63 opet odlučuje se za to da je „dako-slavisch ist
die lexikalische Grundlage des Rumänischen“ i da je dačko-slovenski = alt-
bulgarisch.

11. Osim ove djelimične koincidencije sa bugarskim dijalektima treba pribilježiti naročito ovu leksikalno-morfološku. *Paučina* glasi u bug. *pájažina* (*páe-*, *pau-*, str. 142). Sa bugarskim se oblikom poklapa rum. *pǎjánjen* ili *pǎjánjin* ili, sa gubitkom prvoga *n* zbog disimilacije, *pǎjájjen*, *pǎjájjin*. Od ostalih interesantnih rum. oblika, koje bilježi Tiktin 1108, naročito treba istaći *paing* u istom značenju. Posljednji rum. oblik kaže nam da je zaista nekada glasilo ime pauka u bugarskom **pajag* < **паягъ* mjesfo *паякъ*. Tumačenje koje daje Ml. o sekundarnom *k* > *g* dobro je.

Isto treba uporediti prelaz *h* > *k* u *кожочаръ* u vlaško-bugarskim listinama (str. 143) sa rum. slavizmom *cojoc*.

12. Osobito se nameće pitanje kako se odnosi prijelaz *h* > *f* u rumunskim slavizmima prema južnoslovenskim dijalektima u Trnu, Šumenu, u Rodopama, naročito u Mačedoniji (Prilep, Debar, Ohrid, Bitolj, Lerin) (isp. i bug. *hvrǎl'am* = rum. *azvirli* pored imenice *sfirlǎ*). Od iste osnove dolaze i srpskohrv. dijalektičke imenice *ǎvrǎje*, *hǎvar*, Žumberak, katolici, „komadić drveta što se baca na krušku da se skine voće“).

13. Nada sve su interesantne rumunske imitacije slovenskih konstrukcija. Stari slov. apsolutni dativ koji se sačuvao u bug. gerundiju na *-štem*, *-ščem* i *-kúm* (na pr. *predéščem si kraj óg iščé snaa i sfekǎrva*, isp. kod Ml. str. 286) nalazi se još i danas u aromunskom gerundiju koji se svršuje na *-índalui*¹⁰¹⁾ (dakorum. samo *-índ*). Ovakvi uticaji mogući su samo u simbiozi.

14. Arumunske slavizme prikazao je Ml. na daleko savršeniji način negoli tri druga elementa, koji su takođe veoma važni za balkanistiku. To su, prvo, veze sa grčkim jezikom, drugo, veze sa arnautskim jezikom i treće — veze sa turskim jezikom. Osim nekoliko prigodnih bilježaka Ml. nije dao zapravo nikakva prikaza iz kojega bi čitalac priručnika mogao na brz i pregledan način crpsti obavještenje o lingvističkoj i kulturnohistorijskoj važnosti ovih elemenata za bugarski jezik.

15. Da su grčke pozajmice važne i u glasovnom pogledu vidi se odatle što se *a* pretvara i kod njih katkad u *o* kao i kod tuđica iz ostalih jezika, na pr. *stómna* (mać.) od novogrč. *σταμνίον*. Ali može dakako i da ostane, na pr. *livada* < *λίβάδιον*.

Neke konsonantske pojave koje se opažaju u grecizmima interesantne su za balkanistu. Tako *vn* > *mn*, koje je obična južnoslovenska

¹⁰¹⁾ Isp. Bacinschi, *ZfrPh* XXXVII. str. 611.

asimilacija, u *emnuh* (14. vijek, str. 150) za εὐνοῦχος značajna je zbog toga što dolazi i u sarakačanskom grčkom govoru i u arumunskom: *munuh*.¹⁰²⁾

16. Još je interesantnije promatrati s kulturnoga gledišta one grecizme koje idu u područje hortikulture.¹⁰³⁾

Zna se da se baš baštovanstvom ističu Bugari i da je to njihov ponos.

I u ovoj oblasti ima dosta interesantnih pozajmica iz grčkoga, na pr. *berdokva*, iz grč. βερδοκῆ, gen. -ακος. Ova riječ pokazuje kao i romanska imena biljki u srpskohrv. prelaz u deklinaciju -y, *ovje*, i *a > o* kao i latinske riječi na pr. *lactūca > loštika*.

Ovi grecizmi koji na ovoj teritoriji uđu u slovenske dijalekte raširiše se odavde i u sjeverne slovenske jezike, na pr. *cvekló* < novogrčki σεῦκλον. Za ostale slov. oblike isp. Miklošič, *Etym. Wörterbuch* 329.

Dok ova dva grecizma jasno kažu odakle Južni Sloveni crpu znanje o kulturnim biljkama, dotle imamo i grecizama koji nam vele da se i znanje o biljkama za ukras crpe iz Vizantije. To je, najprije, bug. *trəndafil* = srpskohrvatski *trandòvilje*, gdje nam fonem *nt > nd*¹⁰⁴⁾ jasno govori o novogrčkom porijeklu ovoga imena: novogrčki τρ(ι)αντάφυλλον.

Kod riječi *bosiljak* možemo zbog *b s* pravom sumnjati da je riječ ušla u slov. jezike preko Vizantije. Zacijelo je došla sa zapada preko Dalmacije, jer biljka spada u apotekarsko područje.¹⁰⁵⁾

Da su Grci dali i izraza koji su došli iz ljekarske sredine, i o tome ne može biti sumnje. Riječ *stomak* raširena je baš na Balkanu.

¹⁰²⁾ Isp. moj prikaz Hoegoeve studije o Sarakačanima u Гласнику Скопског науч. друштва III, 169.

¹⁰³⁾ Potanje raspravljam o ovom pitanju u članku *De l'horticulture byzantine en pays yougoslaves* koji izlazi u *Mélanges Lambros* (Athènes).

¹⁰⁴⁾ Na str. 150 Ml. krivo meće ovu asimilaciju među bugarske pojave. Sasvim je očito da riječi koje imaju *nd* mjesto *nt* pokazuju novogrčki pučki izgovor, *nt* je učeni grčki izgovor, tz. καθαρῆουσα.

¹⁰⁵⁾ Isp. Rohlf's, *Wörterbuch der unteritaliänischen Gräcität* s. v. Isp. sada i Barićev članak *Босилџак* u časopisu *Наш језик* II, str. 43—47 s kojim se u potpunosti ne slažem. Kako tumačim *bosiljak* na Balkanu, to će se potanje vidjeti u članku što ga pominjem u bilješki br. 103. Sačuvano *b* u *korab*, *koliba*, *konoba* (posljednje ne pominje Barić) nema nikakva posla sa balkanskim starincima od kojih su samo Bessi oko Plovdiva sačuvali svoj jezik do dolaska Slovena. O *b* u *koliba*, *konoba*, *korab* raspravljam na drugom mjestu.

Slovenski grecizmi, ako se odnose na kulturne biljke, mogu putovati i dalje k Nijemcima. To se vidi po refleksima od novogrčkoga ἀγκούρι > srpskohrv. *üğorak*, njem. *Gurke*, riječ koja ne dolazi danas u bugarskom jeziku gdje se veli *krastavica* kao i u srpskohrv. (odatle rum. *castravete*).

Poznavanje ovih kulturnih biljaka šire među balkanskim Slovenima ne simbioza sa Grcima, nego manastiri. Zato je i riječ *mađir* „kuhar“ grčkoga porijekla. Značila je najprije „manastirski kuhar“, onda „kuhar uopće“.

I za širenje romanskih naziva kulturnih biljki među južnim Slovenima uzeo sam benediktinske manastire jadranske obale kao posrednike.¹⁰⁶) Vidi se na obje strane paralelizam.

Više puta šire grecizme za biljke na Balkanu i Turci, kao *karafil* < καρύφλλον.

Tačnije promatranje slov. leksikona u bugarskom jeziku uči da su katkad u pitanju slov. riječi koje se vratiše natrag iz grčkoga jezika, dakle o onome što Nijemci zovu Rückentlehnungen.

Tako bug. *vřrkolak* o kojoj Ml. govori na str. 210. Bugarski oblik nije nastao, kako on uči, disimilacijom iz *vřskod'ak*, nego je jednostavno natrag pozajmljeno novogr. βρουκόλακας gdje su Grci napustili tešku slovensku konsonantsku grupu *dl*, uprostivši je u *l*. Prelaz *l* > *r* pred konsonantom razumljiv je samo u novogrčkom jeziku.

Sufiks u riječi *belúda* „bijela krava ili ovcá“ (str. 200) je zacijelo novogrčki deminutivni sufiks -ούδα kao u κουπελούδα „djevojka“ itd., a nije stari sufiks *-udž*, kako Mladenov krivo uči.¹⁰⁷)

Proučavanje grčkih slavizama takođe je vrlo važno, na pr. *Hlerin*, danas obično bez *h* (isp. str. 143) > novogrč. *Florina* pokazuje slov. padež i promjenu nenaglašenoga *e* > *o* kao ζουλιάρης (Pernot, o. c., s.r. 39 § 2).

17. Arnautski elemenat u bug. jeziku nije Ml. uopće uzeo u razmatranje, ni koliko je poznat do danas. Riječi arnautskoga porijekla *búza* „lice“ nikako ne spominje.

Dijalekti pókazuju i više takvih pozajmica iz arnautskoga. Maćedonska riječ *karpa* koja dolazi u Debru kao opće ime i kao

¹⁰⁶) Isp. moj članak *Zum Balkan-Latein III*, u *ZfrPh L*, str. 485.

¹⁰⁷) Najinteresantnije lingvističke pojave iz grčko-slovenske simbioze daje Ml. samo usput, tako o tome, da je u maćedonskim dijalektima pozajmljen grčki vezník *óti*, zatim da adverb mjesta ποό = *gdje* može pre na grčkom da zamijeni relativnu zamjenicu.

toponomastikum sve do Kajmakčalana zacijelo je identična sa arn. *karpě* „stijena“¹⁰⁸). Kako ne pokazuje likvidne metateze mora da je mlađa pozajmica upravo kao i ime rijeke *Vardar*.

I ovdje ima interesantnih „Rückentlehnungen“. Tako je *ugič* (općenita u Mačedoniji) iz arn. *ogič*.¹⁰⁹) O toj riječi govori Ml. na str. 67.

Za riječ *kópi'e* krivo uči na str. 73 da je pozajmica iz rumunskog. To mišljenje ne potvrđuje najprije akcenat. Kad riječ znači „dijete, djevojčica“, onda je naglasak u rum. na *i*: *copil, copilă*. Toga naglasaka ne poznaju južnoslovenski dijalekti. Kad znači u rumunskom „nezakonito dijete, bastard“, onda i u rumunskom kao i u bugarskom i srpskohrvatskom stoji akcenat na *o*: *cópil = kǎpile*. Ova se riječ nalazi i u arnautskom jeziku i u ovom se jeziku dá dobro protumačiti, kako je pokazao Jokl.¹¹⁰) Ali kad bi ona bila stara arnautska pozajmica iz arnautsko-rumunske simbioze iz rimskoga doba, morala bi rumunska riječ pokazivati *l > r* upravo kao i *mazǎre* = arn. *modute* itd. Akcenatska razlika, jednom *ó*, drugi put *í*, može se takođe dobro protumačiti iz arnautskoga. Riječ *kǎpile*, prema tome, pozajmica je ne iz rumunskog, nego iz arnautskoga govora. Prema tome treba uzeti da je *kǎpile* došla u rumunski i bugarski jezik u isto doba, možda u vrijeme drugoga vlaško-bugarskoga carstva.

18. Isto tako oskudna je informacija koju daje Ml. o velikom turskom elementu u bugarskom jeziku.

Najinteresantnija pojava iz ove oblasti je ona u § 108, gdje se govori o t. zv. razvitku određenih i neodređenih oblika u bugarskom jeziku, za koje je pokojni Conjev u svojoj rektorskoj besjedi 1910, po mojem mišljenju ispravno, pokazao put odakle su nastali. *Pletoh, -eh* su određeni oblici gledanja upravo kao i turski *geldim*, dok su složeni oblici *pletěl sǎm* ili *plel sǎm* neodređeni oblici udaljene prošlosti, upravo kao turski *gelmiş im*.

Što Ml. navodi protiv Conjevljeva tumačenja, ne stoji. Njegovo je umovanje kao uvijek maglovito.

Kako je Sandfeld dokazao da napuštanje infinitiva potječe iz grčkog, mora se uzeti da sintaktički način izražavanja infinitiva u bug.

¹⁰⁸) Isp. o tome moje *Съудује из македонске шойнономасиуке* u Гласнику Скоп. науч. друштва XII.

¹⁰⁹) Isp. moj članak u *Arhivu za arh. starinu* itd. II, 134 sl.

¹¹⁰) Isp. *Arhiv za arh. starinu* itd. I, 219 sl.

ne stoji u vezi s ovom pojavom „bestimmte und unbestimmte Verbalformen“, o kojima govori Ml. u 108. Maćedonski složeni perfekat pomoću pomoćnoga glagola *imati* (tip *imaš li videno krava -ta, -na*) jasno dokazuje kako strani govor može djelovati u ovoj oblasti. Za *imaš li videno* zacijelo ne će Ml. tvrditi da je autonomna bugarska pojava. Veze ove konstrukcije sa grčkom, arnautskom i rumunskom očigledne su.

Da je turski jezik djelovao i na gramatičku strukturu balkanskih slovenskih jezika i o tom ne može biti nikakve sumnje. Samo nemamo o tome još studija. Dosada smo dobili samo leksikoloških studija iz oblasti tursko-slovenskih veza.

Kao najjasniji primjer turskoga uticaja na strukturu južnoslovenskih dijalekata navodim razvitak t. zv. adjektiva bez mocije i deklinacije kao što su *zor-momak* „lijep, stasit momak“ (u Bosni općenito), srpskohrv. *nadžak-baba* „naprasita baba“. Sa gledišta slovenskoga ovo mogu biti doduše i kompozita, ali odgovaraju potpuno turskoj jukstapoziciji adjektiva sa imenicom bez razlikovanja roda. Takvih primjera ima zacijelo dosta i u bugarskom, isp. *girdžik sed'anika* (str. 276).

Mjesto da je dao pregled turskoga elementa u bugarskom jeziku prema dosadašnjem znanju, Ml. nas pita svojom učenošću, nedokazanim teorijama i supozicijama na str. 17 gdje u „protobulgarizme“ računa i one staro-turske riječi koje se nalaze u svim slovenskim jezicima.

Za sufiks *-čii* u *kənjigəčii* itd. drži da je protobugarski i ne uzima u razmatranje da je taj sufiks bio živ na pr. u češkom, srpskohrv. jeziku itd. i da se dá vrlo lako protumačiti kao konglutinat od dva slovenska sufiksa¹¹¹) koji jednako služe za izvođenje nomina agentis od glagola ili inače. To su *-ač*, *-bc* (tipovi *krojač*, *kovač* i na. pr. *krovəc* „pokrivač krovova“ Žumberak) i *-ii* (tip *səđii = səđbcə*).

Mjesto ovakih teorija nas bi više zanimali uputi kako se turcizmi upotrebljavaju kao adverbijalne dopune, kao na pr. *zorlan* „silom“ (od *zor'anmyš* „prisiljen“) u primjeru koji daje Ml. na str. 268 *zórlan zemaš na čovėka, ama zókan ne mož mu da*. Ili kako se njima prave asonancije: *Ako səm Pomak, nesəm ahmak (= budala)*.

Nada sve bi bio na mjestu jedan pregled turcizama prema kulturnim sferama i objašnjenje o najvažnijim promjenama fonetskim i akcenatskim što su ih turcizmi doživjeli u bugarskom jeziku.

¹¹¹) Isp. moje *Studije iz srpskohrvatskoga vokabulara*, Rad 222, str. 132 sl.

Dodatak.

U ovoj se studiji upotrebljavaju ove kratice: 1. *AfsIPh* = Archiv für slavische Philologie (Berlin), 2. *ARj* = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Zagreb, Jugosl. ak. znanosti i umjetnosti), 3. *ČSJKZ* = Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino (Ljubljana), 4. *REW*³ = Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch, 3 izd. (Heidelberg), 5. *RES* = Revue des Études slaves (Paris), 6. *ZfrPh* = Zeitschrift für romanische Philologie (Halle), 7. *ZfsIPh* = Zeitschrift für slavische Philologie (Berlin), 8. *ZONF* = Zeitschrift für Ortsnamenforschung (München).

Ad bilj. 33. Da prosti rumunski narod naziva Bugare samo *sârbul* i *șchiău* i da je današnji rumunski naziv *bulgar* literarnog skorašnjeg porijekla za to zna i B. Conjev,¹¹² *Езиковни взаимоси* itd. 127. Njegov rum. plural *șchiai* je pogrešan. Mora biti *șchei*. Nije tačno ni njegovo tvrđenje da rum. *șchiău* može da potječe od arnautskoga *shkâ*, pl. *shqë* (Godin, *Deutsch-Albanisches Wörterbuch*, str. 323). Oba se oblika osnivaju na balkansko-latinskom *slavus*. Imaju isto vrelo. Nezavisni su jedan od drugoga i ne stoje u odnosu pozajmljenih riječi. Ako Conjev kaže za rum. naziv *sârbul* za Bugarina ovo: „sârbul произлиза отъ времето, когато не се правила разлика между книжовен *сърбин* и *българин*“, onda je to sasvim tačno. Conjev, dakle, sudeći prema ovoj rečenici, i sam drži da je današnje oštro razlikovanje *сърбин* и *българин* literarnoga porijekla i da nije usađeno u narodu. Tačno. Ali se Conjev nije zapitao odakle dolaze Dakorumuni (tj. Rumuni koji stanuju sjeverno od Dunava od 12. vijeka) do toga da imaju za Bugare pored najstarijega naziva sg. *șchiau*, pl. *schei* još i plemenski naziv *sârbul*? Ako se prihvati naše mišljenje da je najstarija rumunsko-arnautsko-slovenska simbioza nastala na teritoriji Justinianove prefekture, u Mačedoniji, onda je ovo rumunsko dvostruko nazivanje Bugara sasvim jasno. Najstariji je naziv za njih kao i za Slovene uopće *Schiau* i to zbog toga što ovaj naziv poznaju i Arnauti. Naziv *sârbul* koji Arnauti ne poznaju kasniji je.

Ad pogl. I § 2. Za pitanje najstarijega izgovora *š* na srpskohrv. teritoriji od važnosti je i riječ *krâlijesh*, gen. *-iša*, ikavski *krâliš*, *-iša* „krunica, brojanica, rosarium, Rosenkranz“ *ARj* V, 449. Od ove je riječi stvoren u hrv. škol. jeziku naziv *krâljeznjaci* „Wirbeltiere“. Etimologija koja se daje *κόρυε ἐλέησον* vrlo je vjerovatna, isp. Berneker, str. 502 s. v. *kerolësh*. Ovdje opažamo *a* za *-ie ē* upravo kao i u *praskva* < *përsica*. Osim toga, grčka je riječ adaptirana na slovensku likvidnu metatezu upravo kao i *Spaletum* > *Splêt* ili *krâčun* „mandal, zasovnica gvozdena i drvena“ (*ARj* V, 429), na Rabu *krâčûn*, *-ûnâ*, kojoj riječi odgovara u veljotskom govoru *carassaun* „catenaccio“ (Bartoli, *Das Altdalmatische* II, 193) nepoznata postanja. Obje riječi postaju jasne ako se dovedu u vezu sa južno-italijanskim glagolom *skarassé* (Basilicata) „eine Tür so schliessen dass nur eine Spalte bleibt“, koji dolazi od grč. *χαράσσω* Rohlfs, *Etymol. Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*, № 2407, *REW*³ 1862. Naše *krâčun*, velj. *carassaun* augmentativna je lat. izvedenica od gr. *χαράκιον* „kolac, Einschnitt, Kerbe“, pomoću lat. sufiksa *-ōne*. Zamjena *k* za *χ* nalazi se u *Krševan* < *χρυσόγυνο*.

¹¹²) Ovako se i sam pokojnik latinicom potpisivao za Б. Цоневъ. Posljednji njegov potpis latinicom koji imam datira od 24. V 1922.

Ad pogl. II i pogl. I, § 20 ako se prihvati naše mišljenje o glasovnoj vrijednosti *ѣ* (jat) i *ѣ* (jery), naime: da su to diftonzi kojih se elementi ne dađu izbliže tačno odrediti, i to 1. *ea* sa raznim vrijednostima od *e* i *a* za jat, i 2. *ui* ili *iu* sa raznim vrijednostima od *i* i *u* za jery, onda ćirilске grafije *ѣ* i *ѣ* ili *ѣ* postaju odjednom posve jasne. U *ѣ* raspoznaje se meki poluglas *ѣ* preko kojega je postavljen *ѣ* = *i*. Očito je da je inteligentni stvaralac ćirilice htio na ovaj način da izrazi diftongičku vrijednost jata. U *ѣ* ili *ѣ* jasno se opaža tvrdi poluglas *ѣ* kojemu je pridodat *ѣ* ili *ѣ* da bi se znak za jery mogao tačno razlikovati od znaka za jat.

Zagreb.

P. Skok